

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Samer langs Skagerrak

Frem til 1860-tallet, Oluf Rygh og kulturnasjonalismens inntog: En arkeologisk revurdering av tradisjon og metode i historiefagene i Norge.

Åsmund Aasberg

Masteroppgave i arkeologi ARK-3900 mai 2024

Forord

”(...) kritikk, fryktløs kritikk, kritikk uten hensyn til folk eller nasjon, var den frie forsknings første plikt” (Pieter Geyl 1965:57).

Muligens preget av andre verdenskrig oppfordret historieprofessor Pieter Geyl studentene på midten av 1960-tallet til å undersøke og kritisere vedtatte sannheter og historiefortellinger. Bakgrunnen kan ha vært den relativt ferske bevisstheten om historiefagernes politiske nøkkelrolle, som langt på vei var blitt belyst ved sin rettfærdiggjøring av grusomme krigshandlinger. Samtidig syntes han kanskje at historiefagene ikke virket å ta denne oppgaven alvorlig nok; *”(...) den egenskap som den spesialiserte og akademiske historieforskning i særlig grad synes å utvikle, er varsomhet” (Geyl 1965:48).* Varsomhet kan virke hemmende for både diskusjon og takhøyde, og som følgelig ”politisk korrekthet” kan synes å snevre ytterligere inn. Jovisst skal vi respektere og være ydmyke ovenfor andres fagområder (som i mitt tilfelle omfatter vurdering av historiske kilder, lingvistikk/språkforskning og onomastikk/stedsnavnsgranskning), men vi må ikke bli passive heller. I den følgende oppgaven risikerer jeg likevel å trække opptil flere på tærne, men som Guttorm Gjessing ønsker jeg her å henvise til et sitat fra tidligere økonomiprofessor Ragnar Frisch, som har inspirert meg i prosessen:

”Den som vil rette på noe galt har ikke bare rett, men plikt til å uttrykke seg på en slik måte at folk – selv de halvveis sovende – forstår hva det dreier seg om. Men en slik kritikk må selvsagt være underbygget, ikke bare slynget ut som løse påstander” (siteret etter Gjessing 1973:10).

Takk

Først og fremst til Finn Myrvang for alt arbeidet han har lagt ned i undersøkelsene av Norske Gaardnavne; hans arbeid og engasjement er hovedårsaken til at jeg tok opp pennen. Dermed skylder jeg også en takk til Alf Ragnar Nielssen som tipset meg om Myrvangs arbeid. Dernest en stor takk til min veileder, professor Bjørnar Olsen for takhøyde i vide spekulasjoner og kildetilfang. Tålmodig har han hanket meg inn fra digresjon etter digresjon og gjort oppgaven mulig.

Innholdsfortegnelse	side
Forord	II
Innholdsfortegnelse	III
Figurliste	V
Kapittel 1: Innledning	
1.1 Innledende omgrep og angrep	1
1.2.1 Geografiske avgrensninger	6
1.2.2 Avgrensning i tid	7
1.2.3 Problemstillinger	7
1.3 Bakgrunn og tilnærming	9
Kapittel 2: Urfolksstempelet og historisk bakteppe	
2.1 "Urfolket" i Norden	15
2.2 Industri + historie = nasjonalstat	17
2.3 Politiske strategier	19
2.4 Etableringen av <i>Norsk</i> arkeologi	21
2.5 Åndshøvdingen Oluf Rygh	22
2.6 Samisk fraskrivelse fra den «arktiske kultur» og sagalitteraturen	23
2.7 Yngvar Nielsen og "Fremryknings-hypotesen"	26
2.8 Kulturnasjonalismen	27
2.9 Indoeuropeiske kreasjoner	28
2.10 Stedsnavn i "norsk" språkdrakt	30
2.11 Kildehierarkiet	32
Kapittel 3: Historiske kilder	
3.1.1 Kildekritikk og tradisjoner	34
3.1.2 Fenni og dets endonymer; i Skandinavia som i Baltikum	36
3.1.3 Kulturell differensiering basert på historisk litteratur	37
3.2.1 Plinius den eldre's <i>Naturalis Historia</i> , ca 77	38
3.2.2 Tacitus' <i>Germania</i> , ca 98	41
3.2.3 Ptolemaios' <i>Geographia</i> , ca 150	44
3.3.1 Jordanes' <i>Gotesaga</i> , ca 550	47

3.3.2	Den anonyme Ravenna-Kosmografen; 700-tallet	50
3.3.3	Diakonen Paulus Warnafriidis, ca 790	51
3.4.1	Ottars beretning hos kong Alfred, ca 890	51
3.4.2	Adam av Bremens` beretning ca 1070	54
3.4.3	Kristenretten (ca 1100-1274)	56
3.5.1	(Anonym) <i>Historia Norvegia</i> , ca 1190	58
3.5.2	Saxo Grammaticus` Danesoga, ca 1200	60
3.5.3	Blandet sagalitteratur	63
Kapittel 4: Kulturminner og gjenstander i samisk lys		66
4.1.1	Urgraver, hellekister og fangstmarksgraver	68
4.1.2	Lappröser og dyssegraver	69
4.1.3	Mørketall	70
4.1.4	Neversvøp	72
4.2	Rike graver fra romertid-folkevandringstid, og deres stedsnavn	72
4.3	Depotfunn eller offerfunn?	77
4.4	Asbestkeramikk	79
4.5.1	Boplass og bygg	83
4.5.2	Samiske indikasjoner i ”norsk” byggeteknikk	85
4.5.3	Byggeskikk og hybriditet	88
Kapittel 5: Språklige fellestrekk, stedsnavn og ”låneord”		90
5.1	Grammatiske likhetstrekk	91
5.2	Samiske stedsnavn	92
5.3	De ”norrøne” gårdsnavns-paradoksene	95
5.4	”Låneord”	99
Kapittel 6: Konklusjon; -en sen ”norrøn” og ”norsk” etnogenese?		
6.1	Tidligere krakelering av ”norrøn” kontinuitet i Norge	101
6.2	Kolonisering, romanisering og germanisering i romertid?	103
6.3	Fimbulvinter, ”nordmannisering” og kulturdualisme	105
6.4	En siste ære og appell	110
6.5	Måloppnåelse på problemstillinger	111

Appendiks:

1. Myrvang, Finn 2019: *Inspirerer i nord, irriterer i sør?* (81 sider).
2. Myrvang, Finn 2022: *Nasjonsbygging i heilnorsk ved? Metodisk skråblikk på "Norske Gaardnavne"* (94 sider).
3. Aasberg, Åsmund 2024: *Utkast: Leksikalske paralleller/"låneord" og synonymer i lulesamisk: A(gne) - S(kar)* (34 sider).

Figurliste

Nr:	Kilde:	Side:
1	"Skridfinner på jakt (fra Olaus Magnus)" (Nansen 1911:164)	Forside
2	Gallia med Belgia, og Øvre- og Nedre Germania (Ptolemaios Geographia 1508:318-319)	44
3	Sarmatia (Ptolemaios Geographia 1508:346-347)	45
4	Magna Germania (Ptolemaios Geographia 1508:326-327)	46
5	Charles Colbeck - <i>The Public Schools Historical Atlas</i> by Charles Colbeck. Longmans, Green; New York; London; Bombay. 1905.	55
6	Samisk utbredelse ca. år 1000 (Zachrisson 2022:19)	67
7	Rike graver fra romertid (Myhre 1987:172)	73
8	Rike graver fra folkevandringstid (Myhre 1987:173)	74
9	Asbestkeramikens utbredelse (Hop 2020:52)	80
10	Foto fra Nils Thomassons fotosamling i Jamtlis fotoarkiv (gjengitt hos Braseth 2015:139)	83
11	Finn-navn oversikt (Olsen 2010:22)	94

Kapittel 1: Innledning

”The great enemy of knowledge is not error, but inertness. All that we want is discussion, and then we are sure to do well, (...no matter...) what our blunders may be” (Buckle 1891:10, min anmerkning).

1.1 Innledende omgrep og angrep

I sin tiltredelsesforelesning for sitt professorat, presiserte arkeolog Anton Wilhelm Brøgger at de planlagte utgravningene av de store gravhaugene i Sør-Norge i mindre grad dreide seg om å løse vitenskapelige oppgaver;

”(...) men det gjelder nationale symboler, hvor arkeologien har til pligt at ta initiativ og til at skape det vern som en øket kundskap om landets ældste historie paalægger. (...) Vi staar der romantikken maatte slippe, men bedre rustet og derfor færdig til at forsøke paany. Og idet vi knytter forbindelsen tilbake, med faste føtter paa OSCAR MONTELIUS` og OLUF RYGHS store platform, tar vi op de værdier, som alle ser laa i romantikens mer eller mindre bevisste program. Om vi ikke har chanser for at flytte milepæle saa har vi den chance, som i denne stund mer end nogensinde er git os, - at være med at styrke den nationale kultur. Arkeologien har den store fordel – som historien, saavel kulturhistorien som den almindelige historie – at kunne træ i det intimeste direkte forhold til nationens liv. Den er ikke bare en videnskap for videnskapens egen skyld, den er en frugt av de bedste og sundeste krav til nationens eget liv” (upublisert manus sitert etter Østigård 2001:11,12).

Dette sitatet berører direkte temaet og bakgrunn for masteroppgaven da det åpenlyst blottlegger de ideologiske strømningene og politiske føringene som historiefagene våre er tuftet på, og som fortsatt, om enn i varierende grad, preger dagens forskning.

Masteroppgaven *”Samer langs Skagerrak”* er på sett og vis et angrep på hvordan samer, og spesielt samer i sør, har vært behandlet i skandinaviske og fennoskandiske historie- og lingvistikktradisjoner. Disse tradisjonene synes fortsatt i betydelig grad å være preget av en konsensus som etablerte seg i siste halvdel av 1800-tallet, hvor nasjonalistiske og kultursjåvinistiske embetsmenn (historikere, arkeologer og

lingvister) skrev samene ut av historien og snudde det inntil da rådende historiske narrativet i Nord-Europa på hodet.

Selv om man i historiefagene og i tilgrensende sosialantropologiske fag siden 1970-tallet i stadig større grad har pekt på den omfattende politiseringen og nasjonaliseringen av historiefagene på slutten av 1800-tallet (jfr. Gjessing 1973; Salvesen 1980; Eriksen og Niemi 1981; Schanche og Olsen 1983; Olsen 1986, 1991, 2001; Jørgensen 1988; Storli 1991, 1993; Eriksen 1993; Jünge 1996; Zachrisson 1997; Bergstøl 1996, 2009; Svendsen 1997; Fulsås 1999, 2001; Østigård 2001, 2004; Hansen og Olsen 2004, 2022; Dunfjeld-Aagård 2005; Gjerde 2008, 2010, 2016; Olsen 2010; Broadbent 2010; Fjellheim 2012, 2019; Svestad 2019; Norberg 2019; Wang 2023; Olsen og Svestad 2023 m.fl.), så synes deler av et kulturnasjonalistisk spøkelse fortsatt å hjemseke enkelte historiske og lingvistiske fagmiljøer. Dette kommer blant annet til uttrykk ved at man tilsynelatende ikke tar inn over seg, eller velger å ignorere, nyere arkeologiske funn og tolkninger, og diskusjoner om manglene ved det kulturnasjonalistiske paradigme. Dette fikk blant annet som konsekvens at en historieprofessor (emeritus) fra UiO i 2023 med stor selvfølgelighet kunne skrive at *"Samiske reinsdyrfamilier er ikke urfolket på Fosen"*, og at *"Det norske folk er urbefolkning i Norge"* (Ole Jørgen Benedictows kronikkinnlegg i Aftenposten 15.03.23).

Slik kan det virke som om enkelte historikere og lingvister (jfr. Solberg 2000, 2019; Bergsvik 2005; Alsaker m.fl. 2005; Aikio 2006, 2012; Austefjord 2011, Torp og Vikør 2014; Heikkilä 2014, Saarikivi 2022) velger å holde fast ved sine egne begrensede kilder, fremfor å oppdatere seg på den nevnte diskusjonen og nyere arkeologiske funn og funntolkninger de siste 50 årene. Her kan nevnes alle "fjellgraver", "skogsgraver", "innsjøgraver" og liknende røyser og hauger i utmark og i fjellstrøk som etter hvert har fått fellesbetegnelsen "fangstmarksgrav", og som i dag kjennes over store deler av Sør-Norge (jfr. Skjølsvold 1980; Zachrisson 1997, 2011; Dunfjeld-Aagård 2005; Bergstøl 2006, 2008; Gjerde 2016). Videre kan muligens "strandgraver" fra både Vestfold, Jæren og på Vestlandet også inkluderes (jfr. Slomann 1971, 1973; Dommasnes 2001). Runde tufter/gammetufter datert tilbake til eldre jernalder er avdekket omkring våre sentrale fjellområder og større innlandsdaler i Sør-Norge, hvor enkelte kan knyttes til både jernvinner og andre «blandede» løsfunn

av samisk karakter (jfr. Zachrisson 1997; Narmo 2000, Bergstøl 2006, 2008; Gjerde 2008, 2010, 2016). Asbestkeramisk tradisjoner i tidlig metalltid med likhetstrekk mellom Agder og Kola kan også relateres til tidlig samisk etnogenese (Jørgensen 1988; Jørgensen og Olsen 1988; Hop 2011, 2020; Hansen og Olsen 2022), og stedsnavn antyder samisk tilstedeværelse over store deler av Sør-Norge, Sør-Sverige foruten lengst sør i Finland (Myrvang 1993, 2019; Zachrisson 1997; Olsen 2010; Broadbent 2010, Aikio 2012). I tillegg kommer sagamaterialet og annen historisk litteratur, samt andelen felles myter i norrøn og samisk kultur som i større grad er blitt kartlagt (Mundal 1996, 2000, 2003; Solli 2002; Heide 2006, 2022), og omfattende språklige fellestrekk (Bull 2004, 2011, 2017; Kusmenko 2009).

Man må kanskje være del av en minoritet for å ta inn over seg stigmatiseringen som følger i kjølvannet av kulturnasjonalistiske utsagn som Benedictows. Dette er utsagn, som på tross av å heller høre hjemme i første halvdel av 1900-tallet, har blitt stadig hyppigere de siste par årene, uansett om det kommer fra politikere, historieprofessorer eller andre influensere. Felles for flere av disse er at de er flasket opp med et ”norrønt” eller ”germansk” kulturhistorisk paradigme som ble skapt av en gruppe historikere (flere av dem fungerte i ministerposter og var aktive politikere) i Norge og Sverige fra 1860-årene av. Disse fikk sentrale roller i utviklingen av historiefagene og universitetsmiljøene, og dessverre synes dette implisitte paradigmet fortsatt å prege kulturelle assosiasjoner og tenkemåter både i ulike forskermiljøer som hos store deler av befolkningen.

Ikke minst kommer dette tydelig til syne hos både historikere og lingvister i Fennoskandia (jfr. Aikio 2006, 2012; Austefjord 2011; Heikkilä 2014; Saarikivi 2022) som baserer seg på historisk-/komparativ lingvistikk; en evolusjonistisk språkteori som har vært sentral i å underbygge de kulturnasjonalistiske historietolkningene som etablerte seg fra 1860-årene og fremover. Denne forståelsen av språkutviklingen stadfestet at samer og øvrige skandinaver (nordmenn, svensker og dansker) hadde fullstendig ”ubeslektede” språk; at skandinavene talte et ”germansk” språk; og at uoverskridelige kulturgrenser eksisterte mellom disse gruppene hvorpå felles vokabular kategorisk måtte forstås som ”låneord” gitt fra en ”høyerestående kultur” til en ”laverestående”.

Disse idéene lå i sin tid også til grunn for utarbeidelsen av storverket *Norske Gaardnavne* (Rygh 1897-1924), og for Yngvar Nielsens ”fremrykningshypotese” (1889), som begge ble sentrale i den juridiske argumentasjonen mot samers rettigheter og tilstedeværelse sør i Norge (jfr. Salvesen 1980; Schanche og Olsen 1983; Bergsland 1995; Zachrisson 1997; Olsen 1986, 1991, 2001; Bergstøl 2009). Med dette til grunn kunne samene trygt levnes ut av historiebøker og -fortellinger sørpå, mens ”germanerne” gradvis fikk tildelt en stadig eldre tilstedeværelse i Skandinavia (jfr. Nielsen 1891; Rygh 1885/1999b, 1897/1999a; Hansen 1904, Brøgger 1909, 1931; Bugge 1912; Sandnes 1973, 1974 m.fl.).

Disse teoriene samt idéer om faste kulturelle grenser mellom ”nordmenn” og samer ble opprettholdt og støttet av historieprofessor Jørn Sandnes (1926-2007) i sine arbeider på 70-tallet i forkant til samerettsutvalget i 1984, hvor han ble engasjert av justisdepartementet for å utrede sørsamenes historie (regjeringen.no). Indirekte sto han fortsatt ved disse tidligere standpunktene i forordet til jubileumsutgivelsen av *Norske Gaardnavne* i 1999 (Sandnes 1999), da han ikke gjorde annet enn å hedre Oluf Ryghs stedsnavnarbeider og poengtere dets fortsatte relevans og viktighet.

I mangel av en videre vitenskapelig og kritisk analyse av både stedsnavnmetodikken til Oluf Rygh (1897/1999a) og den historiske-/komparative lingvistikken, virker utøverne innenfor disse feltene langt på vei å ha skilt lag med nyere arkeologiske forståelser og analyser av samisk bosetning (jfr. Norberg 2019; Svestad og Olsen 2023). Når videre kulturhistoriske arbeider, også arkeologiske, fortsetter å referere til argumenter og teorier med bakgrunn i disse oppfatningene (jfr. Maixner 2019) oppstår følgelig kognitiv dissonans. For eksempel, kan man heller ikke hos Bergljot Solbergs standardverk *Jernalderen i Norge* (2000, 2003/2010/2012/2014/2017, 2019:281-282) spore vesentlige nye vurderinger som åpner for mer omfattende samisk tilstedeværelse i samsvar med de arkeologiske funnene og tolkningene som er kommet fram.

Dette gjelder også for omtalelser av såkalte ”depot-funn” eller ”mark-funn”, som fortsatt nærmest *a priori* differensieres fra offerfunnene man ellers kjenner godt fra samiske kontekster (jfr. Spangen 2005; Lund 2015; Solberg 2019; Amundsen 2021), som med omtale av asbestkeramisk utbredelse hvor enkelte fremdeles deler

keramikken mellom ”norsk” og samisk type selv om magringsmiddel og fremstillingsmetode er nærliggende eller identisk.

I tillegg vil jeg hevde at de seneste tolkningene/oversettelsene av Tacitus *Germania* (Width 1997), Ottars beretning (Sandved 1995), Adam av Bremens beretning (Danielsen og Frihagen 1993) og *Historia Norvegia* (Salvesen 1969/1990; Mortensen 2006) fremdeles synes å være farget av kildekritiske tradisjoner og oversettelser som utviklet seg i andre halvdel av 1800-tallet. Fremstillingen på denne tiden bar preg av å sjalte mellom kilder som beretninger og levninger som synes riktige eller viktige når de tippet i nasjonalistisk favør (for kritikk, se Salvesen 1980; Storli 1991, 1993; Bergsland 1995; Fulsås 1999, 2001; Østigård 2001 m.fl.). Slik kan også de seneste utgavene av nevnte historiske kilder komme til å virke på en slik måte at de aktivt hemmer eller demmer opp for en bredere historiefaglig diskusjon i lys av funntolkningene som arkeologer legger på bordet. Faktisk kan det virke som om disse gir mindre rom for en slik diskusjon enn de eldre oversettelsene. Dermed ser det ut som man må engasjere seg mer med både stedsnavn, lingvistikk og historiske kilder ettersom tolkningen av disse til dels kan virke å ha sementert i 1800-tallets idéer, til tross for en rekke kritiske arbeider på feltet i nyere tid (jfr. Bergsland 1995; Myrvang 1993, 2019; Tove Bull 2004, 2011, 2017; Larsson 2005; Kusmenko 2009; Olsen 2010; Nilsson 2012; Storm 2018; Nielssen 2022; Wang 2023).

Tiden virker moden for å diskutere en mer omfattende (og felles) samisk fortid og forhistorie her i Norge (og i Skandinavia for øvrig). Dette er en fortid hvor samene, og samisk språk og kultur, har hatt en sentral rolle i forhold til majoriteten av Nordens befolkning, også i Sør-Skandinavia. En slik rolle kan de i stor grad ha beholdt frem mot vikingtid (og stedvis middelalder), inntil majoriteten ble kristnet og urbanisert. Dette gjelder uavhengig av om samene fisket og jaktet, holdt tamme reinsdyr (og tentativt ærfugl), geiter og andre husdyr, eller dyrket korn der vilkårene var gunstige for dette. Om vi legger vekk hans vrangforestilling om at fortidens finner ikke kunne være samer, gir Andreas M. Hansen en interessant og tankevekkende skildring av samenes tilstedeværelse i sør med utgangspunkt i diktet *Beowulf*:

”Beowulf, et angelsaksisk dikt som har til skueplads de danske-gøtiske land, omtaler Finna land, ved kysten bortenfor høð-raumerne. Digtet som vi kender det henføre til 8. årh., men det er «en virkelighetstro besyngelse av

folkevandringstidens opplevelser», «de geografiske forestillinger svarer merkelig nøie til de virkelige forhold under folkevandringstiden» (A. Olrik, Dansk Tidsskrift 1903). Finner bodde etter dette ved kysten av Kattegat eller Skagerrak nær raumerne omkring 6. årh. I samme retning peker Fundinn Noregr`s beretning om at Nors søn Raum hadde en søn Alf med datter av jøtten Thrym fra Vormen (Vorma? Elvestrekket mellom Mjøsa og Glomma i Eidsvoll- og Nes kommune). Han blev kalt Finn-Alf og opfostredes hos morbroren Berg-Finn. Han fik Alheim mellom Göta-elven og Gloma. Allerede P. A. Munch har oppfattet (N. Folks. Hist. B. 1. s. 340) disse beretninger som tydende på at der har bod finner i disse kystegne. Jeg tar med i samme forbindelse Sturla Tordssøns skaldeuttryk om et stort opbud fra hele Viken, som samledes i Tønsberg 1257: dygðar menn or Finna Bygðum” (Hansen 1904:162-163, min anmerkning).

I henhold til den islandske høvdingen og lovsigemannen Sturla Tordssøns ”skaldeuttrykk” så synes altså en mengde dugelige/dydige menn fra samiske bygder omkring Viken å samles i Tønsberg så sent som i 1257; i hans egen tid.

1.2.1 Geografiske avgrensninger

Tittelen ”*Samer langs Skagerrak*” er ment som en retorisk provokasjon, fordi den går i rette med en forståelse som legger til grunn dette som en umulighet. Samtidig ønsker jeg å vise til realhistorisk argumentasjon for en sydlig samisk tilstedeværelse som kan ha strekt seg enda lengre mot sør i Skandinavia, ut over Skagerrak. Derfor begrenser jeg meg heller ikke geografisk til Viken-området. I tillegg må større deler av Norden trekkes inn for å kunne belyse utbredelsen av de ulike arkeologiske kategorier sett i forhold til spredning av andre relevante slike. Omfanget av stedsnavn i oppgaven trekker tilsvarende inn paralleller fra våre nordlige landsdeler, mens eldre forskningslitteratur og historiske kilder inkluderer Jylland og store deler av Østersjø-området. I tillegg belyser de historiske kildene den ”germanske” tilkomsten omkring Belgia, og langs Rhinen og Donau, mens enkelte språklige paralleller strekker seg enda lengre sørover langs Atlanterhavet, men også østover mot de eurasiske steppene og ugriske- eller tyrkiske områder.

Med; ”-frem til 1860-tallet, Oluf Rygh og kulturnasjonalismens inntog” så hentyder jeg til hvordan forskningslitteraturen frem til omkring 1860 syntes samstemt om en samisk tilstedeværelse i Sør-Skandinavia, og nord på Kontinentet for øvrig, siden eldre tider (les: eldre enn romertid), og hvor historikere, arkeologer, lingvister, etnografer og zoologer betrakter samene som de siste representanter for Nord-Europas opprinnelige urinnvånere. Mens dette i dag bare oppfattes å være av forskningshistorisk kuriositet, mener jeg at det som da ble vektlagt også kan innebære historiske realiteter som gjør samenes herkomst og tilstedeværelse langt geografisk videre, men som seinere forskning i stor grad har skygget for. Dette ble tidligere (før 1860) belyst ved å se til redskaper, boliger, økologisk spredning (fra fiske og hvalfangst på storhavet til tamreinhold og villreinjakt i høyfjellsområdene i innlandet), samt øvrige kulturelle trekk hva gjelder sosial organisering, ritualer og myter, foruten språk(ene) og den vesentlige likheten til de eldste skjelettlevningene man kunne vise til i Sør-Skandinavia (jfr. Nilsson 1866, se også Lindkjølen 1995).

1.2.2 Avgrensning i tid

Avgrensningen i tid er bestemt av relevant arkeologisk materiale, stedsnavn og historiske kilder. Stedsnavnene har ingen eksakt datering, men korrespondansen mellom daterte gjenstander og gjennomgående stedsnavn synes i enkelte sammenhenger (som ved –heim, -land og –vin) å strekke seg tilbake til romertid. Samtidig kan flere av disse også være langt eldre dersom man kan relatere til stedvis nærliggende gravrøyser og gravfelt med dateringer mellom førromersk jernalder (500-0 fvt.) og bronsealder (1800-500 fvt.). Deler av de arkeologiske gjenstandene og kulturminnene har da også vesentlige likhetstrekk til langt eldre materiale som gjør at linjene kan trekkes ytterligere tilbake, mens de historiske kildene jeg ønsker å belyse hovedsakelig ligger mellom det første århundre etter vår tidsregning, og frem til omkring Magnus Lagabøtes landslov innføres i 1274.

1.2.3 Problemstillinger

1: Samer ble frem til midten av 1800-tallet omtalt som urbefolkningen i Skandinavia og tilegnet status som en av de eldste kulturene i Europa (Jfr. Gjessing 1973; Eriksen og Niemi 1981; Bergsland 1995; Lindkjølen 1995; Zachrisson 1997; Hesjedal 2000; Baglo 2001; Hansen og Olsen 2004, 2022; Dunfjeld-Aagård 2005 m.fl.). Deretter fikk man gradvis et skifte i diskusjonen som åpnet opp for en alternativ og ”nordisk”, eldre

tilstedeværelse i Skandinavia, mens samene ble fremstilt som et seint innvandrende folk østfra, og som ikke kom til Sør-Norge før på 1700-tallet (Jfr. Nielsen 1891).

-Hva skjedde med den tidligere diskusjonen og urfolkstatusen etter 1850?

-Hvorfor endret den fullstendig karakter, hvem fremstilte det og hva var utslagsgivende?

2: Etter nærmere undersøkelser foreligger det også fra områder lengst sør i Sør-Norge en mengde arkeologiske registreringer av tvetydige og ”ukjente” kulturminner, samtidig som dette er områder som også har vesentlig tetthet av Finn-navn og andre tentative samiske stedsnavn (jfr. Myrvang 1993, 2019, 2022). Beskrivelser av disse registreringene har ofte likhetstrekk med samiske kulturminner slik vi kjenner de lengre nord, uten at dette synes vektlagt tilstrekkelig (til tross for at en rekke undersøkelser kan ha indikert dette tidligere, med likhet til arbeider med fokus lenger nord i Sør- og Midt-Norge og -Sverige; Skjølsvold 1980; Bergstøl 1997, 2006, 2008; Zachrisson 1997; Jünge 1996; Dommasnes 2001; Gjerde 2008, 2010, 2016; Broadbent 2010; Olsen 2010; Fjellheim 2012, 2019; Disse registrerte kulturminnene omtales eller beskrives som ”runde/ovale tufter”, ”groptufter”, ”steinalderboplasser med slagg”, ”badstu-ruiner”, ”falkefange-hytter”, ”utmarkskulturminner” (jfr. tentative rektangulære rekke-ildsteder i Finsland; kulturminneid.: 29061), ”rydningsrøyser”, ”røysfelt”, ”merkesteiner”, ”likhviler”, ”steinvarp”, ”trollsteiner, foruten løsfunn av smykker eller pilspisser med ”østlige trekk” og så videre på kulturminnesok.no.

-Hva kan en gjennomgang av disse registreringene avdekke av samisk tilstedeværelse – og omfanget av denne – i de sørligste områdene av Norge?

3: En omfattende samisk tilstedeværelse lengst sør i Norge gjennom jernalder, med nærhet til byutvikling og majoriteten av befolkningen vil implisitt ha preget utviklingen av det norske språket i stor grad gjennom samliv og handel (noe som også synes å gjenspeiles i nyere arbeider på stedsnavn og språk jamfør Myrvang 1993, 2019, 2022; Bergsland 1994; Bull 2004, 2011, 2017 Larsson 2005; Kusmenko 2009; Nilsson 2012).

-Er det rester av dette vi finner i dialektuttrykk og i mye nynorsk, om man ikke også ser på likheter i grammatikk og omfanget av preposisjoner, dobbeltkonsonanter og øvrig felles vokabular mellom samisk og norsk?

1.3 Bakgrunn og tilnærming

Jeg er veldig takknemlig for å ha fått være med på å registrere samiske kulturminner mellom Trøndelag og Innlandet gjennom to somre hvor jeg har plukket opp ord og stedsnavn som jeg etter hvert oppdaget blant stedsnavn og dialektuttrykk lengre sør på Østlandet. Gjennom (relativt) lang historieinteresse med en del lesing på fritiden ble mistanken etter hvert så sterk at jeg sendte en epost til språkavdelinger ved flere av universitetene i Sør-Norge med tanke på en rekke, etter min mening, intetsigende stedsnavn i Gudbrandsdalen som kunne bli forståelig om man søkte et mulig samisk opphav. Men jeg fikk ingen svar, og dette kan helt sikkert bero på en litt bardus formulering, som i mindre grad forholdt seg til akademisk etikette.

Derimot fikk jeg rask kontakt med Finn Myrvang (1937-) som har kikket nærmere på ”*ukjente*”, merkelige og diffuse gårdsnavn i *Norske Gaardnavne* (NG/Rygh 1897-1924), som han mener har en rekke paralleller blant samiske stedsnavn lengre nord. Her synes topografiske markører ved gårdens plassering i landskapet å være gjennomgående sentrale ved de fleste gårdsnavn og stedsnavn. Dette gir jo også praktisk relevans om man skal forklare hvor noe (gården/boplassen) ligger før man verken hadde kart eller GPS for hånden. Mindre mening finner man stedvis i NG hos Oluf Ryghs (1833-1899) og Sophus Bugges (1833-1907) mer lemfeldige og abstrakte, ”indoeuropeisk-inspirerte” tolkninger (Rygh 1897-1924), og der man i enkelte tilfeller heller synes å være opptatt av å vurdere persisk-språklige paralleller fremfor å åpne opp for en mulig samisk tilstedeværelse sør for Verdal (Ibid).

Ved å sammenholde med registreringer i kulturminnedatabasen så dukket det opp ytterligere sammentreff med dateringer fra middelalder til eldre jernalder, bronsealder og ”steinalder” (ettersom det blir funnet redskaper av stein på boplassene). Dette innebefattet en rekke ”*utmarkskulturminner*” og ”*ukjent arkeologi*”, men med likhet til former man forbinder med samiske kulturminner lengre nord, relatert til kjente samiske gravminner, boplasser og offersteder.

Ettersom å ha plukket opp stadig flere felles ord ("låneord") mellom norsk og samisk de siste årene fattet jeg interesse for en lulesamisk ordbok (Kintel 2012). Etter nærmere undersøkelser viste det seg å være hundrevis av paralleller i form av såkalte "låneord", i tillegg til en mengde synonymer. Ikke bare gjaldt dette vokabular på norsk og svensk, det var også svært nærliggende (både ved fonetisk likhet og likhet i betydning/semantikk) til vokabular i gammel (og nyere) engelsk, frisisk, fransk, tysk, spansk, latin (om ikke også tilfeller av gresk), samt slaviske paralleller. Men dette er jo på sett og vis også gammelt nytt, da språkforsker og professor Johannis (Johan) Ihre (1707-1780) også fant slike sammenreff ved sine undersøkelser på slutten av 1700-tallet (Lindkjølen 1995:117; Ihre 1780).

På generelt grunnlag vil jeg mene det er usannsynlig at denne mengden av "låneord" (som er på omkring 3000, bare mellom samisk og de skandinaviske språkene; jfr. Kusmenko 2009:65), og ikke minst synonymer er "tilfeldig" når det omfatter grupper som beveger seg i overlappende landområder. I tillegg synes dette felles vokabularet å dekke langt mer enn det man forventer ved såkalte pidgin-språk eller handelsspråk. Omfanget og den geografiske spredningen resonnerer heller ikke med den "germanske"-språkutviklingen slik jeg tidligere har forstått denne teorien, og som tilfeldigvis også utvikler seg betraktelig fra midten av 1800-tallet, parallelt med endringen av det historiske narrative i Skandinavia.

Da jeg ikke fikk omfanget av paralleller til å stemme gikk jeg til språkhistorien for å undersøke teorien(e) om det "Indoeuropeiske språket" (Austefjord 2011), dette "(...) imponerende byggverk, som mange granskarar har vore med å reisa i over tohundre år" (Austefjord 2011:6), og i hvilken grad dette kan være basert på en evolusjonistisk argumentasjon understøttet av en rekke ad-hoc-lover og -regler. Med omkring like mange unntak som regler, kan man muligens heller vurdere den komparative-/historiske lingvistikken som et tentativt "pseudovitenskapelig rakleverk", et kolonialistisk spøkelse på utgått dato (se gjerne Odner 1983:95). Pidginisering og kreolisering synes i stedet å utgjøre gyldige alternativer som en rasjonell tilnærming til språkutvikling på bakgrunn av kjent språkutviklingen i nyere tid (jfr. Kusmenko 2009; Bull 2011, 2017; Heggarty 2014; McWorther 2018; evt. også Bakker 2017).

Når man følgelig kunne reise vesentlig tvil om Oluf Rygh arbeider og ikke minst Just Knud Qvigstads tidligere samiskspråklige analyser, foruten indoeuropeisk språketeori, ble jeg også mistroisk til oversettelsene av eldre historisk litteratur. ”Den kildekritiske metoden” ble nettopp også systematisert og videreutviklet parallelt med den omtalte politiseringen av historiefagene, i siste halvdel av 1800-tallet, hvor denne metodelæren sto; ”(...) i intim sammenheng med hele den sterke historiske bevissthet (...) som også preger Tyskland fra begynnelsen av (det nittende) århundret (Dahl 1980:11-12). Dette var også tilfellet for Norge med økende utgivelser av historiske verk fra midten av 1800-tallet, men fra omkring første kvartal av 1900-tallet synes et mer selektivt utvalg av kilder å bli vektlagt. Samtidig hadde deler av sagalitteraturen blitt kategorisert som oldtidssaga eller fornaldersagaer, enten disse omtalte hendelser av ”forhistorisk” art eller på annet grunnlag ble vurdert som heltedikt, riddersaga eller eventyrsaga (hvorpå enkelte omtalte hovedpersoner har blitt regnet som historiske, mens ”de fleste er helt oppdiktet”; snl.no). Slik har også enkelte deler av kilder blitt betegnet som sagn eller mytiske fortellinger, mens man har behandlet andre deler som mer faktiske eller ”viktigere” (jfr. Jordanes *Gotesoga* hos Skard 1932). I tillegg har enkelte kilder fått tilført stadig flere tilleggs kommentarer i ettertid, slik som med Adam av Bremens beretning (ca 1070) som virker å ha fått flere tilføyelser på 1800-tallet selv om Halvdan Koht (1921) mener enkelte av disse er ”(...) frå um-lag år 1100” (Koht 1921:80). Sammenlikner man ulike oversettelser over tid, så ser man også at en rekke ord og betydninger (tolkninger) endres i denne perioden (mellom omkring 1850 og 1940).

De kildekritiske verktøyene som er utviklet i historiefaget virker både velbegrunnede og allmenngyldige. Det synes likevel som at man underveis har selektert bort og nedvurdert enkelte kilder, og grupper av kilder, som rent fiktive, ettersom i de ikke passet inn i den nasjonalhistoriske rammen som ble etablert på slutten av 1800-tallet. Denne selektive kilde-tradisjonen, samt nye utgivelser av oversettelser fra samme periode, synes derfor fremdeles å effektivt skygge for en samisk tilstedeværelse i Sør-Skandinavia og på Kontinentet.

Hypotesen blir følgelig at man ved en bred, og tverrfaglig tilnærming, som krysser over i de andre historiefagene, så virker det arkeologiske materiale i større grad å peke i retning av den forståelsen man hadde av samenes tilstedeværelse i Nord-Europa

inntil 1860, dvs. før den ble fortrent av sosialdarwinistiske og kulturnasjonalistiske strømninger. Ved å belyse svakhetene ved hypotesene og teoriene som ble fremsatt i årene etter 1860 (innenfor samtlige historiefag) ønsker jeg å løfte denne tidligere forståelsen av samenes tilstedeværelse. Dette ut fra min hypotese om at dette eldre narrativet synes å rime langt bedre med både det arkeologiske- og etnografiske materialet, med genetiske og mytologiske studier, samt med de historiske kildene, foruten stedsnavn og språkutvikling i Skandinavia og i Nord-Europa for øvrig.

Slik sett beveger jeg meg tidvis i grenseområder for arkeologifaget i seg selv, selv om jeg mener forskningshistoriedelen kan hjemles i stor grad. Undersøkelsene av stedsnavn befinner seg også tradisjonelt i arkeologiens grenseland, men siden dette området tilsynelatende har blitt så ”komplekst og krevende” (jfr. Albris og Vasshus 2023) de siste tiårene, så virker få arkeologer interessert i å røre i det. I stedet synes man i stor grad å ha overlatt dette arbeidet til lingvister og navnegranskere;

“Access to qualified onomastic expertise has become more difficult at a particularly critical point when approaches to the evidence need to be rethought. Creating such new approaches is a complicated and time consuming matter that requires reviews of new and old material and systematic methods applied to diverse bodies of material” (Albris og Vasshus 2023:32).

Min erfaring er i dag den motsatte av Sofie Albris og Krister Vasshus (2023), ettersom Finn Myrvang (1993, 2019, 2022) allerede har vist oss en alternativ tilnærming siden 70-tallet, hvorpå omfattende mengder stedsnavn er blitt undersøkt siden, og hvor mye inngår i arbeider fra 2019 og 2022 (begge ligger vedlagt i appendiks). Myrvang synes langt på vei nettopp å ha banet vei for en ny metodisk tilnærming som enkelt og greit bare har åpnet for å benytte seg av topografiske former på samisk, og fonetisk nærliggende stedsnavn lengre ”nordpå”. Slik har man (etter mitt skjønn) fått oppklart omfattende svakheter og mangler hos den etablerte stedsnavntradisjonen etter Oluf Rygh (NG/Rygh 1897-1924), som senere er blitt videreført av Jørn Sandnes og Ola Stemshaug (Norsk stadnamnleksikon; 1976, 1997).

At jeg derfra befatter meg med språksammenlikning og eldre historiske kilder (og -oversettelser) beror på den allerede omtalte post-koloniale forskningskritikken som har vokst siden 1970-tallet, og som nærmest er blitt fast inventar i en rekke større historiefaglige verk siden 2000-tallet. Likevel virker det ikke som denne kritikken har hatt "tilstrekkelig" innflytelse på sentrale språkargumenter og kildeforståelser, og som derfor fortsatt kan og vil benyttes som motargumenter til våre nyere arkeologiske funntolkninger. Jeg anser følgelig en slik intervensjon som en (nødvendig) arkeologisk revurdering av sentrale tradisjoner og metoder i historiefagene, hvor jeg ønsker å nå frem til navnegranskere, lingvister og historikere som kan være villige til å revurdere noen av sine grunnsetninger. Etter min mening er det ikke tilstrekkelig å vise til at diskusjoner om "*External linguistic hegemonies, authoritative mapping and imposed interpretation of the landscape*" (Albris og Vasshus 2023:32) -er gjentakende i faget. I stedet må man revurdere oppfatningene til Oluf Rygh (1897), av hans arbeider og vesentlig deler av fundamentet disse hviler på.

Det at Yngvar Nielsens "fremrykningshypotese" omsider ble forkastet, var jo vel og bra, men samtidig har man (tilsynelatende ukritisk) latt Oluf Rygh og NG stå igjen. Dette på tross av at han benyttet det samme postulatet som Yngvar Nielsen i utforming av stedsnavngranskningen sin. Dette baserte seg da på en uttalt mangel på kjennskap til samiske stedsnavn eller andre samiske levninger sør for daværende utbredelse. Slik kunne *finn*-navn nord for Verdalen erkjennes å indikere tidligere samiske bosetning, mens tilsvarende navn lengre sør ble tolket som en oppkalling etter en mann eller kvinne (Finn(r)/Finna; Rygh 1897-1924). En liknende tilnærming lå også til grunn for den historiske-/komparative lingvistikken, som ble basert på en kulturnasjonalistisk forståelse som i hovedsak forutsatte at samer og samisk ikke har påvirket norsk, norrønt og germansk språk og kultur (slik forståelsen fortsatt synes å foreligge hos Torp og Vikørs *Hovuddrag i norsk språkhistorie*; 1994:303, 2014). Dette krever etter min mening kritisk nytenking, også ut fra at man i dag kanskje heller kan vurdere både "norrønt" og særlig nordgermansk (norsk, svensk, dansk) som kreolspråk hvor vesentlige elementer fra samisk grammatikk og vokabular inngikk (jfr. Bull 2004, 2011, 2017; Kusmenko 2009).

Om vi derfor velger å se vekk fra de seneste oversettelsene av de mest kjente historiske kildene vår (at man heller ser på eldre utgaver og med Narve Fulsås "*Kva*

er gale med det historiske kjeldeomgrepet? Ein kritikk av kjeldekritikken”(2001) i mente), og onomastikk (stedsgranskning) basert på Oluf Ryghs metoder (NG/Rygh:1897), foruten den historisk-/komparativ lingvistikken; så rimer de historiske kildene, stedsnavnene våre og språkutviklingen, i større grad med våre moderne arkeologiske funntolkninger. Samtidig virker disse tolkningene å nærme seg de vurderingene som ble gjort av historikere, arkeologer, lingvister, etnografer og zoologer før 1860, og som later til å ha vært den vitenskapelige konsensusen som forelå inntil kulturnasjonalismen satte inn med Oluf Rygh, Hans Hildebrand, Gustav von Düben, Ernst Sars og Oscar Montelius i spissen. Dilettantisk, grenseovertredende, tverrfaglig framferd eller ei, så virker det nødvendig med et kritisk ettersyn av fundamentet til de øvrige historiefaglige tradisjonene våre da historikere, lingvister og stedsnavnsgranskere ikke later til å holde tritt med den arkeologiske utviklingen (Svestad og Olsen 2023).

Kapittel 2: Urfolksstempelet og historisk bakteppe.

2.1 ”Urfolket” i Norden

Urfolksstempelet til samene i Norge er blitt løftet, drøftet og debattert flere ganger i nyere tid, både etter Fosen-aksjonen nylig i 2022-23, som ved Alta-aksjonen på 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet, og i forbindelse med ulike beitekonflikter gjennom 16-, 17- og 1800-tallet, (Bergsland 1995; Fjellheim 2012, 2019).

Urfolk-begrepet benyttes nå juridisk i samsvar med FNs ILO-konvensjon nr. 169 - ”om urfolk og stammefolk i selvstendige stater”, ettersom den ble ratifisert av Norge i 1990. ILO-konvensjon nr. 169 Artikkel 1.1 b) definerer urfolk som;

”folk i selvstendige stater som er ansett som opprinnelige fordi de nedstammer fra de folk som bebodde landet eller en geografisk region som landet tilhører, på det tidspunkt da erobring eller kolonisering fant sted eller de nåværende statsgrenser ble fastlagt og som, uavhengig av sin rettslige stilling, har beholdt noen eller alle av sine egne sosiale, økonomiske, kulturelle og politiske institusjoner” (regjeringen.no).

Tidligere, og i folkerettslig forstand henviste begrepet ”urfolk” som regel til *”de første menneskene på stedet”* (regjeringen.no), eventuelt noe i retning av den eldste, gjenlevende kulturen man kjente til i området. Samtidig synes ikke dette eldre omgrepet å ha vært nevneverdig problematisert i tiden frem til 1860, til tross for at Hanne Hagtvedt Vik (2024), professor i internasjonal historie ved UiO, mener samene ikke er blitt anerkjent som urfolk før 1980 (norgeshistorie.no). Tvert imot synes det fram til midten av 1800-tallet å ha vært bred enighet blant de lærde i Norden om urfolkstatusen til samene, i en slik tradisjonell forståelse av urfolksbegrepet. Både historikere, arkeologer, språkforskere, etnografer og zoologer betraktet samene og den samiske kulturen og språket som levninger av Nord-Europas; –om ikke også Vest-Europas, eldste gjenlevende urbefolkning:

“Efter flerfaldiga undersökningar i detta ämne har jag således kommit till samma resultat, som jag redan för tre år sedan (1834) uttalade i Innledningen till Skandinaviska Faunan (se sid. I.), att åtminstone detta folk, som på

Skandinavien nyttjat redskap af sten , tillhörde den hyperboreiska stamen (polarstammen), till hvilken jag äfven räknade Lapparna;1) och att detta folk vid södra Sveriges kuster fort et lafnadssätt, likt nu varande Grönländares och andra Eskimoers i Amerika. Det folk, hvaraf Lapparna äro de sista till aflägsna vilda fjelltrakter förträngda qvarlevvor i vår Skandinaviska Nord, har i den äldsta forntiden bebott icke blott de södra delarna af detta land, utan troligtvis äfven det öfriga norra och vestra Europa: Danmark, Norra Tyskland, Engelska öarna och kanhända äfven någon del af Frankrike, o. s. v.” (Nilsson 1866:106).

Etter Henrik Gabriel Porthans skrifter i siste halvdel av 1700, også omtalt som ”*den finske historieskrivningens far*” (Ryymän og Aspaas 2009:46; Kvandal 1947:51), fremsto ”Lappene” som de ubestridte eldste innbyggerne i Skandinavia, noe som synes å ha vært en vedtatt sannhet siden eldre tider. Ja, til og med ”Grunnlovens far”; embetsmann, jurist og historiker; Christian Magnus Falsen hevdet tilsvarende at hele Norden var bebodd av ”*finner*” inntil germanere presset de stadig lengre nord (Baglo 2001:35).

Arkeologien understøttet utsagnene hvorpå samisk redskapstradisjon viste til kontinuitet i keramikk, stein- og beinredskaper med store likhetstrekk til steinalderfunnene i Norden. I tillegg viste samene til en boplass-struktur og nomadisk, eller semi-nomadisk atferd basert på allsidig jakt/fangst, fiske og sanking, som man anså som lite endret siden steinalder (se gjerne Lindkjølen 1995). Skallemaalinger, gjennom den fysiske antropologiens fremvekst, underbygget også dette med utgangspunkt i skjelettmateriale fra yngre steinalder i Sør-Skandinavia (Nilsson 1866; Hansen og Olsen 2022:25). I tillegg viste man til samiske stedsnavn omkring Jylland og på de danske øyer (Rask 1818:114; Nilsson 1866:140; Zachrisson 1997; Broadbent 2010; Olsen 2010:22, se figur 11, side 94), og at de samiske språkenes geografisk utbredelse og variasjon (dialekter/språk) syntes å underbygge en eldre tilstedeværelse i Norden (Bergsland 1995).

Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch, som ses på som historiefagets grunnleggere i Norge, betraktet tilsvarende samene som urbefolkningen i Skandinavia, men at de ble tidlig fortrent av nordiske stammer som ”bebygde” landet, spredde de nordiske språk og skapte landets ”egentlige” historie (Munch 1852/1941:3-4).

”Vi have paa den anden Side seet, at Finner og Lapper, altsaa tschudiske Folkefærd, beboede Norden, maaskee endog Nordeuropa, før Kelternes end sige Germanernes Ankomst (...) at de nordligste boende tschudiske Folk endog have været længe nok i hine Egne til at antage Præget af Polarfolk, hvilket vidner om en Beboelse fra umindelige Tider, især da allerede ældgamle Forfattere beskriver Finnerne ganske som de nuværende” (Munch 1852/1941:10).

2.2 Industri + historie = nasjonalstat

“Forholdet mellom nasjonalisme og arkeologi er i stor grad et spørsmål om hvilke rettigheter som knyttes til en gruppes historie” (Østigård 2004:82).

På bakgrunn av tanken om at samer kun var å oppfatte som nomader uten eiendomsrett ble Finnmark i 1848 definert som ”Kongens eller statens eiendom fra gammelt av” (Pedersen 2019:140), eventuelt siden den hadde vært å betrakte som en ”norsk” koloni i tilstrekkelig lang tid. I 1864 kunne regjeringsadvokaten videre konstatere at ingen andre enn ”staten” hadde hatt rettigheter i Finnmark tidligere, som gjorde Norges eiendomsrett og bruksrett i Finnmark uinnskrenket (Ibid). Senere, ble det lovfestet at kun norsktalende kunne kjøpe jord i Finnmark og hvor gårdene skulle gis ”«særskilt norske navn»”, foruten opplysning om etnisk tilhørighet eller nasjonalitet (Pedersen 2019:147).

Siden midten av 1800-tallet har samene slik, som en presset minoritet, ansett å ha stått i veien for stadig voksende næringslivskrefter med økende behov for industri- og kraftutbygging, foruten forsvarsanlegg til å forsvare dette. Industrialisering, positivisme, utilitarisme, sosial-darwinisme og kulturnasjonalisme synes, om enn i varierende grad, å ha vært viktige faktorer i det merkbare skiftet i omtalen av samene i Skandinavia i denne perioden.

I Europa førte industrialiseringen med kullkraft og vannkraft til fabrikkproduksjon, foruten dampskip og lokomotiver som ytterligere spisset det økonomiske kappløpet. Dette gav en raskt økende logistikk-kapasitet foruten en teknologisk produksjonsutvikling som gjorde de vestlige kolonistatene stadig mer teknisk og militært overlegne de ”andre”. Befolkningsvekst, frie markeder og knapphet på ressurser gav nok også grobunn for mer utilitaristiske tenkemåter og kynisk framferd, samtidig som tidligere bibelske verdensbilder og moralverdier falmet (jfr. Hesjedal 2000:25). Naturvitenskap og historikere erstattet gradvis bibel og prest i nye rammer for forståelse av verdens tilblivelse og befolkning. Ytterligere spisset etter utgivelsen av Darwins *artenes opprinnelse* i 1859 kunne ”naturlig seleksjon” og ”de sterkes rett” argumenteres som biologisk berettiget og plasserte vestlige folkeslag (dvs. ”germanere”) lengst frem på den menneskelige arts utvikling (jfr. Geyl 1965:36-37; Gjessing 1973:102).

Hos C. G. Barths «*Den almindelige Verdenshistorie efter bibelske Grundsætninger fremstilt for tænksomme lesere; Norges Historie i udførligere Omfang*» fra 1862, ble nordmenn følgelig omtalt som;

”«(...) den fortrinligste og mest begavede Folkestamme. Den var udrustet med herlige legemlige og sjelelige Anlæg, et av Sprog og Blod ublandet, ved Simpelhed i Sæder og Dybsindighed fra andre udmærket, om end endnu halv barbarisk, saa dog usvækket Urfolk» (Barth 1862:168)” (sitert etter Pedersen 2019:136).

Henry Thomas Buckles *History of Civilization in England* fra 1857 kan ha vært en inspirasjon til historikerne også i Skandinavia, hvor Buckle gjennomgående forsøkte å underbygge eller påvise ”naturlover” som ”bestemmende for vår sivilisasjons utvikling mot stadig mer fullkommen opplysning” (Geyl 1965:37; se også Fulsås 1999:104-105).

Den samiske kulturen kom i økende grad på kant med fremskrittstenkningen og som i stor grad legitimerte kolonisering og nasjonalistisk tenkning om en etnisk homogen nasjonalstat. I 1863 sto organisert fornorskingspolitikk på agendaen i stortinget, og

selv om kvenene innledningsvis var i fokus ble det også vedtatt en fornorskningslinje ovenfor samene (Pedersen 2019:135). Sentrale politikere og talsmenn var Johan Sverdrup og Johannes Steen som mente at samenes verste fiende var samene selv og at deres eneste redning besto i å bli norske (Eriksen og Niemi 1981:34); samisk kultur og identitet var også en trussel for staten, så de måtte derfor fjernes fullstendig (Pedersen 2019:135).

I 1865 kom så John Lubbocks «*Pre-historic Times, as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages*» ut, som synes å ha fått stor betydning for arkeologiske tolkninger i ettertiden, hvor darwinismen, eller naturlig seleksjon, ble knyttet til biologisk intelligens som igjen ble forstått som egenskaper definerende for kulturer eller nasjoner (Storlie 1993:14). Dette bidro med tiden til en oppfatning av at det var riktig med rendyrking av både kulturer og ”raser”, og at blanding helst ikke skulle forekomme, noe som opprettholdt et tilsynelatende etablert rase-hierarki i verden med ”den hvite mann” på toppen.

Med disse nye ”forståelsene” kunne det ikke eksistere noen form for slektskap mellom samene og samisk kultur, og de moderne skandinaver, verken biologisk eller kulturelt. I og med at samene ble ansett å ha benyttet seg av steinredskaper, foruten redskaper av horn og bein, helt frem til 1800-tallet, kunne det argumenteres for at de fremdeles var på et steinalderstadium av ”menneskelig utvikling” (Storlie 1993:17). Parallelt begynte forståelsen av samene som de første eller opprinnelige beboere i Skandinavia å svekkes etter hvert som man avdekket mer ”sofistikerte” steinalderfunn man man ikke lengre syntes å kunne assosiere med samene. I fortsettelsen fikk ikke Gustav von Düben det til å stemme at samene skulle ha ”innvandret” sjøveien eller oppholdt seg på kysten før de trakk seg opp i fjellene, siden de var så ”ytterst dårlige *sjömän*” (Düben 1873:387):

2.3 Politiske strategier

Til tross for at de bibelske opphavsmytene hadde falmet ble kristendom fortsatt benyttet i koloniserings- og assimileringsoyemed i store deler av verden. Dette gjalt også for ”Lappland” hvor kristen misjonering kan ha blitt benyttet som kulturelt brekkjern for både tilgang på råvarer i tillegg til økte markeder for vestlige

forbruksvarer med det menneskekjærlige alibiet; ”å utbre sivilisasjonen” (jfr. Gjessing 1973:108). Videre kunne ”embetsfolket”, den politiske eliten, ha sett det både fordelaktig og nødvendig å knytte til seg den gradvis mer uniforme bondebefolkningen i de etablerte nasjonalstatene for å forene befolkningen og skape en felles, nasjonal tilhørighet med felles språk, kultur og tradisjon (jfr. Svendsen 1997; Olsen 1998; Østigård 2001, 2004; Broadbent 2010:4,5).

Historiefagene var derfor sentrale verktøy for politikere og myndigheter for å samle og lede befolkningen (Geyl 1965:45; Baglo 2001:88). Sagaene og middelalderens historieskriving ble i Norge særlig vektlagt for å belyse samlende konger og helgener som kunne assosieres med en slags eldgammel, etnisk norsk nasjonalstat med kristendemokratiske verdier (Svendsen 1997; Hesjedal 2000:33);

”(...) nasjonsbygging, i et historisk perspektiv, var strategiske program for statsbærende eliter, med sikte på å skape direkte bånd mellom statsmakt og enkeltindivid.(...) Historikere (...) forsyner dere samtids felleskaper med forestillinger om røtter i fortida (...ved å gi dem felles...) navn, tildele det visse attributter (...) og forsyne det med (helst kildebelagt) historie”
(Svendsen 1997:20, min anmerkning).

Parallelt ble samisk språk og kultur etter hvert skilt ut som et etnografisk studiefelt i Norge, slik at den omfattende ”lappologien” som var etablert siden tidlig 1700-tallet havnet utenfor historiefagenes arbeidsfelt i siste halvdel av 1800-tallet (Olsen 1986, 1991; Jünge 1996; Baglo 2001; Hansen og Olsen 2022). I skarp kontrast til tidligere oppfatninger kunne derfor historiker Ernst Sars forfatte sin *Udsikt over den norske historie* (1873-1891) uten å ta hensyn til samene (Hesjedal 2000:43);

”«disse tshudiske Folkefærd saa faatallige – boende i Udkanter, saa de kan settes ud af Betragtning»” (Sars sitert etter Fulsås 1999:240).

Et verk om Sveriges forhistorie og tidlige historie forfattet av Oscar Montelius, utelukket på tilsvarende vis samene i 1876 (Broadbent 2010:5). Dermed var det fra slutten av 1800-tallet etablert en tenkemåte som både legitimerte kolonialisme og

sosialdarwinisme, og som samtidig ble et effektivt redskap i å konstruere en etnisk homogen nasjonalstat uten plass for samer eller øvrige kulturelle «andre»:

”«Yankeer vil ikke erkjende sine sorte Medborgere som Landsmænd og det er vel ogsaa med sterke Forbehold at vi her i Norge taler om de i Finmarken og Nordland boende Lapper som ”Landsmænd”.» Rase i denne antropologiske meininga stod i motsetning til nasjonalitet” (Ernst Sars sitert og analysert av Fulsås 1999:240).

Samenes blotte tilstedeværelse var et problem sett i forhold til nasjonalismens ideal om en etnisk og kulturell enhetlig stat. Som Fulsås skriver i sin analyse av Ernst Sars’ *Udsigt*:

”På dei premissa Sars gjekk ut frå er det altså klart at norsk fekk sin identitet ikkje bare i kraft av forskjellen i høve til «betydningsfulle andre», som svensk og dansk, men også i kraft av eksklusjonen av det «radikalt andre» som landet og staten alt omfatta. «Rasen», dvs. samane, var nasjonens absolutte motsetning, og derfor måtte han symbolsk eliminerast for at nasjonen skulle kunne vere identisk med seg sjølv” (Fulsås 1999:240).

2.4 Etableringen av Norsk arkeologi

Det kongelige Selskap for Norges Vel tok i 1811 initiativ til å etablere en nasjonal antikvitetskommisjon som på 1920-tallet hadde vokst til en større oldtidsamling ved universitetet i Christiania, dagens Oslo. Tilsvarende samlinger forelå også ved Bergen Museum og ved Det kongelige norske Vitenskabers Selskap i Trondhjem på denne tiden (Christiansen 2020:210).

En sentral person i oppbyggingen av Universitetets Oldsaksamling, og også for norsk arkeologi, var Oluf Rygh (1833-1899). Fra 1859 satt han i styret i Fortidsminneforeningen (Foreningen til norske Fortidsminnemerkeres bevaring) og senere som formann i mange år ved siden av jobben som bestyrer av Oldsaksamlingen, hvor han satt som øverste faglige autoritet i en årrekke. Denne stillingen og erfaringen gav Rygh et professorat i historie i 1866, og han ble ni år

seinere tildelt det første norske – og skandinaviske - arkeologiske professoratet (Christiansen 2020:210). Mellom 1862 og 1866 utgav Nicolay Nicolaysen (1817-1911) oversiktsverket *Norske Fornlevninger*, hvorpå Rygh gjennom sitt virke ved Oldsaksamlingen tilvekst førte og beskrev fortløpende nye funn som hadde blitt gravd ut, donert eller kjøpt inn til samlingen (Ibid:211, 212).

Særlig gjennom sitt virke etter 1880, bidro Rygh sterkt til at funn og fornminnene på sikt ble «nasjonalisert» som norske emblemer, som tittelen *Norske Oldsager* også er et varsel om. Alt fra arkitektur og folkedrakter, til sverd, smykker, runeristninger, bronser og steinøkser fikk en nasjonal dimensjon ved seg. Og selv om Rygh tidligere mente å se innlysende likhetstrekk mellom skifferredskapene fra den ”arktiske steinalder-kulturen”, sågar ved skjellmøddingene ved Steinkjer, og funn fra samiske funnkontekster, så skulle den arktiske steinalderen snart bli frakoblet enhver forbindelse til samene. Symptomatisk for denne dreiningen er også hvordan Kjelmøyfunnene, som han tidligere hadde viet stor oppmerksomhet og forklart som en samisk «forlengelse» av den arktiske steinalderen (Olsen 2024:13-14), ble utelatt fra samlingsverket *Norsk Oldsager*, som han utgav i 1885 (Rygh 1885, 1999b).

2.5 Åndshøvdingen Oluf Rygh.

”En viktig, men lavmælt nasjonsbygger” (snl.no).

Som både historikerprofessor, arkeolog og stedsnavnsgransker innehadde Oluf Rygh *”en nøkkelposisjon innen det humanistiske fagfeltet i Norge”* gjennom hele siste halvdel av 1800-tallet (snl.no). Med særdeles interesse og tyngde innenfor det filologiske feltet, og ”oldnorsk” (norrønt) spesielt, og som bestyrer av Universitetets Oldsaksamling; ble stjerneleven, ”den lærde Rygh”, en bauta innenfor historiefagene i Skandinavia (Christiansen 2020:131).

Rygh slutførte Keyser og Munchs påbegynte arbeider samtidig som han oversatte Heimskringla (kongesagaene) og flere andre sagatekster, og engasjerte seg i *Venner af Norges Oldtid* som arbeidet for å fremme historisk fundament for Norge som nasjon (Ibid:93,133).

I 1860-årene fremsatte Oluf Rygh (1867) og svenske Hans Hildebrand (1866) uavhengig av hverandre en teori basert på ulik funnfordeling av flint- og skiferredskaper, som henholdsvis avgrenset til sør og nord i Skandinavia. Dette skulle kunne gjenspeile to samtidige og geografisk komplementære steinalderkulturer hvorpå den mest primitive, den arktiske- (og ”lappiske”) kulturen, benyttet skifer (Storlie 1993:11-14; Hansen og Olsen 2022:26; Zachrisson 1997:17; Hesjedal 2000:50; Broadbent 2010:5; Christiansen 2020:221, 280).

”Den Stenalder, som Skifersagerne saaledes antages at tilhøre, har man kaldet den arktiske, fordi dens Levninger fornemmelig findes henimod Polarcirkelen og hinsides denne. Da Lapperne allerede fra forhistorisk Tid have boet i disse Egne, har man fundet det rimeligt, at denne Stenalderkultur tilhører deres Forfædre. Man ved, at Lapperne endnu langt ned i Tiden for en Del brugte Redskaper af Sten; adskillige af disse arktiske Stensager kunne derfor være fra temmelig sen Tid” (Rygh 1885:14; 1999b:19).

I første omgang bidro dette til å undergrave den tidligere oppfatningen av samene som Sør-Skandinavias (og Nord-Europas) urbefolkning, og tilskrive dem en mer avgrenset status som de nordlige egners urbefolkning. Men snart sto også dette for fall.

2.6 Samisk fraskrivelse fra den «Arktiske kultur» og sagalitteraturen

Etter hvert ble tilgjengelighet på råstoff vektlagt. Frekvensen av flintfunn i Skandinavia økte naturligvis jo lengre sør og nærmere flintforekomstene man kom, noe de tolket som uttrykk for at distribusjonen av flint var et uttrykk for råstofftilgang heller enn etnisitet og kulturelle grenser. Likevel kunne bearbeidet strandflint som under istiden var ankommet kyst-Norge med isfjell fra sør, tas til inntekt for en *nordisk* gruppering av jegere og sankere også lengre nordpå langs kysten. Men når stadig flere funn av slipte skiferredskaper dukket opp i Sør-Norge, og til og med Sør-Skandinavia, bidro dette til å svekke tolkningen av dem som tilhørende samene. Dette pekte A. M. Hansen på i *Landnåm i Norge* i 1904, hvor han forklarte at Rygh selv hadde forlatt idéen om at skiferredskapene tilhørte ”lappene” og ”den arktiske kultur” allerede i 1895, da de tilsynelatende dukket opp i hele Norge (Hansen 1904:138). Riktignok vedvarte bruken lenger hos lappene, men disse hadde jo *”fåt det meste hos nordmændene”* (Hansen 1904:138).

Noe senere avskrev A. W. Brøgger, i sin avhandling om den «arktiske» steinalder i Norge fra 1909, at samene hadde stått for tilvirkning av skiferredskaper, keramikk og helleristninger (Zachrisson 1997:18, Hansen og Olsen 2022:29-30). Skiferredskaper, keramikk og helleristninger tilhørte stadig en arktisk steinalderbefolkning, men denne hadde ikke lengre noe med samene å gjøre. For som Brøgger skriver:

”Det vides ikke, at lapperne nogensinde har havt en så utstrakt keramisk industri som den der møter oss i den arktisk-baltiske bopladsrække, heller ikke at lapperne har ridset sådanne figurfremstillinger på fjeldsider som de helleristninger vi gjennomgik fra de arktiske område. Endelig vides det ikke at lapperne har havt en så forholdsvis høitstående steinindustri som skiferspidsene, knivene og øxerne viser os” (Brøgger 1909:165).

Eller som Alexander Bugge uttrykker det litt seinere (hvor mangel på samiske stedsnavn blir et tungtveiende argument);

”(…) det er vanskelig at tro, at lapperne, hvis kultur er bundet til den halvtømmede ren, saa tidlig i stenalderen har kunnet udvikle en saavidt høi kultur med vakre stenredskaber og pottemagerarbeide, og at de har havt faste boplasser nede ved sjøen” (Bugge 1912:25).

”Efter alt hvad vi ved, har lapperne aldrig i forhistorisk tid færdedes saa lang syd. Det tør derfor være muligt, at de finner, som nævnes i sagaerne og lovene og hos Jordanes, er de sidste levninger af de gamle veide- og fiskerfolk, som kom til Norge med den arktiske stenalder, og som kanske har været en finsk-ugrisk stamme” (Bugge 1912:26).

”Stedsnavnene taler mod, at der paa den skandinaviske Halvø har bodd en uarisk urbefolkning. Der findes udenfor de lappiske ingen stedsnavne verken i Norge eller i Sverige, som ikke er forklaret eller lader sig forklare af germansk” (Bugge 1912:25).

At ”finnene” i sagalitteraturen skal ha forsvunnet i middelalder og blitt erstattet av samer i ettertid (i alle landets kriker og kroker), når begge grupper omtales som finsk-ugriske jeger- og fiskerfolk, kan jo virke som en hårtynn (om ikke absurd) tanke, og i tillegg var stedsnavnene i Norge nylig gitt en ”norskere språkdrakt” gjennom Oluf Ryghs og forfatterens far, Sophus Bugges arbeider (Rygh 1897-1924).

A. M. Hansen (1904) hadde tidligere åpnet for at det før den tentative ariske innvandringen i bronsealderen, kunne ha vært en eldre, anarisk befolkning, som vesentlig var knyttet til kysten, men at dette ikke var samene (Hesjedal 2000:59). For selv om gravfunnene i Finnmark viste til buer og ”*piler med beinspiss, ski, kjøreslede for rein, skjoldbule, sverd av «bestemt nordisk form»*” så kunne man ikke si noe sikkert om etnisiteten, derimot kunne han fastslå at skjelettene ikke var samiske, selv om de heller ikke virket ”skandinaviske” (Ibid). Samtidig antok han en tilknytning mellom runebommen og helleristninger i Trøndelag, men runebommen var jo da bare; ”*gåt over til lapperne fra «de forrige finner»*” (Hansen 1904:271), de var altså ikke det samme folk, selv om levningene skulle tilsi det.

A. M. Hansen (1904) avviste altså at sagaenes omtalelser av «finner» hadde noe med samene å gjøre. Disse «anariene» som var i landet før nordmenn, og var omtalt som finner i sagatekstene, kunne umulig settes i sammenheng med de nåværende spinkle og ynkelige samene (som heller måtte ha ankommet i nyere tid), da finnene i sagalitteraturen gikk;

”til angrep både mot nordmænd og svensker, som knap kunde måle sig med dem i styrke og raskhet. De havde det hærdede jægerfolks overlegenhed over de jordbrukende arier. «De kunde følge sporet som hunde, både på frosen og optød mark», de veidede bjørn og elg og hvalros, de «traf alt de sigtede på», de «gik i kampen med store og brede pile», de tok ulven og renen på spranget på ski. –De havde veidemandens overlegne kendskap til fjeld, skog og hav – og det kunde veie godt op selv mot ariernes krigerske rasepræg, da disses jordbrukercivilisasjon, utviklet i Europas åpne lunde, allerede lå naturlivet fjernere (...) Vel ble de undertvugne, -vel blev de gjort til træle – men det stod allikavel respekt av de” (Hansen 1904:270-271).

2.7 Yngvar Nielsen og fremryknings-hypotesen.

”Røroslapperne ere de sydligste af de nomadiserende Lapper, men selv for Lapper at være staa de paa et lavt Trin. Meget skiddenfærdige” (Yngvar Nielsen sitert etter Bergsland 1995:112).

I anledning en tiltagende konflikt mellom bønder i Rørostraktene hvor reinsamer med sytingsrein (for lokale bønder) fikk dertil økende bestander og miljømessige avtrykk, ble ”lappekommisjonen” nedsatt i 1889 for å kartlegge rettighetene til de involverte partene (Bergsland 1995). Etnograf og bestyrer av oldtidssamlingen i Oslo, Yngvar Nielsen, engasjerte seg og kom lappekommisjonen i forkjøpet; han dro på en 3 ukers befarings i områdene omkring Femund og Røros (Dunfjeld-Aagård 2005:53), og konkluderte, for Geografisk selskap i Trondhjem i desember 1889, at samer tidligst hadde rykket frem til daværende områder i Sør-Norge på 1700-tallet. Han kjente nemlig ikke til verken samiske stedsnavn eller andre samiske levninger sør for daværende utbredelse (Bergsland 1995).

Denne konklusjonen undergravde dermed den rettslige beskyttelsen Lappekodisillen av 1751 ville gitt samene i Rørosområdet (Bergsland 1995:54), siden det fraskrev samene; *”(…)det rettsteoretiske aksiom at de grupper som brukte området først, også har retten til området i dag”* (Salvesen 1980:39).

”Fremryknings-hypotesen” ble satt på trykk i referatet fra forsamlingen i Geografisk Selskap, og ble etter kort tid benyttet som belegg i flere domsavgjørelser til disfavør for reinsamer i Rørosområdet (Salvesen 1980; Bergsland 1995; Fjellheim 2012, 2019). Det at Yngvar Nielsen tidligere hadde skrevet om tvister mellom reinsamer og bønder i Tynset, lengre sør, som forgikk allerede i 1632, -eller at lappekommisjonen senere kom frem til at reinsamenes rettigheter i området synes å kunne dokumenteres tilbake til nærmere 1500-tallet (Bergsland 1995; Fjellheim 2012, 2019; regjeringen.no), synes å ha falt for døve ører.

2.8 Kulturnasjonalismen

En annen arkeolog som fikk vind i seilene etter århundreskiftet var Gustav Kossina. I 1911 kom han med arbeidet *"Die Herkunft der Germanen"* som virker å ha sparket i gang den kulturhistoriske tradisjonen for alvor i historiefagene (Østigård 2004:84). Hos han skulle kultur avspeile etnisitet, slik at ulike gjenstandsfunn avspeilet ulike etnisiteter, og ved deretter å *"identifisere historiske kjente grupper med en spesifikk arkeologisk kultur fra en tidlig historisk periode (...ble...) det mulig å følge gruppen bakover i tid arkeologisk (...med...) rasistiske og sjåvinistiske tolkninger som favoriserte nasjonalistiske ønsker og mål"* (Østigård 2004:84, mine tilføyelser).

Anton Wilhelm Brøgger bemerket påfølgende i 1916 den nøkkelrollen man hadde i arkeologien til å *"styrke den nationale kultur. Arkeologien (...) er ikke bare en videnskap for videnskapens egen skyld"* (ref. sitatet i innledningen; Østigård 2001:12). Derfor kunne Brøgger på 1930-tallet, i sitt verk *Nord-Norges bosetningshistorie* (1931) konstatere at "norrøne" funn tilsa utelukkende, sammenhengende norsk befolkning;

"Som en ytterste post ligger den tredje «bygden» på øyene Karlsøy, Helgøy og Vannøy, hvor både gravhauger og fund forteller om fast norsk bygd helt fra 6. Årh. (...til tross for at...) nordgrensen i 12. – 13. årh. faktisk blev skjøvet tilbake fra den som norske gårdbrukere og fangstfolk hadde skapt i 6. – 10. årh" (Brøgger 1931:28, min anmerkning).

Den "norrøne" jernaldergården var tilsynelatende basert på *"februk, ljå og lauvkniv"* og hadde sitt opphav gjennom *"selvvekst av gamle folkeelementer fra bronsealder"* (Brøgger 1931:25).

Det synet på samene som ved århundreskiftet og fremover hadde blitt rådende, hadde lite til felles med oppfatningen før 1860 og på 1700-tallet for øvrig (Hansen og Olsen 2022:24-25,27). Og det er med bakgrunn i dette nye tankegodset, og de dramatiske endringene det medførte for forståelsen av samenes fortidige tilstedeværelse i Norge, at Gustav Hallström i 1929 kunne konkludere på følgende vis:

"Norrlands och Lapplands stenålder bör ses som en direkt utlöpare av den syd- och mellansvenska stenåldern, och ingen annan ras eller raser än dem, som levat i Syd-

och Mellansverige bör tänkas ha levat i Norrland och Lappland. Vidare att av det arkeologiska materialet att döma intet spår finnes av någon kultur- eller redskapsform, som kan härledas til lapparna eller lapparnas förfäder” (sitert etter Hansen og Olsen 2022:31).

2.9 Indoeuropeiske kreasjoner

I tråd med biologiens evolusjonistisk tankegods ble det også et paradigmeskifte i språkforskningen omkring midten av 1800-tallet. Hvor de tidligere filologiske studier hadde fordypet seg i klassiske språk og tekster, begynte man i Gottfried Leibniz (1646-1716) ånd å søke etter slektskap mellom språkene og utvikle ”naturvitenskapelige”, lovmessige endringer som hos artene i biologien (Ryymän og Aspaas 2010:49). Den gjennomgående tanken i historiefagene var at jordbruket, språket og kulturen, eller ”sivilisasjonen” for øvrig, hadde fulgt samme vei og utviklingstrinn fra India til Vest-Europa, fra sanskrit, som da var den antatt eldste kjente skriftformen, og til germansk og britisk.

August Schleicher (1821-1868) var en tysk språkforsker og dominerende figur i denne utviklingen og var av den oppfatning at språk kunne forstås som en biologisk organisme (snl.no). Slik sett skulle språk kunne settes inn i Linnés eller Darwins skjemaer for ulike arters utvikling og slektskap, fra enkle eller primitive til mer intrikate eller sofistikerte former, fordelt på grener og familier. Schleicher og flere i hans krets forsøkte derfor å systematisere en hypotetisk utvikling og spredning, fra sanskrit til germansk, og utledet med utgangspunkt i denne idéen lover og regler for språkendring over tid.

På grunnlag av disse tenkte lovene tillot de seg videre å rekonstruere det hypotetiske urspråket ”*indoeuropeisk*” med tilhørende ”lydsystemer”, men som et regelverk fullt av variabler og unntak (”A/h1, h2, h3 i betydning ukjente lyder, laryngaler eller avlydsvarianter og frikativer; arveord; vandreord; lydforskyvning; metateser; redupliseringer; stammeklasser; nabogrener; regler-for-unntak; atematiske bøyning, etc.; Austfjord 2011) hadde de stedvis problemer med å hekte språkene sammen. Ikke bare de reelle tekstene de hadde for hånden, men også de lingvistisk-(re)konstruerte

”språkene” var kinkige å koble i hop; ”Etter Verners lov (...) vart dei ustemde spirantane i visse høve stemde i samsvar med plasseringa av aksenten i urspråket”... (Austefjord 2011:28). Slik sett måtte vidare ”urgermansk” konstrueres for å få ting til å rime i Vest-Europa og det urgermanske området fikk da en merkverdig plassering i Sør-Skandinavia, kanskje ikke upåvirket, om enn anakronistisk, av en økende interesse og romantisering av vikingenes entreprenørskap som fikk bred spalteplass mot slutten av 1800-tallet, og hvor vikingene ble fremholdt som rollemodeller for vesteuropeiske menn.

“Rekonstrueringa av det felles grunnlaget som ein meiner alle overleverte språka har utvikla seg frå, har heile tida vore ei sentral oppgåve for den indoeuropeiske språkvitskapen. Som venta, og som vi har sett døme på, var det særleg i den tidlege fasen mykje prøving og feiling. Men oppdaginga av nye lydlover og strengare metodiske krav har ført til sikrere resultat”... (Austefjord 2011:20, min understreking).

“Når ”utvandrarane ” så kom til område der det ikkje voks bøk, så vart ordet nytta om andre treslag. (...) Vakling av denne typen er elles ikkje uvanleg ved namn på tresortar. T.d. er no. furu etymologisk i slekt med lat. quercus ’eik’”... (Austefjord 2011:121).

Det eldre runealfabetet, futhark (𐌲 𐌺 𐌷 𐌹 𐌾 𐌿) ble i samme periode betegnet som del av det ”urnordiske språk” og representerte dermed våre eldste former for skriftlige kilder i Norden. Og urnordisk språkområde fikk deretter en hypotetisk utbredelse som dekket større deler av Skandinavia. Dette skjedde til tross for at flere pekte på nærmest identiske skriftspråk i Sentral-Europa av eldre art (jfr. rættisk, venetisk, norisk, sondrio alfabetet og lepontisk) og på omfattende likheter til latin, men da også til eldre former fra gresk, etruskisk og fønikisk skriftspråk (jfr. Munch 1852/1941; Looijenga 1997; Mees 2000; Spurkland 2000; Thur 2018; Kvåle 2020).

Videre, ettersom stadig nye arkeologiske utgravninger og dateringer avdekket nye kulturer ble opphavsområdet for det indoeuropeiske urspråket flyttet stadig bakover i tid, og samtidig nærmere Europa. Fra nordlige deler av Indusdalen i India omkring 1500 fvt. ble det flyttet mot ”Kurga-kulturen” i sørlige deler av dagens Russland

omkring 4000 fvt. –uten at Kurga-kulturen synes å ha etterlatt seg noe skriftspråk vi kjenner til (Austefjord 2011:123). I 1911 trakk Gustav Kossina det ”indogermanske” opphavet nærmere det ”germanske urhjemmet” i Nord-Tyskland og Sør-Skandinavia relatert til «ertebølle-» og «stridsøkskulturen» (en periode mellom 5000-3000 fvt.; Hagen 1986:274-275), og som kanskje inspirerte til at man senere konstruerte et ”ur-germansk” språk for denne regionen.

I 1987 flyttet så Colin Renfrew det indoeuropeiske opphavsområdet sørover til Anatolia i Tyrkia basert på nye arkeologiske funn av jordbruks- og samfunnsstrukturer der, datert til omkring 7000 fvt. (Austefjord 2011:126). Dermed ble språk-kronologien ytterligere flyttet bak i tid selv om de vediske tekstene i sanskrit fra India, bare datert til omkring 400-1000 fvt. (Ibid:9,20), fortsatt utgjorde rammeverket for den historiske lingvistikken og systemene; ”lovene”, ”reglene” og ikke minst unntakene, som den sammenliknende språkforskningen har utviklet siden 1800-tallet.

Til tross for at en vesentlig del av ordforrådet i germanske språk (omkring 1/3) ikke gjenfinnes i andre ”indoeuropeiske” ord (snl.no) har historikere og lingvister siden 1860-årene likevel kategorisk forklart alle låneord (eventuelt: ”felles vokabular”) mellom samisk, germansk og norrønt som utlån til samisk. Om ikke alltid eksplisitt, så har den bakenforliggende logikken implisitt i stor grad vært basert på forståelsen av at slike lån naturligvis skjedde fra en ”høyerestående kultur” til en laverestående. Først de siste femti år, fra 1970-tallet av; synes denne logikken gradvis å miste grepet ettersom man i dag, i det minste, antar en betraktelig kulturell og språklig påvirkning begge veier (Gjessing 1973; Salvesen 1980; Bergsland 1995; Mundal 1996, 2000, 2004; Solli 2002; Bull 2004, 2011, 2017; Heide 2006, 2022; Kusmenko 2009).

2.10 Stedsnavn i ”norsk” språkdrakt

I 1897 lanserte Oluf Rygh deler av sin revidering av gårdsnavnene her til lands i *Norske Gaardnavne* (NG/Rygh 1897-1924). Bakgrunnen var en lovendring fra 1863 som stadfesta et påbud om en ”*almindelig Revision af Landets Matrikel*” (Rygh 1897, 1999:VII). Altså måtte alle landets eiendommer oppdateres i kartverk og i arkiver. I 1878 ble det nedsatt en kommisjon ved kongelig resolusjon, bestående av Oluf Rygh, professor Sophus Bugge og prosten Johan Fritzner som fikk oppgaven med å revidere

alle gårdsnavnene (*"rette på Inkonsekvenser og Feil"*) for å være ajour med endringer i både skriftspråk og uttale (Rygh 1897, 1999:VII). Samtidig var det ønskelig å tilbakeføre de eldste navneformene fra før *"den store Ændring"* (Kalmarunionen) for å bestemme navnenes opprinnelige form og betydning (Rygh 1897, 1999:VII). Riktignok beholdt kommisjonen en konservativ språkdrakt med dansk ("*-norsk*") formverk, selv om lokal uttale ble skriftlig markert (Christiansen 2020:305). Verket ble ferdigstilt post mortem for Ryghs vedkommende (37 år etter hans død) da siste bind og et samlet register ble trykket i 1936.

Med parallell til Nielsens fremrykningshypotese, om ikke også påvirket av Ryghs personlig tilknytning til Verdal, synes kommisjonen å sette en grense omkring Verdal vedrørende *Finn*-stedsnavnenes betydning; *Finn*-navn nordenfor kunne saktens hentyde til tidligere samisk bosetning, men lengre sør i Norge henviste de kun til mannsnavnet *Finn(r)* eller kvinnenavnet *Finna* (Rygh 1897-1924). Videre i NG viet Rygh & Co lite eller ingen tanker om å vurdere samisk- eller finsk-ugrisk influens på stedsnavn i Norge. Ved uforståelige eller vriene stedsnavn hvor de ikke fant likhetstrekk i germansk eller latin forsøkte de heller å se mot mulige persisk paralleller fremfor å åpne for et mulig samisk opphav (Ibid).

Ryghs arbeide og Norske Gaardnavne er langt mer enn ett produkt av sin samtid, og de forståelser av kulturelt hegemoni som da satte sitt preg på forskningen. I kraft av sin «virkningshistorie» (etter Gadamer 1960/2010), det vil si dens seinere påvirkningskraft, har det i lang tid preget tolkningen av stedsnavn i Norge, og av hva som i denne sammenheng virker som «rimelige» forståelser ut fra samer og nordmenns antatte geografiske tilhørighet. Drøyt 100 år senere, i en jubileumsutgivelse av *Norsk Gaardnavne* i 1999, skrev historiker Jørn Sandnes et forord som gir et lite inntrykk av dens fortsatte betydning:

"Med Norske Gaardnavne ble det lagt et bunnsolid fundament for all norsk stedsnavnforskning. Også i nordisk sammenheng fremstår dette verket som enestående (...) Ryghs "Forord og Indledning" kan sies å være Norges og Nordens første samlede innføring i stedsforskning (...), en innføring(...) som på de fleste punkter ennå står seg. Rygh hadde, som ingen før eller etter ham, en oversikt over og innsikt i hele det norske stedsnavnmaterialet (...) Når boka

med dette legges fram på nytt er det i forvissningen om at den stadig er aktuell og viktig” (Sandnes i forordet til Rygh 1999:5, min anmerkning).

Den heltestatus Sandnes synes å tilskrive Rygh og hans arbeide mangler de kritiske standardene man ellers skulle kunne forvente innenfor academia. Kanskje var den heller ikke løsrevet fra de diskusjoner som preget arkeologien på 1980- og 1990-tallet, og Knut Bergslands (1995) avkledning av Yngvar Nielsens fremrykningshypotese, som Sandnes i hovedsak hadde støttet? Riktignok har vi nok alle våre kjepphester, men Sandnes ukritiske forhold til Ryghs arbeider tyder på at den etablerte stedsnavnsforskningen i Norge i liten grad har vært opptatt av samisk påvirkning, i likhet med den historiske-/komparative-lingvistikken.

2.11 Kildehierarkiet

”Christendommen førte ved Periodens (vikingtidens) Slutning en ny, endnu stærkere Strøm af udenlandsk Civilisation med sig (...). Det arkæologiske Materiale er fra nu af ikke længere nogen historisk Hovedkilde; det kan kun afgive Illustrationer og leilighedsvis Supplementer til den fuldkomnere Kilde, som træder i dets Sted: den historiske Tradition” (Rygh 1885, 1999b:126, min anmerkning).

Dette var fra Oluf Ryghs avsluttende avsnitt i *Norske Oldsager* som ble utgitt i 1885, hvor han stadfestet kildenes hierarki, med de historiske- eller skriftlige over de arkeologiske. Ved deretter å prioritere mellom ulike kilder man oversatte og vektla kunne man styre kulturhistorien i nasjonalt favør slik de også synes å ha blitt benyttet. Slik var historiefagene blitt sentrale politiske verktøy i den videre kulturnasjonalistiske utviklingen som skjøt fart i Nord-Europa fra slutten av 1800-tallet, i takt med industrialiseringen.

Denne hierarkiske inndelingen av kildene synes å ha vedvart inntil politiske post-kolonialistiske strømninger nådde Norge og Norden på 70-tallet. Med etterfølgende prosessuell teori influert av amerikansk sosialantropologi, holdt ikke lenger de gamle kulturhistoriske beskrivelsene, da disse ikke gav vesentlig innsikt i endringene og

prosessene bak disse. Og fra 1980-tallet av fikk man en post-prosessuell teori som reaksjon på tidligere positivistiske og forenklete fremstillinger av disse prosessene, som i større grad vektla sammensatte sosiale årsaker (Olsen 1997). Dermed kunne arkeologien benyttes til langt bredere tolkningsgrunnlag, og i større grad vektet komplementær til de historiske kildene, hvorpå arkeologien ble i stand til å svekke etablerte historiske teorier.

Kapittel 3: Historiske kilder

”Historien er en diskusjon som aldri tar slutt (...og...) som aldri vil føre til en til allment godtatt konklusjon” (Geyl 1965:56, min anmerkning).

3.1.1 Kildekritikk og tradisjoner

Hermeneutikk og kildekritisk vektlegging har variert gjennom tidene med tidvis polemikk mellom ulike tradisjoner, skoler og forskningsmiljøer. Dette har gitt bølger av revideringer og nye oversettelser enten tekstene skulle vektlegges filologisk, historisk eller litterært, samt hvilke deler av teksten man ønsket å fremheve, eventuelt ignorere.

I møte med tekster og kart må man ha i mente bakenforliggende insentiver for både selve nedtegnelsene og deres etterliv som kilder til historisk fortolkning; de er blitt prioritert, påkostet og arkivert, tidvis oversatt og revidert. Historiske kilder er levninger fra fortiden som bærer i seg ideer og oppfatninger delt av forfatter og likesinnede i deres samtid. I tillegg utgjør de en informativ beretning i en eller annen form og farge, det være seg en fortelling (tidvis i sang- eller diktform), eller en mer nøktern geografisk og administrativ beskrivelse som vektlegger økonomiske, militære, topografiske eller sosiale forhold. De er uansett skrevet med en hensikt, av noen og for noen; og representerer følgelig meninger og motiv til en skrivekyndig elite med makt (jfr. Solli 2002:55). Problemet er ofte å etterprøve de faktiske forholdene, noe som blir vanskeligere jo eldre kildene er, ettersom de i varierende grad kan være preget av samfunnspolitiske, kulturelle og personlige forhold som vi har liten eller ingen innsikt i.

Eksempelvis vil det være felles for både gudedikt og lovverk at de er programmiske i den grad de inneholder samfunnsregulerende utsagn, selv om den ene benytter deskriptiv sjanger og den andre en normativ sjanger. Selv om gudedikt riktignok omtaler fortidige handlinger, i motsetning til lovverkene som er fremtidsrettede, så kan begge typene virke som en politisk legitimering av eksisterende myndigheter og samfunnsorden. Om gudediktene over tid ble mindre troverdige så kunne de fortsatt ha relevans og bidra i et politisk rammeverk i kraft av sin alder eller ansiennitet. Når det kommer til lovverks-tekster så er det selvsagt ikke gitt at alle lover ble fulgt til

punkt og prikke ettersom alt av regler i praksis kan brytes uten konsekvens dersom man ikke blir ”tatt for det”. Samtidig vil jeg anta at rettferdig utøvelse, ”likhet for loven”, vil ha ført til mindre misnøye og mer tillit innad i befolkningen over tid. Dette vil også gi bedre samsvar mellom juridisk foreskrevet adferd og faktisk adferd, og følgelig bedre politisk- og økonomisk forutsigbarhet for samtlige involverte parter (Aasberg 2023).

Verdien av ulike historiske kilder, og debatten mellom ulike historiske skoler om hvor ”riktige” eller ”sanne” de er, preges også av omgivelsene til de som fortolker kildene, ettersom livssyn og oppfatninger innad og mellom ulike samfunn endrer seg. Slik kan det late til at kildekritiske og hermeneutiske tradisjoner i stor grad kan gjenspeile de hegemoniske oppfatninger og interessene i et samfunn, slik at de aktivt er med på å underbygge det etablerte politiske landskapet. Eksempelvis mister noen deler av sagalitteraturen og klassiske kilder sin historiske kildeverdi, når disse ikke lengre virker å passe med oppfatningene som utvikler seg på midten av 1800-tallet, og fremstår som for eventyrlige, usannsynlige, eller bare for upassende (jfr. Fulsås 2001).

Folkevandringstida (400-550 evt.), for eksempel, var en brytningstid i historisk og arkeologisk sammenheng med store endringer og utskiftninger blant språk og kulturer i Europa. Dette gjorde perioden uoversiktlig for historikere og arkeologer med brudd i kildetilfang og skriftradisjoner, og hvor de sto igjen med ymse ”*uviselige årboksnotisar*” (Skard 1932:8). Med nasjonalromantikken på midten av 1800-tallet fikk historikere og filologer øyensynlig en ny giv hvorpå man derfra forsøkte å avdekke;

”(...) upphavsskriftene åt dei européiske folki (dei store nasjonalsogone), som fygjer deim alt frå dei fyrste gong dukkar ut or frumtidsskodda til dei stend fyre oss i klårt historisk dagsljós (...) I brodden for deim alle stend Gotesoga åt Jordanis. Dei andre fylgjer umstøyten lenger fram; ho gjev sjølve upptakti. I lag med Paulus Diaconus opnar denne vesle boki folkevandringssoga, og dermed soga um heile den nyare tid” (Skard 1932:8).

Disse kultur- og nasjonalromantiske sammenføyningene og tolkningene synes, til tross for senere varierende kildekritiske tradisjoner i historiefagene, å ha sementert

seg på lik linje med den historiske-/komparative lingvistikken og stedsnavnslæren til Oluf Rygh (NG 1897/1999a) til grunnsteiner i historiefagene, som jeg mener vi glemmer- eller unngår å belyse og kritisere.

3.1.2 Fenni og dets endonymer; i Skandinavia som i Baltikum

Flere kan nok ha stusset over Tacitus plassering av Fenni på kontinentet, i områder øst i Polen (øst for elven Vistula/Wisla/Weichsel) og sør for *Æstiene*, eller esterne (Width 1997:95). Likevel viser det seg at ulike ”gammelprøyssiske” eller baltiske stammer med tilhold på Kaliningradneset og nordover i dagens Litauen så sent som på 1200-tallet var betegnet: Sambians, Samogitians og Semigallian (Gimbutas 1963:23). Sistnevnte, blir også omtalt sæimgalir eller semgaller (*simk(a)(l)(a)*)(Peterson 2007:321), slik det fremstår på Mervallastenen (Sö 198) ved Mälaren, som omtaler handel mellom Dumasnes ved Riga-bukten og Mälaren på 1000-tallet.

I tillegg til at disse baltiske og prøisiske stammene og samene deler endonym foreligger det i tillegg vesentlig språklig likhet mellom gruppene; ”(...) *hvis Sprog nu omstunder bevise, at de ere beslægtede med finnerne, nemlig Galindæ og Sudeni* (fra Galinden og Sudauen) (...): *Land i Kongeriget Preussen (...)*” (Suhm 1793:284).

Videre blir det finske endonymet *suomi*, esternes *soom* og de latviske stammene *seim/semi*, *samb* og *samo* (nevnt ovenfor; i tillegg til samojedene) interessante i relasjon til *sámi/saamih/saabme* (samene). Her kan man kanskje ane et ”slektskap” til *suoni*, som Tacitus benytter om en rekke ”germanske” stater og stammer i og omkring Østersjøen, i tilgrensende områder av hvor *fenni* omtales. Dette er da også blitt bemerket tidligere, både hos presten Hans Hammond i 1787 (Lindkjølen 1995:124) som hos Peter Frederik Suhm i 1793;

”(...) *thi det er klart, at Oprindelsen til Navnene af Samoieder, Samoeter, Semigaller, Sember eller Samland, er den samme, men maaskee og at Bayers* (her antar jeg det er snakk om Theophilus Siegfried Bayer, en tidligere tysk historiker) *Mening kan være antagelig, at de nemlig have Navn af Zamin, Zeme, Zama, som paa deres Sprog betyder et Land*” (Suhm 1793:296, min anmerkning).

Denne forbindelsen er også i dag brukt som forklaring på opphavet til samenes egenbetegnelse (Hansen og Olsen 2022:48).

3.1.3 Kulturell differensiering basert på historisk litteratur

For hva utgjør en kultur, et folk eller en etnisitet ut fra historiske beskrivelser? Dette synes å variere med hvor mye man vektlegger språk, økonomi, religion, sosial organisering, bekledding, frisyre og så videre. Videre kan man jo spørre seg når ett ”felles språk” blir til to, eller flere, eller hvor mange tamrein man må ha for å klassifiseres som reinsame, lapp og pastoralist? Om man egentlig må arrangere åkere og pløye jorda for å karakteriseres som jordbruker; og hvor kristen må man være for å slippe skatt og hedningstempel?

I tidligere beskrivelser av samene ser man at trekk eller karakteristika som henføres til samene, både geografisk, språklig og økonomisk, kan være nokså heterogene, og følgelig svært forskjellige fra den senere forenklede, samiske stereotopien slik den fremsto på slutten av 1800-tallet. Dette kommer også tilsyne i etnografen Gustav von Dübens resonnementer, ettersom man i de finsk-ugriske språkene har egne former knyttet til en rekke ulike næringslivsformer som dermed ikke synes å være ”lånte” kulturtrekk fra ”germanere”:

”(...) Finnarne från nordiska språk lånat orden för kung, styrelse, stad och hvad dertill hörer samt för en del slöjder och handverk, så har dock deras språk egna uttryck för husbonde och tjenare, fri och träl, för mycket som hör till boskaps skötsel och åkerbruk, en mängd näringar, metallerne, väfnader, hus, bohag och by (...) Öfver allt i vårt eget land, der Finnen uppträdt, möjligen före göta- och svea-invandringarna, har man röjt mark och odlat bygd” (Düben 1873:355).

Enn videre i Dübens betraktninger av tidligere forskningslitteratur som omhandlet tidligere samisk utbredelse:

”I Porthans Annot. Ad Juusten se Lehrberg, Geijer, m. Fl. Bestämda uppgifter att Lapparne så som utbredt folk vistas i hela Finland under relativ sen tid

(...:...) att Lapparne uten tvifvel fordom irrat kring i Finland och Estland före de nu varande inneånarnas ankomst; sid. 99, att Tavastland före Erik den helges tåg icke haft andra finska innebyggare än Lappar, må vi icke betvifla” (Düben 1873:360, min anmerkning/kolon).

Retorisk spurt: Kunne man følgelig ha betegnet seg – eller blitt betegnet – som *sámi/saamih/saabme* (evt. *soom*, *suomi* eller *sueoni*) selv om man var bofast, holdt husdyr og sådde korn siden eldre jernalder, enn si; siden bronsealder? Ut fra kildene blir svaret ofte bekreftende, mens det motsatte gjerne er tilfelle når disse kildene leses med briller farget av dualistiske forståelser fra moderne tid hvor samer synes fraskrevet enhver jordbrukstilnærming.

Med kristningen ble det i Norge tilbydd omfattende skattelette i 20 år for de samer som på begynnelsen av 1300-tallet valgte å ta til korset, slik det går frem på retterbøter fra 1313 (Hansen og Olsen 2022:207). På svensk side ble det tilsvarende tilbydd gratis land, uten skattlegging (frem til 1323) for alle kristne og ”de” som eventuelt ønsket å konvertere til kristendommen i nordligere strøk (Broadbent 2010:199). Så insentivene til borgerlig og kirkelig immatrikulering og kulturell assimilering, ble stadig sterkere for samer som ellers ble ytterligere beskattet i senmiddelalderen fra både norsk, svensk og russisk side. Trolig var ”påbudene” mest effektive i de sørligste områdene, hvor tilsvarende insentiver også kan ha bidratt til assimilasjon og usynliggjøring av en kulturdualisme på et tidligere tidspunkt.

Uansett, og på tross av at avgrensningen av kategorier som folk, kultur og etnisitet er flytende og endrer seg over tid, kan det synes, som vi skal se, å «henge ved» samiske kulturtrekk hos vesentlige deler av befolkningen i det sørlige Norden inntil vikingtid og middelalder.

3.2.1 Plinius den eldre *Naturalis Historia*, ca 77

”Plinius er den ældste Skribent, som almindeligen holdes for at være den første, der nævner Finnerne” (Suhm 1793:277).

I nyere tid behandler man derimot Tacitus' *Germania* (ca. 98 evt.) som den eldste skriftlige kilden som omtaler *finner/samer*, men la oss ikke avskrive verket til offiseren og den naturvitenskapelige forfatteren Gaius Plinius Secundus i dag. Det var nemlig flere enn den danske historikeren Peter Frederik Suhm (1728-1798) som stadfestet samisk omtale hos Plinius i form av Aeningia/Eningia/Epingia.

I likhet med senere romerske kilder ble denne gruppen også omtalt omkring Vistula-elven i dagens Polen, hvor de grenset til sarmatere, venetere, skirer og hirer ("(...) *Sarmatis, Venedis, Sciris, Hirris*"; sitert etter Suhm 1793:277). Epi(n)gia skulle derfor kunne jamføres med *Feningia* som Tacitus *Fenni* og Ptolemaios *Phinni*; også i omtalelsen av Skandinavia. I fortsettelsen synes *Ingaevonerne* tilsvarende å kunne jamføres med "Fingaevonerne":

"Sikrere meddelelser har vi om folket Ingaevonerne, som er det første (d. e. det nordøstligste) i Germanien. Der er det umådelige fjeld Saevo, ikke mindre end de Riphæiske Fjelddrygger, og det danner en uhyre bugt som går til det Kimbriske Nes (d. e. Jylland)" (Nansen 1911:77).

Denne Saevo er da også forstått som Kjølen (den norske fjellryggen og halvøya som stikker ut i Nordsjøen mellom Viken og Vestlandet), men "*Oprindelsen til navnet Saevo kan ikke sikkert fastslås*" (Nansen 1911:78). Med kjennskap til samiske områder så finner man raskt et vell av saivo-navn (som saajvoe, saajvh, saajve, saiwa, sajva) som gjentar seg på en rekke fjellformasjoner, frittstående steiner, øyer (som for Seiland/Sievjo) og kilder/oppkommer (evt. øverste/høyereliggende vann; Bergsland 1985; Heide 2022:39), og settes i forbindelse med samiske, førkristne tradisjoner knyttet dødsriket og hjelpere (verneånder); avdøde slektninger som passet over dem (jfr. Mundal 2004:46). Mens betydningen av ordet følgelig varierer fra sør til nord (se Hansen og Olsen 2022:117-119) så knyttet det like fullt offertradisjoner til disse hellige stedene hvor alt fra jaktvåpen, smykker, mynter og gevirer er lagt ned (Lund 2015:21). Bare i Nord-Trøndelag og Jämtland er det kartlagt 30-40 ulike saivo'er (Heide 2022:35).

I Nærøymanuskriptet fra 1723 foreligger følgende beskrivelse av Johan Randulf (sogneprest i Nærøy) om samenes saivo-tradisjon (oversatt til engelsk hos Eldar Heide 2022:34):

”In every parish and bailiwick here in Norway, in the interior as well as along the coast, there are some mountains that are bigger, and for some reason more noted than the other, small mountains that surround them, such as Lyder Horn, Hornelen, Romsdals-Horn in Bergen Diocese, (...) Naupen, Schiolden, Lechemøen, Harchilden (...) Heilshornet, Torghatten, Alstahaugs Tinder, Biarchon, Leiron etc. here in Trondheim Diocese. A Sami will hold all such mountains holy and call them Saivo / saajve, for example Leiron Saivo, Biarchon Saivo, Harchild Saivo, etc.” (sitert etter Heide 2022:34).

Betydningen og bruken av disse saivo-fjellene beskrives her kort av Eldar Heide;

“(...)as soon as they (samene) are dead, their souls move into the saajve or holy mountain, whose master or possessor (whom they also call saajve) was their guardian angel when they were alive, and they are there made into gods who have the power to, for a while, keep death away from their friends and relatives, who sacrifice to them reindeer, or horses with which they can drive around and amuse themselves, from one saajve to another, but mostly in their own saajve and the joy that is found there; all of this together is called the realm of the dead (‘de Dødis Riige’)” (Heide 2022:35, min anmerkning).

Videre:

“The saajve will help the Sami ‘to a wealthy marriage, to a successful hunt, to be powerful in the Sami witchcrafts, etc.’ The saajve can also appear in the shape of a beautiful forest goddess (‘Skov- Gudinde’) and help gather and milk the reindeer, or she may sleep with Sami men” (Heide 2022:35).

Slik sett foreligger det nærliggende paralleller til både Dovregubben og huldrefolket vi kjenner igjen fra “norske” folkeeventyr i samenes saivo-tradisjoner. Dette kommer også frem hos Heide (2022:45), i tillegg til at det påpekes likheter mellom saivo og vikingenes Valhall (Ibid). 1800-talls historikerne så da gjerne også at saivo og

helgafjell (hellige fjell) skulle være et ”germansk” eller ”norrønt” utlån til samene på lik linje med øvrig mytologi og mengdene av “lånord”, men samtidig fremheves saivo-tradisjonen som noe av de eldste elementene i samisk religion. Dette i følge blant annet Thomas von Westen og Hans Skanke, begge norske prester og misjonærer på begynnelsen av 1700-tallet:

“Von Westen says the *saajve* beings are the Sami’s ‘most important god(s) and their greatest hope and on them they have expended all their sweat and means’. Skanke says that *saajve* ‘seems to be the most important element in the old religion of the Lapps, the element to which everything else refers’” (sitert etter Heide 2022:42).

Nok om Plinius’ *Saevo*; navnet kan være en vilkårlig tilfeldighet, eller ha en annen betydning, men samtidig er det muligens et frampek som henter om samiske tradisjoner blant befolkningen i Sør-Skandinavia i det første århundret evt.

3.2.2 Tacitus’ *Germania*, ca. 98

(Publius) Cornelius Tacitus var en romersk embetsmann og historiker med mangeårig tjeneste i germanske grenseområder bak seg når han utgav boken *Germania*, omkring år 98. I denne avhandlingen om Germanias geografi og historie omtaler han blant annet ”*Fenni*” blant mange stammer øst for Rhinen og nord for Donau (Width 1997; Koth 1923).

”Finnene er utrolig ville og motbydelige fattige. De har verken våben, hester eller boliger; maten deres består av viltvoksende urter og klærne av dyrehuder, og den nakne jord er deres nattleie. Sitt eneste håp setter de til sine piler, som de i mangel av jern forsyner med benodder. Jakten blir drevet i samme grad av kvinner som menn, de første følger jegerne overalt og krever sin del av byttet. Spedbarnas eneste tilflukt mot ville dyr og uvær er en slags skjul av flettede vidjer, som de blir puttet inn under. Hit vender de unge tilbake etter jakten, og her er de gamles tilholdssted.

Like fullt synes de at denne tilværelse er herligere enn å stønne under jordarbeide, streve med husbygging og mellom håp og frykt omsette egen eller andres eiendom. De føler seg trygge i sitt forhold til både mennesker og

guder, og dermed har det oppnådd det vanskeligste av alt: de behøver ikke engang å ønske seg noe”(Width 1997:94-95).

Den siste setningen kan muligens vekke assosiasjoner til legender omkring *hyperborerne* omtalt i Thule, det øverste nord, i henhold til eldre gresk historietradisjon, men når det kommer til pilspisser så er det kjent at; ”*Ända in på 1670-talet begagnade Lapparne pilspetsar af horn och ben, lika mycket som af jern*” (Düben 1873:381). Og Oluf Rygh (1876) trakk denne blandede bruken, helt frem til begynnelsen av 1800-tallet (Storlie 1993:17). Mer interessant i denne sammenheng er hvordan redskaper av bein, og spesielt pilspisser dominerer i det store materialet fra Kjelmøyboplassene, som er tilnærmet samtidig med Tacitus verk. Et materiale som for øvrig, også av Rygh, har blitt oppfattet som samisk (Olsen 1984, 2024).

Videre er Tacitus i tvil om han skal betrakte *fenni* (som med de tilgrensende veneterne og peukinerne) som germanere eller sarmatere da de befinner seg i grenseområdet mellom germanere, sarmatere og dakiere (trakere; Width 1997:94,95), dvs. i områder mellom Svartehavet og Vistulas utløp i Østersjøen. Hos Ptolemaios *Geographia*, utgitt omkring 50 år senere blir Phinni på tilsvarende vis plassert i områder like øst for Vistula i dagens Polen.

Sarmaterne har siden fått litt varierende tolkning, men selv om de hos Halvdan Koht (1923) omtaltes som iranske folk, er de hos Suhm (1793) ”*siden bekiendte under Navn af Slaver*” (Suhm 1793:278; se også Nansen 1911), med likhetstrekk til både samer og øvrige ”*finske*”- eller *skytiske* folkestammer. I eldre romerske og greske kilder om nordlige deler av Europa omtales sarmaterne ofte som nomadiske, og hvor kvinnene på lik linje med mennene både jakter og regjerer (Svennung 1962:208).

En annen, men slettes ikke uvesentlig betraktning hos Tacitus er at *æstiene* (esterne) berømmes for sin flid med dyrking av korn og andre markfrukter i motsetning til de ”late” germanerne (Koth 1923:54). Dette skurrer kanskje litt med våre tradisjonelle forestillinger av jordbrukende germanere med gården og gårdsbruk som det kulturelle sentrum (jamfør Brøgger 1931; Rolfsen 1973; Sandnes 1974; Johansen 1990):

”Å drive åger (...) er ukjent blant germanerne” (Width 1997:79).

Mot slutten av boken omtaler Tacitus svionanes (*sueoni*) stater, som begynner ute i havet (Østersjøen), og som foruten ”*menner og våpen har mektige flåter*” (Koht 1923:52). Svionane blir da ofte knyttet til svearne (svenskene), men *sueoni* er jo heller ikke langt fra det finske endonymet *suomi*. Tilsvarende holdt språkforsker Johannis Ihre det sannsynlig i 1780 at Tacitus’ *sueoni* var lapper/samer (Lindkjølen 1995:117). Ser vi overordna på likheten mellom *sueoni*, *suomi*, *soom* (estere, hos Düben 1873:358) *seim/semi*, *samb*, *samo* (stammer i dagens Latvia inntil høymiddelalder; Gimbutas 1963:23) og *sámi/saamih/saabme* (samer), så synes det å være en glidende overgang i endonymene blant stammer, folk og stater omkring Østersjøens bredder i tidlig romertid (også kalt det Skytiske hav og det Vendiske hav, eventuelt det Fendiske hav); både i sør, nord, øst og vest. I tillegg kan vi kanskje merke oss semnonnes-stammen omtalt som ”*de eldste og fornemste av alle sveberne*” (*suevi*), med tilhold mellom Elben og Oder (Width 1997: 88,89) i dagens Tyskland.

Alle disse stammene synes i hvert fall å skille seg vesentlig fra de omtalte germanerne eller tungrenerne (Tungri) omkring Gallia og Belgia (relatert til Øvre- og Nedre Germania; se figur 2 side 44) som relativt nylig hadde etablert seg i regionen og fortrent tidligere gallere (Nansen 1911; Koth 1923:12). Det samme gjelder også muligens markomannerne omkring Bøhmen, hvorpå begge gruppene hadde tilhold langs slettelandet og elvedalene mellom Ungarn og Belgia (langs Donau og Rhinen) hvor de stedvis beskrives som krigerske rytterfolk og seminomadiske pastoralister hos Tacitus. Selv om det bare kan være rent tilfeldig kan slik sett både *Tungri*, *German* og *-manner* ha likhetstrekk til (*H*)*Ungri*, *gyarmat* og *magyar* (eventuelt *man-sir*); dvs. ”ungarske/bulgarske/finno-ugriske/tyrkiske” folk og stammer omtalt i de vide steppeområdene i Eurasia (jfr. Perry 1984). Dersom man tar hensyn til en tidligere latinisering av de førstnevnte, og at disse tungrenerne (germanerne) tentativt nådde Belgia omlag 400 år før hunerne, og ytterligere tid før avarere, bulgarere, ungarere og mongolere omtales i sentrale deler av Europa; så mener jeg likevel at det kan være en mulig forbindelse mellom tungrenerne i Belgia (germanerne) og *onogur*-stammer lengre øst (språklige paralleller er også tidligere diskutert mellom disse jfr. Rask 1818).

De øvrige stammene i det større germanske ”baklandet” (*”Magna Germania Pars”* hos Ptolemaio), som omtales mellom Rhinen og Vistula, har videre sprikende

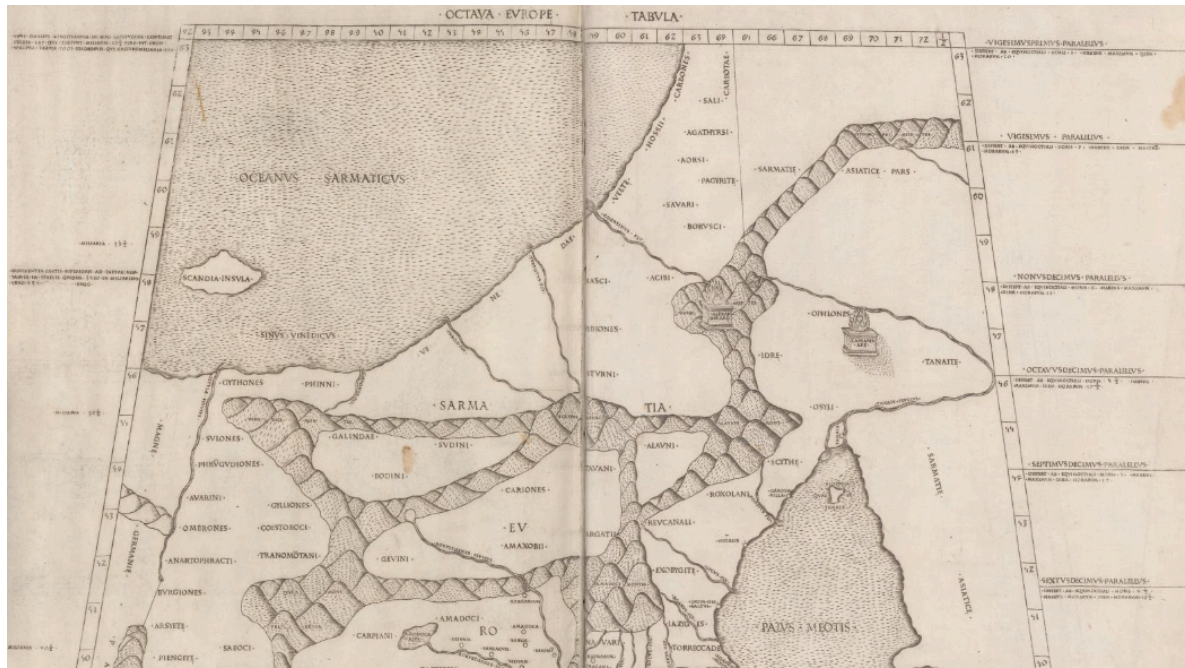
religiøse praksiser, guder, språk, bekledning, økonomi og organisering. Disse stammene synes derfor i liten grad å kunne hjemle forståelser av en slags ”fellesgermansk” kultur eller et språk i tidlig romertid (i tråd med Gustav Kossinas idéer fra 1911, foruten historisk-/komparativ lingvistikk-metodikk, og tilsvarende arkeologiske tolkningstradisjoner). I stedet fremstår Europa nord for Romerriket, og særlig i nærliggende grenseområder og slettelandskap, som et balkanisert lappetepe av blandede etniske- og språklige grupperinger.

(Figur 2: Gallia med Belgia, og Øvre- og Nedre Germania; Ptolemaios Geographia 1508:318-319).

3.2.3 Ptolemaios' *Geographia*, ca 150

”Astronom, matematiker og geograf” (snl.no) Klaudios Ptolemaios virket ved biblioteket i Alexandria i dagens Egypt. Han tegnet som tidligere nevnt inn *Phinni* (Tacitus' fenni) i nordøstlige områder av dagens Polen, mellom elvene Vistula og tentativt Pregolja ved Samland (Kaliningradneset).

(Figur 3; *Sarmatia*; Ptolemaios Geographia 1508:346-347).

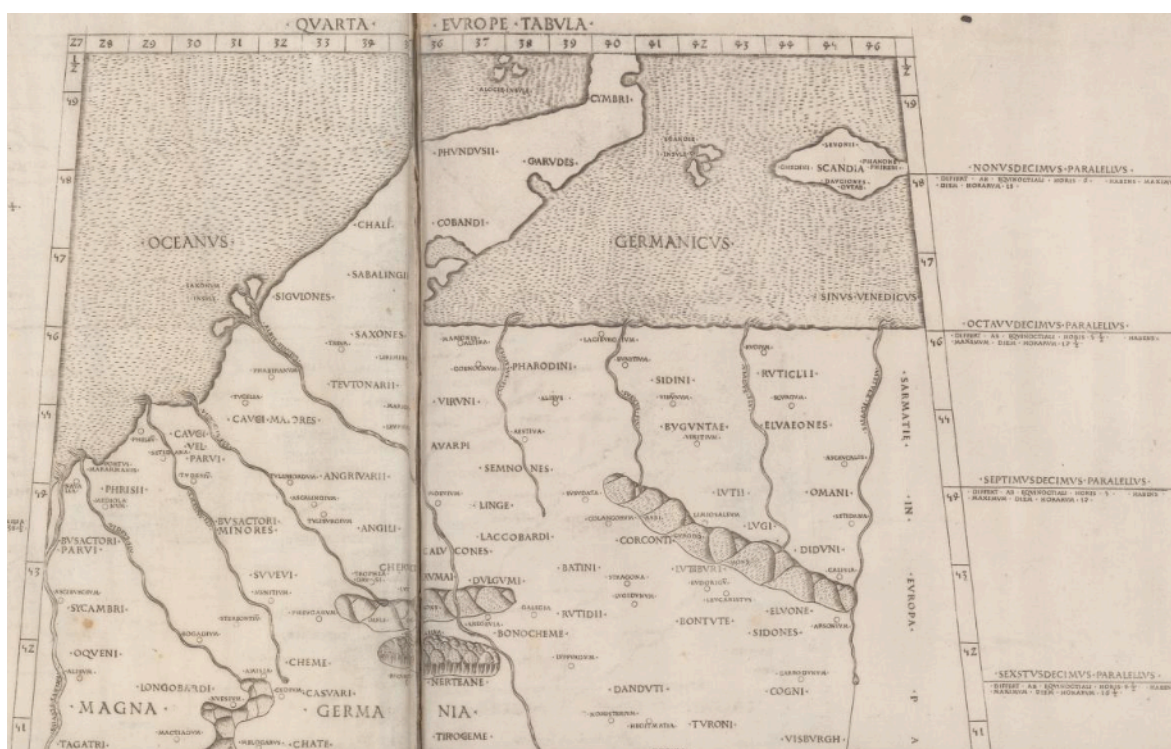
I tillegg omtalte Ptolemaio en annen *phinnoi* blant syv ulike grupper på øya *Skandia*;

”(...) *phauonai* og *firaisoi* i aust, *gutai* eller *goutai* og *daukiones* i sør, *chaidenoi* i vest, *finnoi* eller *phinnoi* i nord, og *lauonoi* i midten” (Olsen 2010:131).

Tatt i betraktning Ptolemaios øvrige og relativt presise, geografiske kartblad og referanser, så fremgår ikke dette ved plassering og omfanget av øya *Skandia* på kartet, med mindre det muligens fremstiller dagens Sjælland (slik det også fremgår i utgaven fra 1540:238-239; hvor samtidig Sør-Sverige er tegnet inn med benevnelsen *Dacia*. *Dacia*, som på sin side også ble benyttet om Trakia/Dakia, altså nordlige deler av Balkan og som kan relateres til de senere danene; Ptolemaios 1540:258-259). Men med tanke på at hele sju ulike stammer ble omtalt på en relativt liten øy, er det samtidig fristende å sidestille et utvalg ”germanske” stammer, med sine respektive plasseringer på kontinentet relatert til *Magna Germania* (området mellom Rhinen og det Sarmatiske grenseområdet øst for Vistula) hos Tacitus, jamfør listen over:

Peukinere og prøyssere (?) i øst (*phauonai og firaisoi*), kotinere og dakiere i sør (*gutai eller goutai og daukiones*), chattene i vest (*chaidenoi*), *phinnoi* (*finner/samer*) i nord, og laugier eller lemovier i midten (*lauonoi*).

Selv om denne sammenlikningen kan virke tilfeldig, er det fortsatt en del likheter i navn mellom folkene på den skandiske øya Ptolemaios skisserer og blant andre omtalte ”germanske” stammer innad i *Magna Germania* og i grenseområdene på sarmatisk side av Vistula.

(Figur 4: *Magna Germania*; Ptolemaios *Geographia* 1508:326-327).

Med tanke på alle de syv stammene som nevnes på *Skandia* er det rimelig å vurdere Ptolemaios øy som Skåne (og mer udefinert i forlengelsen av dette; den Skandinaviske halvøy) som også er fonetisk nærliggende *Skand*(ia). Tilsvarende blir Skåne også så sent som på slutten av 1000-tallet betraktet som en øy av Adam av Bremen (ca. 1070) da området var omgitt av hav på alle kanter foruten en ”*landtunge i øst (med) dype skoger og uveisomme fjellområder*” (Danielsen og Frihagen 1993:190).

Likevel synes enkelte av stammene på øya å ha tentative, fonetiske tvillinger, spredt rundt på kontinentet. Ellers varierer kystlinjer, øygrupper, elveløp og fjellformasjoner, foruten stammenavn (og plassering av disse) vesentlig mellom flere av utgivelsene på 1400- og 1500-tallet; det er med andre ord tilført vesentlig redigeringer i ettertid. Samlet sett foreligger det altså en del tvetydig informasjon i kart og tekst hos Ptolemaios arbeider, men Phinni blir fortsatt plassert på kontinent-siden av Østersjøen, med likhet til de eldre kildene.

3.3.1 Jordanes' *Gotesaga*, ca. 550

Selv skrev Jordanes at han ikke var noen boklærd mann selv om enkelte mener det kan ha vært biskop Jordanis fra Kroton i Sør-Italia (Skard 1932:9, jfr. Nansen 1911). Og følgelig mente forfatteren selv at gotesaga var en avskrift etter hukommelsen, etter å ha bladd igjennom de "tolv bindene" til senator Cassiodor (som omhandlet goterne) i løpet av tre dager (Skard 1932:27). 400 år etter Ptolemaios *Geographia*, tilfører han en rekke nye folkestammer og geografiske skildringer av den Skandinaviske halvøya (*Skandza*), fra sitt virke ved Konstantinopel (dagens Istanbul).

Hos Jordanes gis de nordligste områdene av *Skandza* en beskrivelse av midnattssol over 40 døgn (Skard 1932: 34) som tentativt plasserer observasjonspunktet til om lag 67 grader nord, på høyde med Bodø i Norge (eventuelt ved Kunna, midt i mellom Bodø og Saltfjellet jfr. Nansen 1911:102). Herfra omtales folkeslag eller ulike grupperinger sørover fra *adogit* og *skrerefennane* hvorpå sistnevnte ikke dyrker korn, men lever av jakt og fugleegg;

"(...) og der lægges en slik stor eggmengde (egt. Yngel) i myrene at det både yder økning for slegten (d. e. fugleslekten), og fuldkommen mæthet for folket"(Nansen 1911:101).

Om dette er snakk om gås, gjess, ender, ærfugl eller måke vites ikke, men det minner likevel om domestisering og gunstig forvaltning av omkringliggende fauna. Ser man til Ottar (*Ottars beretning* ca 890) så synes dun å inngå i skatten som samene betaler og kan slik muligens relateres til dette fugleholdet som Jordanes beskriver, med

likhet til senere ærfugltradisjoner langs kysten nordpå. *Adogit* på sin side, er senere satt i forbindelse med Hálogi/Hålogaland, som i navnet delvis er bevart i Helgeland selv om dette eldre landskapsnavnet strakk seg betraktelig lengre nordover og østover.

”Dei er der óg som fær til vegar át romarane sapferinske feldar (...) fagre svarte skinni: dei lever i armod, men gjeng klædde som kongar” (Skard 1932:34).

Disse pelshandlerne forblir unevnt i navnet, men ”fattige” og pelsklede kan assosieres med både *fenni* (hos Tacitus) og samer for den del.

Et stykke lengre sør følger;

”ahelmil, finnaitane, fervir, og gautigot, morske og stridsklare karer; so hev me miksar, evagrar og otingis. Dei hav hola seg ut liksom borger i fjellet alle i hop, og bur der, plent som villdyr. Og utanfor deim att bur ostrogotane, raumarikane og ragnarikiarane, og dei spaklyndte finnane, som er mindre på vokster enn noko anna folk i Skandza, - og so vinovilot, som liknar på dei” (Skard 1932:35).

Disse folkeslagene synes å ha gitt historikere litt hodebry opp igjennom årene og oversetter Sigmund Skard (1923) føyer seg inn i rekkene;

”Folkenamni i dette kapitlet er ille forvende, og vanskeleg å tolka (...men...) dei viktugaste kann me kjenna att: svehans og svetidar (sviar, i Svitjod), hallin (hallendingar), gautigot, ostrogotar (gautar, östergötar), ragnarikiar (i Ranrike, Bohuslän), raumarikar (på Romerike), granniar (i Grenland, Nedre Telemark), augandzar (egder), rugar (ryger), arochar (hordar), skrerefennar (”skridfinnar”, lappar); men mange namn er plent uskyldige” (Footnote hos Skard 1932:35, min anmerkning).

Uansett så virker ikke Sigmund Skard (1932) å dvele ved de anonyme pelshandlerne i nordområdene, ei heller de morske og stridsklare *finnaitane*. *Dei spaklyndte* (milde/vennlige) *finnane* og *vinovilot* (-som likner på *finnane*), med tentativt tilhold

omkring Viken, mellom Götaland, Ranriket (Bohuslän) og Romerike, blir øyensynlig fremstilt som ”uskyldige” eller uvesentlige i fortellingen.

Ranrikes og rygenes (rugienes) plasseringer på ”Skandza” synes for øvrig godt bevart i stedsnavn og i senere skriftlige levninger, men grupperingene er videre interessante i ”opphavsøyemed” fordi disse navnene finner vi tidligere (i romertid) også på kontinentet, men fordelt mellom germansk og sarmatisk side av Vistula. Ranene er som veneterne (*venetier*) siden blitt knyttet til vendere og slavisk språk og kultur (som hos Adam av Bremen bok 4, kapittel 18), og de ble omtalt på østsiden av Vistula hos Tacitus, sammen med gotere og *fenni*, altså i sarmatisk og «slavisk» område. Slavisk område hos Adam av Bremen (ca. 1070) omfattet da hele sørsiden av Østersjøen fra de danske øyene (Lolland) i vest og sørover langs østsiden av Elben til og med Bayern i Tyskland, østover mot Svartehavet (Danielsen og Frihagen 1993), og utgjør dermed vesentlige deler av dagens sentrale- og østlige Tyskland.

Dersom vi følger en tilsvarende ”opphavs-logikk” for alle disse nevnte gruppene på lik linje med goterne behandling hos Jordanes, så ”oppsto” følgelig både gotere, rugiere og ranere på ”Skandza”, vegg i vegg med en rekke ulike *finn-* og *vino-*stammer. Altså ”oppsto” både ”germansk” og ”slavisk” (om ikke også ”finsk-ugrisk”) språk og kultur, side om side, før de (”germansk” og ”slavisk”) spredde seg sørover på kontinentet. Dette blir vrient å underbygge, eller sannsynliggjøre både språklig, men også historisk, ettersom kronologien er motsatt av den romerske fremstillingen. Når dette er sagt, så ble det påstått inntil nylig blant enkelte lingvister at samisk språk og kultur i stor grad er begrenset til Karelen og sørlige deler av Finland for den samme perioden (jfr. Aikio 2012:63; Heikkilä 2014; Saarikivi 2022).

Siden både gotere, rugier og ranere kan synes å bli fremstilt som slaver av tidligere historikere (før 1860), i tillegg til at Jordanes selv relaterer *skyternes* herkomst til goterne(!), så kan man jo undre seg over hvem som står igjen og utgjør ”germanernes representant” i dette ”*gamle Skytia*” i romertid og folkevandringstid. Dermed smuldrer øyensynlig grunnlaget bort for ”*nazi-arkeologen*” (Østigård 2004:84) Gustav Kossinas teori om et ”germansk” opphav i Skandinavia fra 1911, i hvert fall dersom germanerne skal forstås som ikke-slavere...

”Frå denne øyi Skandza, denne tjod-verkstaden, dette morfanget åt folkeslag, skal då gotane eingong ha teke ut, med Berig kongen sin” (Skard 1932: 36).

Tjod, eventuelt *þjóð* på islandsk, oversettes i dag gjerne til folk og nasjon.

Etymologisk har man da i nyere tid konstruert et *proto-germansk* opphav eller antatt et ”norrønt” opphav for *tjod* (ordbokene.no), mens man i eldre litteratur (før 1860) satte likhetstegn mellom *tjod/tjud/tchud/cud* og *skyttere*, hvorpå både samer, kvener og den øvrige ”*finske folkestamme*” inngikk (jamfør hos Munch 1852/1941, som hos Nansen 1911, men se også Hansen og Olsen 2022:146-148), i tillegg til slavere (sarmatere). Når vi så ser til *Svitjod* (*Svi + tjod*), som i sagalitteraturen ble benyttet om Sverige, og Store Svitjod som synonymt til Gardarriket (Russland), synes følgelig den skandinaviske halvøy og vestlige deler av Russland uløselig knyttet til *skytterne* og dermed den ”*finske folkestamme*”, helt frem til og med middelalder; i henhold til ”vår egen” (norrøne) sagalitteratur. Selv om dette ikke virker å passe med de etablerte, ”germanske” opphavsmytene i våre historiefagstradisjoner.

3.3.2 Den anonyme Ravenna-Kosmografen; 700-tallet

En ukjent forfatter fra Ravenna førte andre beskrivelser i pennen, som dels støttet seg på Jordanes foruten tre andre ”*gothiske lærde*” (Nansen 1911:116);

”(IV, 12). ”Langs med selve Skytien og oceanets kyst er det land som sies at være Rerefenernes og Sirdifenernes (...) Menneskene i dette land bor efter hvad den gotiske lærde Aithanarit sier, på fjeldenes klipper, og de skal så vel mænd som kvinder leve av jagt, (...) Fremdeles ved siden av Serdifenni ved oceanets kyst er det land som kaldes Dania, (...) Dette Dania kaldes nu Nordomannernes land”

”(V, 30). ”I selve de nordlige ocean efter Roxolanernes land , er den ø som kaldes Scanza, som også kaldes gaamle Skytien av de fleste kosmografer”

(Nansen 1911:118).

Her nevnes ikke like mange folkeslag, men *scirdifinerne* og *rerefenerne* virker å bo i Skytia (og at Scanza, eventuelt den Skandinaviske halvøy; ble kalt *gamle Skytia*), og at det grenser til *Dania* som nå kalles *nordomannernes land*. Det blir slik litt grovere og mer kortfattet en hos Jordanes, men her får vi endelig høre om

nordmannere/nordmenn som synes å ha etablert seg i regionen, i det det tidligere omtalte Dania.

Dette kommer også frem hos den irske munken Dicuil som benyttet *nortmannere* om røverne som gjorde tilværelsen ulevelig på Færøyene (eventuelt Shetland) omkring 825 (Nansen 1911:124-125). Ellers ble "*Nordmanni*" benyttet om både "*Dani og Sueones*" av Einhard, Karl den stores biograf ved begynnelsen av 800-tallet (Ibid:128).

3.3.3 Diakonen Paulus Warnafriidis, ca. 790

Slik goteren Jordanes mener å finne goternes opphav fra øya Skandza, mente også den langobardiske forfatteren Warnifridi at langobardenes opphav var å finne på øya *Scatinavia*; Winnilerne kom fra øya *Scadanan* (eventuelt Scadan), før de fikk navnet langobarder (Nansen 1911:119).

Videre forteller han at mot "*Germanias*" ytterste grense i nordvest, ved midnattssol og malstrøm ("*jordens navle*"; tentativt Saltstrømmen eller Moskenesstrømmen) bor *Scritobini*, med tilsvarende pelskleddede beskrivelser man er blitt servert tidligere (siden Tacitus), i tillegg til at de benytter ski slik de innhenter "*vilde dyr med et trø krumt som en bue*" (Nansen 1911:120-121).

I tillegg nevner han at "*hos dem er et dyr som ikke er synderlig ulik en hjort*" (Nansen 1911:120), altså kan det være snakk om (tamme) reinsdyr hos disse pelskleddede *scritobini* (som med sine gevirer kan likne hjorten). Tilsvarende blir samenes kjørerein også omtalt som hjort (*cervis/ceruis*) i *Historia Norvegia* fra omkring 1190 (Storm 1880:83; Mortensen 2006:58).

3.4.1 Ottars beretning hos kong Alfred, ca 890

Kong Alfred av Wessex, England, var omkring 890 i ferd med å oversette et tidligere historieverk (Orosius` verdenshistorie) fra latin til angelsaksisk hvor han tilføyde Ottars beretning for å oppdatere den nordlige geografien (Nansen 1911:130; Hansen og Olsen 2022:65). Ottar var da en stormann eller høvding som bodde langt nord i

landet ved *Vesterhavet*, i Hålogaland, og som avleverte kong Alfred både besøk og gaver i form av hvalrosstener.

Som en fremstående mann i landet hadde Ottar ved siden av både kveg, hest, griser og sauer, også tilsynelatende 600;

”(...) tamme, ukjøpte dyr. De dyr kalder de rener. Der var seks stille-ren (stæl hrânas), som er meget dyre blant Finnene, fordi med dem tar de de vilde rener” (Nansen 1911:135).

”Men deres største inntægt er den skat som Finnene betaler dem; den skat består av dyrefelder, fugleffær* (dun), og hvalben (hvalrosstann), og de gav skipsrep, som er gjort av hvalers (hvalrossers) hud, og av sælers. Enhver betaler efter sin stand, den fornemste skal betale femten mårskind, og fem renskind, og en bjørnfeld, og ti ankere fjær, og en kjortel av bjørn- eller otterskind, og to skipsrep, hvert seksti alen langt, det ene var gjort av hvalers (d. e. Hvalrossers) hud, det andet av sælers” (Nansen 1911:135).

* Hos Arthur O. Sandveds oversettelse av Ottars beretning fra 1995 benyttes kun *ffær* direkte oversatt, og i den mindre målenheten *ambarer* (spann), mens Fritjof Nansen (1911) tilføyer *dun* i parentes og benytter *ankere* (kar eller tønner; NAOB.no) om mengden. Videre skriver Sandved (1995) *hvalbein* og *hvalhud* ordrett, mens Nansen (1911) her tilføyer hvalrosstener og -hud i parentes, og hvorpå jeg stiller meg langt mer fortrolig med Nansens vurderinger fra 1911.

Ottar omtalte seg som den nordligste nordmann hvorpå det nordover og østover bare bodde ”finner” som jaktet på vinteren og fisket på sommeren, og landet var ubebygget inntil han traff på bjarmene i Kvitsjøen (Nansen 1911; Sandved 1995; Hansen og Olsen 2022); mellom egen gård og bjarmene møtte han bare ”*fiskere, fuglefangere og jegere, og de var alle finner*” (Hansen og Olsen 2022:66). Bjarmene (*Beormas*) kan da som Gustav Storm (1894) og Fritjof Nansen (1911) foreslo ha opprinnelse i permerne, et navn som benyttes om skytiske folkegrupper lengre øst (området *Perm, Perem, Permland*; Nansen 1911:134), og som også omtales mer inngående hos Saxo Grammaticus, på 1200-tallet (senere i dette kapitlet). I nyere tid er bjarmene

assosiert med permisktalende komifolk, men også de østersjøfinske vepserne, som senere etablerer seg omkring Dvina-bassenget på 900-1000-tallet; Hansen 2000:80; Hansen og Olsen 2022:146-147).

Dette overstående fra Ottars beretning er kanskje ikke like relevant for Skagerrak, men det synes i hvert fall å beskrive en etablert samisk kultur i nordområdene som innebærer både villreinfangst i tillegg til tentativ ærfugldrift, foruten hvalross- og selfangst, og hvorpå Ottar og hans næringsform kanskje fremstår mer fremmed eller marginal i de nordlige omgivelsene. Da han også omtaler seg som nordligste nordmann kan man jo på sett og vis høres ut som en nybygger (om ikke kolonist?) med skatterettigheter ovenfor samene.

Videre blir det interessant å lese Ottars beskrivelse av landet han selv bodde i:

”Nordmanna-land var meget langt og meget smalt. Alt det som kan bli enten beitet eller pløiet, det ligger ved sjøen, og det er imidlertid på somme steder meget berglændt, og det ligger vild ødemark (...) ovenfor langs det byggede land. I ødemarken holder Finner til. Og det byggede land er bredest østpå, og altid smalere længere nord. Østover kan det være seksti mil* bredt, eller litt bredere; og mittveis tredve eller bredere, og nordover, sa han, der det var smalest, kan det være tre mil bredt til ubygd; og ødemarken siden på somme steder så bred at en kan fare over i to uker; og på somme steder så bred, at en kan fare over i seks dager” (Nansen 1911:139).

* Én *mil* blir her tentativt i romersk-, gammel-engelsk- eller nyere engelsk standard (omkring 1,5-1,6 kilometer) og følgelig blir nordmennes landstripe om lag 4,5 km på det smaleste, og 90-100 km på det bredeste lengst ”øst” (eventuelt sørøst, og kan muligens være beskrivende for vestlandsfjordene våre dersom det ikke er snakk Romerike på Østlandet; litt avhengig av grensesetting mot danene, og om man åpner opp for en mulig plassering av ”Skiringssal” i Vest-Agder omkring Lista, eller holder seg til Vestfold ved Kaupang/Tjølling; jfr. Masdalen 2010). Tilsvarende blir én *mil* hos Adam av Bremen (ca.1070) tolket i henhold til romerske mil, altså nærmere 1.480 meter (Danielsen og Frihagen 1993:75,187).

Denne relativt smale landstripen som betegnes som nordmennes land, mellom Ottars boplass i nord og Skiringssal i sør, omkring år 890, rimer lite med fremstillingen i historiebøkene våre. Det synes i stor grad å likne en hovedsakelig etablering på og langs kysten med handelshegemoni på handelsvarer og råvarer fra innlandet og fra nord, til større markeder og befolkninger på kontinentet. Nordmenn (nor(do)mannere, normanni og lignende), synes ellers å bli benyttet synonymt om vikinger eller sjørøvere omkring Nordsjøen av andre vesteuropeere (jfr. Hos Adam av Bremen).

3.4.2 Adam av Bremens' beretning, ca 1070

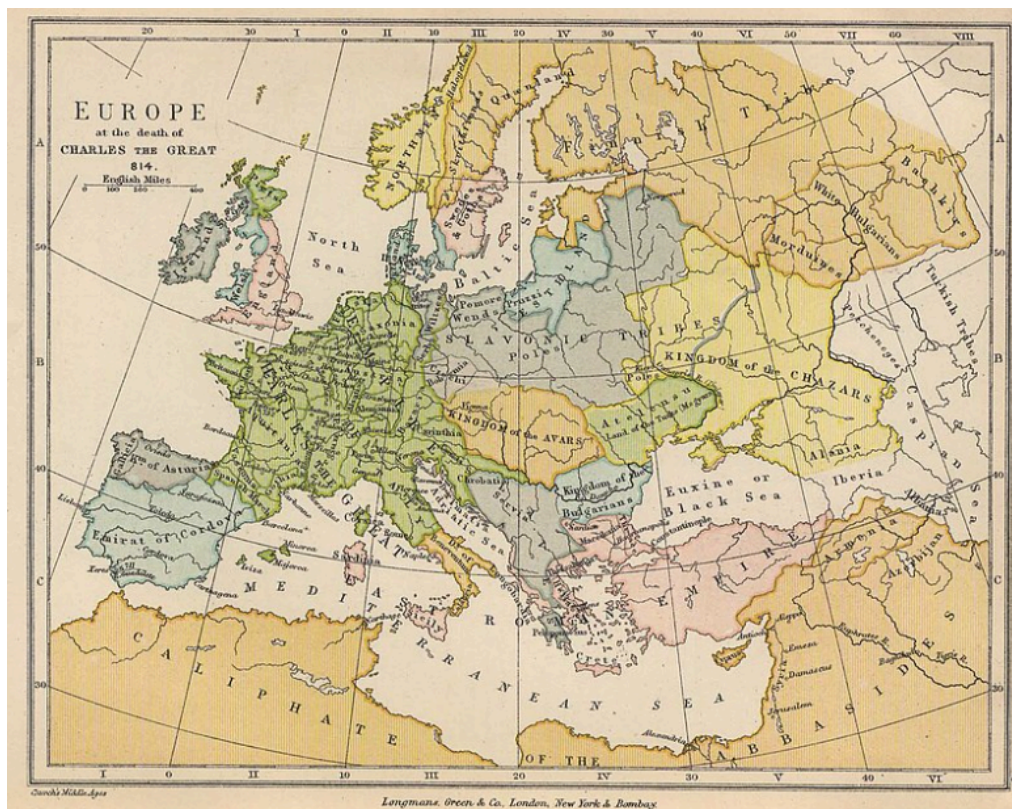
Beretningen om "*Gjeringene til erkebiskopene i Hamburgs bispedømme*" ble nedskrevet av den saksiske (tyske), lærde kanniken (presten) Adam, som på bakgrunn av eldre kilder og gjennom besøk hos den danske kongen (Svein Estridsson) tilegnet seg omfattende informasjon om områdene lengre nord som han implementerte i sitt verk (Danielsen og Frihagen 1993:9).

Adam benyttet også *normannere* om innbyggerne i "Normannia" (må forstås som nordmenn og Norge), men i motsetning til tidligere frankiske historikertradisjoner, skiller han Norge fra Sueonia/Suedia (han benytter begge formene om Sverige; Nansen 1911:147-148). Slik deler Adam Skandinavia inn i tre riker på slutten av 1000-tallet; danenes, nordmennes og *sueonis*, hvorpå de to sistnevntes del beskrives som "*to vidt utstrakte riker i Norden, og hittil næsten ukjent for vor verden*" (Nansen 1911:147).

I Skandinavia blir Hälsingland omtalt som *Scritefinis* land (altså de skigående *finnene/samene*), og lengre sør, "*Mellem Nordmannia og Sueonia bor Wermelani og Finnédi (el. Finvedi)*" (Nansen 1911:148). *Finnédi/Finvedi* og tilsvarende *Fin(n)ved-*navn finner man både i Norrland, Småland, som like øst for Stockholm by, og hos Johannis Ihre i 1780 ble *-ved* tolket som skog, jamfør "finnskoger" (Lindkjølen 1995:117; senere, hos Saxo Grammaticus benyttes tilsvarende navn om vestlige deler av Småland). I tillegg er det et folk som tidvis kommer ned til slettene fra fjellene sørpå;

”De kommer plutselig (...) undertiden en gang om året eller hvert tredje år, og hvis man ikke gjør motstand mot dem av al kraft, så ødelægger de hele strøket, og går igjen tilbake” (Nansen 1911:148).

Disse folkene som tidvis kommer ned fra fjellene med umåtelige krefter, som svenskene ikke kan stå imot, omtales å ha en helligdom ”som heter Uppsala” (Danielsen og Frihagen 1993: 206), ikke langt fra Sigtuna og Birka, hvor det hvert niende år blir holdt fest som er felles for folk fra alle deler av Sverige (Ibid: 206-207). For hvem kan det være som holder til i fjellområdene og som potensielt har varierende sommerbeiter (”kalvingsland”) langs kyst og i lavland den dag i dag, og som utgjør en mulig kandidat i disse tilfellene? Jeg mener nå hvertfall at samene i det minste bør kunne kvalifiserer til kandidaturet, særlig når også lovverk, *Historia Norvegia* og sagalitteratur fra samtiden omtaler *finner/samer* i store deler av Sør-Norge, hvor de ofte dukker opp i høyereliggende strøk.

(Figur 5: *Europe in 814*; Colbeck 1905. Legg merke til *Skridfinnernes* og de øvrige finske stammene, og de *slaviske* stammenes gitte utbredelser. Ellers korresponderer Northmenn/*Normannaland* mindre med Ottars beskrivelse fra 890 som kun omtalte en smal kyststripe på om lag 90 km. på det bredeste).

3.4.3 Kristenretten (ca 1150-1274)

Med kristenrettens innlemming i lovverksamlingene for Viken-området (borgartingsloven) og på Østlandet (eidsivatingensloven), i tidlig høymiddelalder, ble det i følge lovteksten forbudt å oppsøke samer. Det samme gjaldt for frostatingsloven som gjaldt for Trøndelagsområdet, lengre nord. Bøter og lovtekst varierte og følgelig kan dette synes å indikere at både samer og *finnmarker* kan ha inngått som del av landskapet på Sørøstlandet frem til og med høymiddelalderen.

I tillegg til borgartings- og (h)eidsivatingensloven var gulatingsloven en tredje lovsamling, som sammen med de to førstnevnte, utgjorde de tre landskapslovene eller regionstingene i Sør-Norge sør for Trøndelag, inntil Magnus Lagabøte utstedte en samlet landslov omkring 1274. Levninger fra disse lovsamlingene er bevart fra 1100-tallet, men samtidig kan deler av lovsamlingene ha vært langt eldre ettersom gulatingsloven, i følge *islendigabók*, ble benyttet som mal på Island allerede på 900-tallet (Byock 1993:58).

Gulatingsloven var en landskapslov som i grove trekk gjaldt for Vestlandet fra omkring Stadtlandet i nord til og med Agderfylkene i sør langs kysten, (eventuelt mellom *Midja/Mia/Mien/Midøya* ved Molde og *Rygjarbit* (Koht 1921:11), tolket til like sør/nord for Risør by; snl.no), mens borgartingsloven gjaldt i Viken-området, fra omkring fylkesgrensen til Vestfold og Telemark i vest (*Rygjarbit*), til og med Bohuslän og Gøta elv i øst.

(H)eidsivatinget gjaldt da for sørlige deler av Østlandet (innledningsvis lavlandet på Romerike, men senere ble også Gudbrandsdalen og Østerdalen innlemmet (snl.no). Heidene eller hedningene og det tidligere fylkesnavnet Hedmark kan i navnet være beskrivende for landskapsloven på Østlandet fra gammelt av (jamfør *Heidsivatinget*), uten at disse hedningene eller heidene nødvendigvis er synonymt med *finn* eller same; -siden man i norsk historietradisjon betrakter hele den ”norrøne” befolkningen som hedninger inntil kristningen (en prosess som tok til i vikingtid og vedvarte gjennom middelalder i Sør-Norge).

Med Olav Haraldsson, ”den hellige” (995-1030), kom den antatt første kristne lovsamlingen til landet, ved Moster i Sunnhordaland, på begynnelsen av 1000-tallet, og deler av denne er trolig å finne igjen i de overlevde levningene fra 1100-tallet som

omtaler "Olavsteksten" (snl.no; dersom det ikke er den lesekyndige kongen Olav Kyrre (1050-1093) som er opphavsmann for denne). Kristenretten, (eventuelt kristenbolken) var ett sett lover utformet i tråd med katolske føringer om vedlikehold av kirkebygg og overholding av kristen skikk og tro som slo hardt ned på tidligere ritualpraksis og tradisjoner. Kristenretten utgjorde slik et tillegg til den verdslige lovsamlingen fra starten av middelalderen (Robberstad 1937; Olavsson 1914a; 1914b).

Utforming og straffeutmåling varierte noe mellom de ulike lovtingene, men det ble med kristenretten etablert generelle forbud mot å oppsøke samer, enten det er av medisinske årsaker, spådom, blot/seid/trolldom eller ganding. Det ble forbudt å tilbe eller blote til "*haug og horg*" (Robberstad 1937:44), om dette var gravhauger, frittstående steiner, steinrøyser eller huslige altere. Likevel; "*terrengformasjoner, klumpete fjelltopp med nakne fjell, tyder på at horg opphavleg var ein kultplass/offerplass i det fri som var bygd opp av stein*" (Mundal 2004:48), og både horg- og horn-navn finner vi i utmark og fjellområder; også i tentative *finnemorkr/finnemarker* i Sør-Norge.

Det ble óg forbudt å gravlegge i ur, eller på andre vis i uvigsla jord, som følgelig tvang befolkninga inn i kirke og på kirkegård om man ikke var "*udådsmenn, drottensvikarar, og mordvargar, trygdbrytarar, og tjuvar og dei menn som sjølv tek livet sitt*" (Robberstad 1937:37), som i stedet kan synes å ha blitt lagt i fjæra til skrekk og advarsel for de andre.

Det er også verdt å merke seg at disse forbudte praksisene i borgartingsloven og eidsivatingsloven synes å bli knyttet opp mot samisk tradisjon og hvor *finner* stedvis blir nevnt, mens det i gulatingens kristenrett ikke synes å bli nevnt *same/finn* med ett eneste ord. Derimot forekommer det i den resterende verdslige delen som i omtalen av en ed som lover fred til en fiende; "*...fienden skal ha fred "så langt som falken flyg, furua gror, elvar flyt til havet, barn ropar på mor og finnar (dvs. samar) går på ski*" (Mundal 2003:12). Samer kan slik synes å likevel å ha vært del av de naturlige omgivelsene, også på Vestlandet og Sørlandet, hvor de ble knyttet til ski og ferdsel.

Når det samtidig foreligger mengder av finn-stedsnavn på Vestlandet, fra ytterkyst til

høyfjell, så kan man jo lure på om ikke de samiske ritualene og praksisene var så innvevd, eller befolkningen så ”hybrid”, at man på Vestlandet ikke skilte same fra nordmann. Videre kan stammedistinksjoner med røtter fra folkevandringtida (jfr, Jordanes Gotesoga) som horder, ryger, egder og teler ha overskygget en slik differensiering og at de gamle ritualene og tradisjonene følgelig var å regne som felles tradisjoner som sto sterkt i befolkningen langs kysten på Vestlandet (med likhet til Else Mundals (2003) betraktninger for Østlandet etter en gjennomgang av de norrøne kildene som omtaler *finner*/samer i Sør-Norge, mellom Trøndelag og Viken).

Gulatingens kristenrett utstedte da også den hardeste straffen for sysling med disse eldre, ukristelige tradisjonene nevnt over, hvorpå lovbrudd stedvis ble straffet med øksehugg over ryggen og senking midtjords, mens konge og biskop delte den straffedømtes eiendommer (Robberstad 1937:43).

Straffeutmålingen var noe mildere i borgartingsloven omkring Skagerrak, selv om tilsvarende aktiviteter påbeløpte bøter (Olavsson 1914). Og når det i borgartingsloven omtales forbud mot å oppsøke *finner*/samer (enten det var for å la seg spå eller få medisinsk hjelp) så var det neppe snakk om svipturer til dagens Finnmark i Nord-Norge, men heller til *finnemarken* i sør, langs Skagerrak. Her kan også store deler av Vingulmark, som omfattet østsiden av Oslofjorden på denne tiden (som også har en vesentlig tetthet av Finn-navn jfr. Figur 11 side 94) være en potensiell kandidat for dette.

3.5.1 (Anonym) *Historia Norvegia*, ca 1190

Dette er en tekst som ble funnet av historiker Peter Andreas Munch i Skottland i 1840-årene og som skiller seg fra annen litteratur fra Norden i tidlig middelalder da den i stor grad mangler innhold fra sagn og kjente sagareferanser (Koht 1921:5). Likevel er denne interessant i sin skildring av Norges utstrekning, og av dets innbyggere og samene.

Verket starter med en geografisk beskrivelse av Norge hvorpå landet deles inn i tre soner, eller belter, fra kysten og innover. Disse sonene synes gjennomgående for hele landets utstrekning, fra Göta älv i sør. Ytterst får vi følgelig *sjølandet*; deretter

innlandet eller rettere sagt *midtlandet* (som er fjellrikt; "(...) *Mediterranea, que et montana*"; Storm 1880:73; Mortensen 2006:52-53; hvorpå Halvdan Kohts tolkning fra 1921; *upplandet*, kan være vel så treffende); og til sist *skoglandet*, som finnene bebor, og som ikke pløyes ("(...) *que Finnis inhabitatur, sed non aratur*"; Mortensen 2006:52; Koht 1921:9).

Inger Ekrem og Lars Boje Mortensens oversettelse fra 2006 har her i siste leddet tolket "(...) *sed non aratur*" til at *finnene* i overført betydning ikke bedrev jordbruk, mens en mer bokstavelig oversettelse jamfør Halvdan Kohts (1921) kun impliserer at de ikke pløyet jorda. Samene kunne likevel ha drevet terrassejordbruk, svedjing og korndyrking uten å pløye, med likhet til senere "skogfinske" tradisjoner (man har da også avdekket en rekke paleøkologiske spor fra korndyrking fra eldre jernalder til middelalder, i relasjon til utmark og samiske boplasser; jamfør Bergsland 2006, 2008; Bergman og Hörnberg 2015:61).

Det omtalte "sjølandet" kalles også *Decapolis* på grunn av dets ti byer (dog kanskje også av bibelsk inspirasjon fra jødernes land; Koht 1921:11). Disse blir da hos Gustav Storm (1880:76) utpekt (fra sør til nord;) som Konghelle (*Cuneghella*), Borg/Sarpsborg (*Burgus*), Oslo (Alsa), Tønsberg (*Turesberga*), Skien (*Skiðan*), Stavanger, Bergen (*Berga*), Kaupang(e)r i Sogn, Veøy (Véey) og Nidaros/Trondheim (*Copenga*; Ibid). Videre nordover, i Hålogaland, hvor innbyggere og mange samer bor, og ofte handler med hverandre ("(...) *cuius incole multum Finnis cohabitant, et inter se commercia frequentant*"; Mortensen 2006:56-57) nevnes ingen byer, men med Hålogaland lagdømme ender også Norges grense mot Bjarmeland i "nord" (øst). En grense som gikk ved Vegestav (Ibid; Storm 1880:78), som man i dag forbinder med Svjatoj Nos, øst på Kolahalvøya (Hansen og Olsen 2022:227).

I *Historia Norvegia* fortelles følgende om *finnene*/samene:

"On the borders of Norway is an immense wilderness, which divides the country along all its length and separates the Norwegians from the heathens. Only Finns dwell here and wild animals whose flesh they eat half-raw and

whose skins they clothe themselves with. They are truly the most skilful of hunters, patrolling alone and always on the move; for homes they occupy leather tents, which they carry on their shoulders; with smooth planks fastened beneath their feet, implements which they call 'ondrar', swifter than birds they are conveyed with their wives and little ones, swept forward by their reindeer across the packed snow and down the mountain slopes" (Mortensen 2006:59).

"(...) *Finnis et bestiis incolitur (...)*" (Ibid) blir dog mer ordrett i Halvdan Kohts oversettelse; "*Finnane bur i lag med villdyr som dei et kjøtet av halvrått og tek feldane av til klæbunad*" (Koht 1921:14, min understreking), som kan minne om tamreinhold. Videre synes "*(...) tugurea corticea (...)*" også å være mer korrekt oversatt hos Halvdan Koht og Astrid Salvesen som bark-hytter (Koht 1921:15; Salvesen 1969/1990:21), hvor Lars Boje Mortensen (2006) tilsynelatende kan ha gitt seg videre tolkningsmessige friheter, men hvorpå lær (*leather*) vil være (-jeg antar;) lite egnet som teltduk fremfor skinn (*hide*). Dette kan bero på at Mortensen ikke syntes bark-hytter virket så mobile som det beskrives i teksten. *Ondrar* blir videre en samiske betegnelse på ski, til tross for at Astrid Salvesens forsøkte å "rette" på dette i 1969: "*Ordet er ikke samisk, slik forfatteren sier, men norsk*" (Salvesen 1969/1990:40). I tillegg omtales den tamme kjørereinen i slutten av sitatet som en hjort (*cervis/ceruis*) med likhet til tidligere omtalte skildringer av Paulus Warnafridis på slutten av 700-tallet.

3.5.2 Saxo Grammaticus' *Danesoga*, ca 1200

Den danske historieskriveren Saxo virket fra slutten av 1100-tallet hvor han blant annet utgav 16 bøker om danenes saga/saga, men hvorpå de første ni kun har fått status som "*sagnhistorie (og) kilde for granskere av gammelnordisk religion og åndsliv*" (snl.no). Med andre ord synes de ikke å ha blitt noen realhistorisk verdi i nyere tid, uten at jeg fullt ut kan forstå denne vurderingen. Jeg stiller meg derfor kritisk til dette, og man kan mistenke at denne historiefaglige føringen først og fremst skulle gavne et politisk- og kulturnasjonalistisk insentiv ved å redusere omtalele av *finner* og *amazoner* omkring Sør-Norge og Sør-Skandinavia til fri diktning.

Saxo betegnet i sin tid selv danskene som relativt nylig kristnede og hvorpå deres forhold til latin var like fremmed som religion (kristendom; Ibid:77). Videre i sin innledning omtaler han *Skric-Finns* (skrid-finner) og deres land øst for Norge og Sverige allerede i sin Danesoga (*Gesta Danorum*; Elton 1905:88). Og i den første boka i bindet (I) i bindet får vi lese om kongen Odin som ofte hadde tilhold ved Uppsala inntil han flyktet til Finland, hvor han ble drept av innvånerne der (Ibid:110-111).

I bok fire (IV) får vi lese om amazonen Rusila som synes å ha tilhold omkring Norge med hennes fem partnere, *"the children of Finn"*;

"(...) Huyrwil, the lord of Oland (Öland?), made a league with the Danes and attacked Norway. No small fame was added to his deeds by the defeat of the amazon Rusila, who aspired with military ardour to prowess in battle: but he gained manly glory over a female foe. Also he took into his alliance, on account of their deeds of prowess, her five partnes, the children of Finn, named Brodd, Blid, Bug, Fanning, and Gunholm"(Elton 1905:258, min anmerkning).

I bok fem (V) får vi høre om en norsk konge kalt Gotar og en kong Alf av *"Hethmark"* (Ibid: 270, 331), samt en Frode som angriper Norge:

"So the Norwegians, casting away all hope of self defence, and losing all confidence in their power to revolt, began to flee for the most part to Halogaland.(...) Egther, the King of Permland, and Thengil, the King of Finmark, (...) alone seemed to repudiate the Danish rule, while all men els submitted" (Elton 1905:332,336)

Deretter følger en beskrivelse av *finnene*;

"Now, the Finns are the uttermost people of the North, who have taken a portion of the world that is barely habitable to till and dwell in. They are very keen spearmen, and no nation has a readier skill in throwing the javelin. They fight with large, broad arrows; they are addicted to the study of spells; they

are skilled hunters. Their habitation is not fixed, and their dwellings are migratory; they pitch and settle wherever they have caught game. Riding on curved boards (skees or snow-skates), they run over ridges thick with snow” (Elton 1905:336).

I bok sju (VII) angriper finnen Egther svenskene; *”Egther, a Finlander, was harrying the Swedes on a roving raid”*(Elton 1905:420).

Bok åtte (VIII) omtaler blant annet de to mest kjente kapteinene under en kong Harald som *Sweyn* og *”Sambar (Sam?)”* (Elton 1905:471), og ellers omtales andre kjente kapteiner eller krigere fra ulike områder i Norge, blant annet en *”Findar (Finn)”* (Elton 1905:475) fra *Firth (Førde?)*, og senere nevnes en *”Thorkill, a native of Tellemark”* som er særdeles god med bue (Ibid:480).

I bok ni (IX) omtales kongen Ragnar Lodebrok i større omfang (oftest omtalt som en sagnkonge selv om han omtales i flere, ulike kilder og virker å opptre omkring 700-800-tallet). Etter at Ragnar har vært ute og herjet med danehæren sin nede ved Hellesponten (Bosporos-stredet, ved dagens Istanbul), er han nær ved å returnere til Danmark etter 5 år langs hav og på elver (Elton 1905:554). Det er en reduserte gjeng (danehær) som etter uvær, hete og dysenteri, ankommer Kurlenderne og Sembene (sørvest i Latvia) og gjester den lokale kongen som blir redd og flykter til Matul, prinsen av *”Finmark”*;

”He (Matul), trusting in the great skill of his archers, harassed with impunity the army of Ragnar, which was wintering in Permland. For the Finns, who are wont to glide on slippery timbers (snowskates), scud along at whatever pace they will, and are considered to be able to approach or depart very quickly; for as soon as they have damaged the enemy they fly away as speedily as they approach, nor is the retreat they make quicker than their charge. Thus their vehicles and their bodies are so nimble that they acquire the utmost expertness both in advance and flight (...)

(Ragnar) had found more strength in the defenceless people than in the best equipped soldiery; for he found the heaviest weapons of the Romans easier to bear than the light darts of this ragged tribe” (Elton 1905:555-556).

Riktignok omtales ikke finner eller samer her i klar tekst langs Skagerrak, men kong Alf av *Hethmark* (Heidmark/Hedmark); Thorkill fra *Tellemark*; navnet Egghter som dukker opp på “finlendere” og på kongen av Permland, med likhet til egdene hos Jordanes som senere er knyttet til Agderfylket vårt; amazonen Rusilas allierte av “finn-ætt”; Findar/Finn fra Firde (Førde?) og kapteinene *Sweyn* og *Sambar/Sam*, kan alle synes å bære samiske konnotasjoner i enten benevning, utrustning eller plassering. I tillegg omtales konger og prinser av *Finmark* og *Finland* med nære bånd til Permland (Bjarmeland?), kurlenderne og sambene omkring Latvia, som ofte sto i opposisjon til danene.

Hvorvidt fornsaga og myter eller ei, så vil jeg mene at det likevel er snev av realhistoriske forhold innvevd i disse første ni bøkene av Saxos Danesoga. Kanskje har innholdet framstått som for upassende og fantastisk, og er også av politiske årsaker gjort lite interessert å belyse nærmere i den Skandinavisk historietradisjon som oppsto rundt midten av 1800-tallet. I tillegg kan man her tilføye en notering fra A. M. Hansen:

”På nærmere, dansk og sikker grund må imidlertid Saxo bygge, når han fra kong Sveins tid, som grænser til hans egen, omtaler Finveden og finnenses ved grænsen ved Niså mellem Halland og Värend, altså i vestlige Småland. De bodde i et åsland, som ikke var lett tilgængeligt, uten når vand og myr var tilfroset” (Hansen 1904:167).

3.5.3 Blandet sagalitteratur som omtaler samer lengre sør:

Under følger kun korte utdrag fra Else Mundals foredrag på seminar om sørsamisk historie i Trondheim 21.03.2003. Dette er da hennes utdrag fra sagatekster, lovverk og andre levninger som omhandler samer omkring Sør-Norge, hvor utdragene i hovedsak baserer seg på Ågrip, Heimskringla, Flateyrbok foruten islendingesaga.

I Halvdan Svartes saga, som tentativt utspiller seg på 800-tallet, omtales følgelig *finner/samer* relativt kort vei fra Hadeland (Mundal 2003:5). Det kan også være verdt å merke seg at faren til Halvdan omtales som Veidekongen Gudrød (snl.no), og at *væjdda/bivddo* betyr jakt på lulesamisk (Kintel 2012).

I Harald Hårfagres saga utspiller det seg da også en seanse på Dovre som ender med at Harald gifter seg med Snøfrid, datter av samekongen Svåse (Mundal 2003:5), tentativt mot slutten av 800-tallet. I den mest eventyrlige varianten, i Flateyjarbók, møter Harald jotnen Dovre i Dovrefjell og blir deretter hans fostersønn (Ibid).

I Vassdølasaga (del av islendinga saga som ble forfattet av lovsigemannen og høvdingen Sturla Tordsson på slutten av 1200-tallet; snl.no) får vi lese om to *samer* (semsveiner) kort vei fra Romsdal som bistår en landnåmsmann med å besiktige landstedet på Island før han kommer dit ved å gjøre en *hamferd* (Mundal 2003:9). En hamferd innebærer å skifte ham/skinn/form til eksempelvis fugl, reinsdyr eller orm som dermed gir en egenskaper til å reise overalt for å utrette saker. Dette er et sentralt element ved sjamanistiske religioner, og som man finner igjen så vel hos *samer* som i ”norrøn” mytologi, foruten en rekke andre sirkumpolare grupperinger, og også hos de omtalte hunerne og andre ugriske folkeslag).

Ellers har man Finn fra Oppland som gikk i tjeneste hos Rørek, kongen av Heidmark på begynnelsen av 1000-tallet:

”Han var svært liten og raskare til beins enn nokon, slik at det var ingen hest som tok han på spranget. Han var ein meister på ski og med boge. Han hadde lenge vore i teneste hjå kong Rørek, og ofte gjort ærend for han når det trongst ein påliteleg mann. Han kjende vegane over heile Oppland, og han var kjend med mange av stormennene” (fra Olavssoga sitert etter Mundal 2003:6).

Og som tidligere nevnt, i henhold til den islandske høvdingen og lovsigemannen Sturla Tordsson ”skaldeuttrykk” (Hansen 1904:163), så synes en mengde dugelige/dydlige menn fra samiske bygder omkring Viken å samles i Tønsberg så sent som i 1257; i hans egen tid.

Ettersom jeg her har lagt frem noen særdeles korte utdrag fra *saga*-tekster vedrørende samer lengre sør så kan man legge til at *sáhka* på lulesamisk følgelig betyr *snakk; prat; sak; samtale; nyhet; budskap; rykte*, med mer (Kintel 2012). Og avslutningsvis vil jeg gjenta at jeg ikke leser disse gjengivelsene og oversettelsene av eldre historisk litteratur og kartverk som ”de facto”; at disse hendelsene og omstendighetene utspilte seg slik i praksis eller i virkeligheten. Likevel vil jeg mene at det samlet sett foreligger overbevisende omfang av historiske levninger som omtaler en eksisterende, ”samisk” tilstedeværelse i Sør-Skandinavia (og nord på Kontinentet) siden det første århundret, og i god tid før *daner* og senere *nordmenn* gjør sin historiske entré.

Kapittel 4: Kulturminner og gjenstander i samisk lys

I det følgende vil jeg gå videre inn på en rekke arkeologisk funnkategorier som i større eller mindre grad kan knyttes opp mot samisk kultur basert på funnkontekst, historisk kilder og tidligere etnografisk dokumentasjon. Jeg vil først se på graver, urgraver og fangstmarksgraver spesielt, og med mulige likheter til øvrig røyslegging siden bronsealder, der neversvøp og andre gravfunn knyttes til samisk tradisjon (Vorren og Manker 1958; Skjølsvold 1980; Jünge 1996; Zachrisson 1997; Bergstøl 1997; 2006; Hansen og Olsen 2004, 2022; Olsen 2010 m.fl.). Videre vil jeg trekke inn stedsnavn i områder med ”rike” gravfunn mellom romertid og merovingertid (Myhre 1987), og dernest rette søkelyset på differensieringen mellom ”depotfunn” og ”offerfunn” mellom Sør- og Nord-Norge (Amundsen 2021). Jeg vil også trekke inn asbestkeramikken vi har langs hele kysten fra Kola til Agder og i fjellstrøkene med likhetstrekk til de eldre keramikktradisjonene i Fennoskandia, og som dominerer i nordområdene (jfr. Jørgensen 1988; Jørgensen og Olsen 1988; Olsen 1989; Hop 2011, 2020).

Deretter ser jeg på tufter og boplassfunn med likhet i utforming til samiske ildsteder (aernie/arran, som tilsvarer are og åre på norsk) som knyttes til gamle- og teltstrukturer, men som med sine dateringer og plasseringer omkring sentrale fjellstrøk i sør fra overgangen merovingertid-vikingtid gir implikasjoner for nærliggende ”norsk” byggeskikk i utkantstrøk. Det arkeologiske materialet består altså både av kulturminner og gjenstander, hvor kulturminnene er representert gjennom gravminnene, tuftene, offerplasser og stedsnavn/gårdsnavn, mens gravmateriale, depot-/offerfunn, keramikk og øvrige løsfunn utgjør gjenstandstypene som blir omtalt.

Utviklingen innenfor den arkeologiske konsensusen angående tidligere samisk utbredelse har som sagt strekt seg betraktelig sørover de siste 50 årene, selv om dette ikke nødvendigvis gjenspeiler seg i nyere historiske verk (jfr. Alsaker m.fl 2005:125-126; Solberg 2019) og språkhistoriske betraktninger (Aikio 2012, Heikkilä 2014, Saarikivi 2022), som ikke later til å oppdatere seg på oppdøkkende funn og diskusjoner (se Svestad og Olsen 2023). Som en referanse på dagens arkeologiske forståelse av samenes forhistoriske utbredelse kan vi bruke kartfiguren under. Det

skraverte der viser en foreslått samisk utbredelse ved slutten av vikingtiden hentet fra Inger Zachrissons *Aktuell samisk arkeologi i syd* (2022). Det bør gi grunnlag for refleksjon at å hevde en slik utbredelse for bare 30-40 år siden ville vakt mange protester. Som det vil bli hevdet i denne oppgaven, er selv denne omfattende utbredelsen et konservativt estimat av hva ulike kilder gir grunnlag for å anta.

Schematisk karta över utbredningen av samisk kultur ca år 1000 (Bildkälla: The Pre-Christian Religions of the North. History and Structures. Vol. 1. Eds. J. P. Schjødt, J. Lindow & A. Andrén. Turnhout. S. 354.).

(Figur 6: Samisk utbredelse ca. år 1000. Fra Inger Zachrisson 2022:19).

4.1.1 Urgraver, hellekister og fangstmarksgraver

Urgraver er den mest utbredte gravskikk hos samer frem til nyere tid, med dateringer tilbake til bronsealder. Den innebefatter begravelser i steinsatte hulrom i blokkmark og steinur, samt i hellere og kløfter i bergvegger, der den døde er svøpt i never og lagt ubrent i graven (Schanche 2000; Hansen og Olsen 2004, 2022; Olsen og Svestad 2023). I likhet med såkalte hellekister, og eldre røysleggingsskikker lengre sør i Skandinavia, som strekker seg gjennom bronsealder til yngre steinalder, er urgravene ofte dekket med en eller flere steinheller dersom sedimentære/skifrige bergarter/steinheller er tilgjengelig.

Samtidig dukker ”samiske” gjenstandsfunn opp i de såkalte fangstmarksgravene. Disse har vanligvis form av gravrøyser som er utbredt i fangstmark eller øvrig utmark, og utgjør en fellesbetegnelse for det som tidligere har vært omtalt som *skogs-, fjell- og innsjøgraver* i svensk, og til dels norsk, forskningslitteratur (se Zachrisson 1997). De kan også ha form av mindre gravhauger og graver under flat mark. De mest kjente lokaliteten for fangstmarksgraver i Norge finner vi i Gudbrandsdalen og Østerdalen, mens de mest kjente på svensk side (Vivallen og Krankmårtenhögen) ligger i utmarksområder i Härjedalen. Samtidig har de en rekke likhetstrekk til graver lengre sør som i Mälardalen og i Østfold (Zachrisson 1997, 2011, 2022; Bergstøl 2006) på svensk side hvor disse opptrer i utmark.

Fangstmarksgraver er også registrert omkring våre sentrale fjellstrøk i sør, som ved Agderheiene og omkring Vennesla og Kristiansand, men hvor enkelte av de vekselvis er registrert som ”likkviler” fra middelalder (kulturminnesok.no). Lignende røyser har man da også langs kysten, der ubekreftede, men mulige paralleller, utgjøres av strandgravene på Jæren, Tveitene-gravfeltet i Vestfold (Slomann 1971, 1973), samt i gravfelt med smårøyser fra eldre jernalder på Nordvestlandet (Dommasnes 2001), foruten lengre nordover lang kysten (Dunfjeld- Aagård 2005). Disse har gjerne plassering i skrånende terreng med orientering (utsikt) mot sjøen og fiskefelt, i motsetning til gravhaugene som vokser frem på gårdstunene i løpet av jernalderen. I likhet med Wenche Slomann (1971, 1973) og Liv Helga Dommasnes (2001), mener jeg også at dette synes å indikere en kulturdualisme langs kysten av Sør-Norge fra omkring sen romertid (200 evt.), som med korresponderende importerte gravfunn og øvrige kulturminner kan tyde på kolonisering.

Som nevnt over, opptrer også fangstmarksgraver som sikkert kan knyttes til den samiske kulturen i jordfaste former eller av sand der stein ikke er lokalt tilgjengelig (for eksempel Vivallen som omkring de brede innlandsdalene på norsk side med tykkere bresjøsedimenter). Øvrig variasjon i utformingen omfatter rektangulære, triangulære, ovale og runde røyser (som ved Krankmårtenhögen, se Zachrisson 1997) eller hauger (med alt fra 1,5 m til > 10 meter i diameter, og 0,2 til > 2 meter i høyde; kulturminnesok.no), og viser slik en stor bredde i tradisjoner (jfr. Svestad 2011, 2013).

Felles for disse utmarks-gravminnene er at de ofte ligger i skrånende terreng med utsikt over nærliggende fangstanlegg/-jaktterreng, beiteområder eller fiskeplasser enten de ligger i høyfjellet eller langs kysten. Om ikke røysene eller gravhaugene er å oppfatte som monumentale eller ruvende så preger de likevel landskapet med sine sentrale plasseringer som et vitnesbyrd fra grupper som engang bodde der og forvaltet utmarken i tiden mellom yngre steinalder og kristningen i Sør-Norge.

4.1.2 Lappröser og dyssegraver

I Finland finnes det da også en mengde *lappröser* (Düben 1873:369; Kvandahl 1947:51; Hansen og Olsen 2022:111); steinrøyser med innhold av bein, trekull, asbestkeramikk, bronse- og kobber-gjenstander (Hansen og Olsen 2022:112):

”I Finland finnes stenhoper eller stenhauger (...) på holmer, ness, sjøstrender, som tydelig sees å være sammenhopet av menneskehender og ansees å være samlet av lappene og kalles derfor Lapinkodat, Lapinraunial, Lapinhandal, Laphyddas, Lapprösen, Lappgraver”

(Kvandahl 1947:51).

Disse omtalte også Gustaf von Düben i 1873, men da fikk han det ikke til å stemme med inventar som sverd, gullringer, smykker og seletøy til hest:

”Här är ju tydligt en (ikke-samisk?) jern-ålders-graf (...og for øvrig...) När blefvo Lapparne byggmästare?” (Düben 1873:369 mine anmerkninger).

Dübens utsagn er på mange vis diagnostisk for den radikale endringen som skjer i oppfatningen av samisk fortidig tilstedeværelse i Norden, og for de nye sosialdarwinistiske og ideologiske strømningene som lå til grunn. Dette ser vi tydelig i hans vurdering av hvem som kan ha bygget de megalittiske dyssegravene fra yngre steinalder i Sør-Skandinavia. Mens forskere som Retzius og Nilsson fremhevet hodeskallenes likhet med skaller fra dagens samiske befolkning heller enn den svenske/skandinaviske (Nilsson 1838/1866), ble en slik forbindelse umulig for Düben (1873) mindre enn 40 år senere;

”(...) de som bygd och begagnat dem (halfkors-grafvarna/gång-grifterna/dyssegraver) stått på en af Lapparne ännu oupphunnen kulturgrad (...) Sjelfva dessa gång-grifters tillvaro är en protest mot Lapparnes vistande, åtminstone mot deras herravälde, i de trakter der dessa grafvar finnas, ty Lapparne skulle aldrig kunnat herrska, icke en gång bestå jemte och bland ett folk af gång-grift-byggarnes styrka och kultur” (Düben 1873:371, mine anmerkninger).

Utelukkende basert på evolusjonistisk retorikk og nedsettende omtalelse av samene, kunne nå Gustav von Düben med selvfølge fraskrive gravrøyser, med likhetstrekk over store deler av Fennoskandia, foruten dyssegravene i Sør-Skandinavia, enhver forbindelse med samene. I dag kan vi i større grad problematisere denne forestillingen, selv om mange også i dag tar den for gitt uten nærmere etterprøve.

4.1.3 Mørketall

I nyere tid har ikke gravrøyser datert til eldre jernalder og bronsealder blitt utgravd i samme omfang som de Nicolay Nicolaysen og Oluf Rygh gravde ut i siste halvdel av 1800-tallet; som da Rygh og åtte medhjelpere gravde 66 gravhauger på to uker i løpet av sommeren i 1870 (Christiansen 2020:220).

Et problem som kan tenkes å være spesielt relevant i forhold til samiske graver, er at gravminner har blitt mistolket som noe annet enn det de er. I møte med noe «fremmed» eller ukjent, blir dokumentasjonen, begrepene og beskrivelsene lett upresise og kan følgelig skygge over at man har å gjøre med samiske graver. Dette går også fram av en gjennomgang av registerdata på Fornminneregisteret/Askeladden

i de nordligste fylkene i 2004, som viste at 21% av registreringer betegnet ”*gravrøys, grav, røys, steinkonstruksjon og steinsetning*” dreide seg om samiske urgraver (Myrvoll 2005:1). I de videre undersøkelsene av 75 utvalgte lokaliteter oppdaget de at hele 43 % av lokaliteten viste seg å være urgraver, selv om dette ikke fremgikk i beskrivelsene som følgelig var tillagt andre betegnelser (Ibid). I tillegg viste 91% av urgravene å ha omfattende skader i form av ”*åpnede graver, kjørespor/vei og uttak av masser*” (Myrvoll 2005:1).

Tilsvarende synes det å foreligge flere registrerte ”rydningsrøyser” og ”rydningsrøysfelter” (på kulturminnesok.no) som ikke ligger i direkte tilknytning åkerlandskap, men heller i marginale områder, i skråninger og på rygger, gjerne i overkant av jordbruksflatene, som nok kanskje også i større grad kan dreier seg om gravrøyser. Dette kommer også frem ved Sviland gravfelt i Rogaland som tidligere ble registrert som et ”*felt med rydningsrøyser*”, men hvor har man funnet at det i stedet dreier seg om et gravfelt (Kulturminnesøk, k.Id:44655).

Registrerte ”likhviler/likkviler” og ”(stein)varp” fra vikingtid og middelalder (kulturminnesok.no; jamfør kulturminneid.: 220410, 51500, 70341, 32729, 220951, 220590, 291035, 220623, 101017, 162219, 173588, 103790, 103824, 103825, 218288 med mange flere) med likhetstrekk til beskrevne fangstmarksgraver og disses plassering i terrenget, åpner muligens opp for at samiske gravtradisjoner kan være å finne helt ned til kysten fra de sentrale fjellområdene i Sør-Norge.

En annen funnkategori som også kan kamuflere enkelte gravminner i utmarksområder er antatte ”grensesteiner”, ”piksteiner” og liknende, hvor små røyser med en reist stein/bauta i senter eller langs kanten, som stedvis opptre i samlinger og i fremskråninger i områder med skrint løsmassedekke. Flere av disse røysene kan i praksis skjule brente levninger, noe som vil kunne gi en pragmatisk forklaring på gravskikk i områder med lite løsmasser, hvor man unngår tilstrømmende åtseletere foruten en potensiell forurensning av nærliggende drikkevannskilder.

4.1.4 Neversvøp

Med tanke på den omtalte neversvøpen (flettede liksvøper av never), som går igjen blant samiske gravminner, så dukker dette også opp utenfor dagens Sápmi:

”Regarding treatment, birch bark was used as a type of wrapping or cover in the early Christian graves, for instance in an eleventh-century grave from St Clemens church in Oslo where the deceased had been covered by large flakes of bark in several layers (...) The use of birch bark is a tradition with roots in the Migration period. In a number of Late Iron Age graves bark was used either as the lining of inhumation graves or to wrap the burnt bones in cremation graves (...)it is worth noting that the use of wooden coffins and stone cists was not exclusively a Christian phenomenon, but even occurred in the Viking Age (Lund 2013:54).

Følgelig understrekes at begravelse i never og former for kiste eller kister (tentativt pulker), foruten steinkister med likhetstrekk til urgravene, også forekom i før-kristne kontekster i Sør-Norge og omkring Oslo (Lund 2013:54). Dette er da elementer man ellers knytter til eldre samiske tradisjoner lengre nord, men som hos Julie Lund (2013) kun behandles som ”førkristne” tradisjoner, uten å nevne eller trekke inn de samiske parallellene.

4.2 Rike graver fra romertid-folkevandringstid, og deres stedsnavn

I det følgende vil jeg trekke frem de rike gravfunnene man har mellom romertid og folkevandringstid hos Bjørn Myhres oversikt fra 1987. Fra gravmaterialet fra romertid skilte Myhre ut 12 rike graver i Sør-Norge (mellom Telemark og Sogn og Fjordane), det ville si graver med innhold av minimum to ulike importerte elementer fordelt på gull, bronse eller glass (Myhre 1987:170). Av disse 12 gravene ligger fem mellom Stavanger og Sandnes i Rogaland, og to kloss på Haugesund. De øvrige fem er fordelt på Porsgrunn, Grimstad, Birkeland, Lyngdal, samt Osterøya nord for Bergen (Ibid:172), og som kan sies å utgjøre spredte kontaktpunkter langs Nordsjøen.

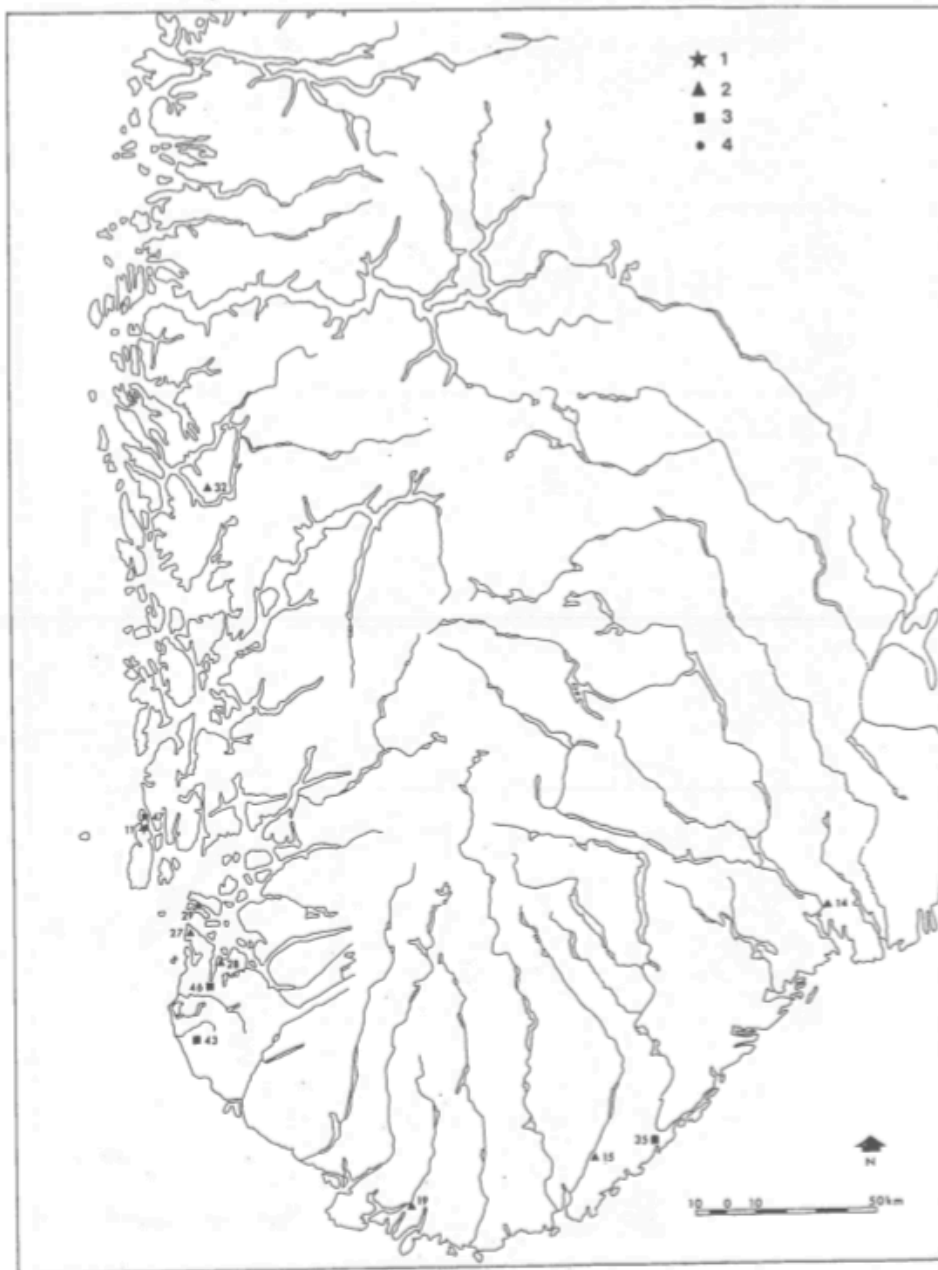

Fig. 1
 Wealthy graves from the Late Roman Period with
 1 Gold, glass and bronze vessel. 2 Gold and glass. 3 Gold and bronze vessel. 4 Glass and bronze vessel.

(Figur 7: Distribusjon av "rike graver" fra romertid i henhold til Bjørn Myhres *Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period*, 1987:172).

I folkevandringstid (400-550) foreligger derimot 48 gravfunn med tilsvarende gravgodskriterier spredt lengre inn i fjordstrøkene, og i enkelte daler et godt stykke oppover i vassdragene, som ved Lyngdal (Lyngna) og Skienvassdraget (Ibid:173).

Fig. 2
Wealthy graves from the Migration Period. Signatures as on Fig. 1.

(Figur 8; tilsvarende distribusjon datert til folkevandringstid; Myhre 1987:173).

Om vi deretter kikker nærmere på den geografiske plasseringen av disse rike funnene fra folkevandringstid så dukker det snart opp en rekke interessante stedsnavn. Fra Nordfjord finner vi to graver ved Stryn og én ved Sandane; i Sognefjorden tre graver fordelt på Leikanger og Viksøyri; mellom Fensfjorden og Osterfjorden finner vi en grav ved Seim og en ved Ostereidet (og Dyrsvika, like nord for Byrkjeland); i

Hardangerfjorden ved Jondal (kort fra Byrkjeldandsvatnet), ved Seim, Seimfoss og ved Dyrhaugbotn, samt på Borgundøya (Dyrnes heter det på sørenden av øya), i Boknafjorden ved Hebnæs (mellom Sandsfjorden og Vindfjorden, like sør for Finnvik), og ved Hommersåk (mellom Sandnes og Dyrfjellet (og Dyråsen); deretter to store konsentrasjoner fordelt på Jæren (10 stk) og på Lista (10 stk), én i Byrkjeland nord for Lista; deretter fem graver oppetter Lyngna ved blant annet to ulike Birkeland; like østenfor disse ligger to graver ved Byremo, så følger én grav ved Birketveit; to graver fordelt på Bjørkøya og Finndal (Skien-Porsgrunn), og med den siste lengre opp i Skien-vest-vassdraget ved Byrtevatn/Byrtedalen (sør for Vinje, vest for Vingeråsen, nord for Vendalen og øst for Venevatn og Venevasshalli).

Seim, Finn, Vind-, Vinj-, Ving-, Fen-, Ven- går igjen på flere av disse stedene og kan tentativt knyttes til *finn* som slik kan indikere samisk tilstedeværelse, da jeg antar Seim, Sem, Sam, Søm og tilsvarende navn kan knyttes til *saemi* i større grad enn et (re)konstruert *Sæheimr* som Oluf Rygs foreslo på 1800-tallet (jfr. NG/Rygh 1897-1924 og Maixner 2019). Alternativt kan man se til Samnanger ved Bergen som på eldre sjøkart også benevnes *Finmanger* (Novus Atlas, das ist Welt-Beschreibung mit schönen neuen Taffeln 1649: 32-33; Dioecesis Bergensis Tabula 1662).

I tillegg har vi Dyr-, som synes å bli benyttet om rein (reinsdyr) utfra plasseringen av disse dyre-navnene i Norge (se norgeskart.no; i tillegg til skildringen hos Ottar som innledningsvis omtaler reinsdyr som «*dyr*»; "*usolgte, tamme dyr*"; Hansen og Olsen 2022:67), med paralleller i *-divras* og *-ræjnna* på lulesamisk (Kintel 2012). Videre synes omfanget av Byrk-, Bjørk-, Birk- (om ikke også Byr(t)-) tilknyttet steder med flere av disse rike gravfunnene neppe å henseile på forekomster av lokal bjørkeskog, ettersom det trolig ikke har utgjort noen fornuftig eller praktisk landskapsmarkør for stedet. I stedet kan man se til Birka i Sverige som var en kjent handelsplass/kaupang på Björkö i Mälaren, som vedvarte fra omkring 700-1000 evt. Og det er videre flere Birka`er lengre nord omkring Bottenviken, både på svensk og finsk side, som kan ha utgjort handelsplasser fra eldre jernalder mot middelalder. Derfor mener jeg, som alternativ for tolkningene *bjørk/bjørkeskog* på norsk at disse Bjørk-/Byrk-/Birk-stedene kan knyttes til *biergas* på lulesamisk i betydningen "*noe å berge seg med; utrustning, forråd, forsyning, depot*" (Kintel 2012), noe som kan være betegnende for

en handels- eller bytteplass. Videre kan også *bierrgo*, kjøtt (Ibid) til dels assosieres til både handel og byttevare ved disse Birk-stedene.

Om man sammenholder disse rike gravfunnene og deres Bjørk-/Byrk-/Birk-navn, samt deres nærhet til fjellområder med tidligere utbredelse av villrein, så mener jeg at man ved en samisk tolkning (*bierras/bierrgo*) får en plausibel forklaringer som knytter disse navnene til en nærliggende handelsplass. En handelsplass hvor reinsdyr (og elg), eller rettere sagt; produkter av skinn, pels, lær, horn og tilsvarende varer man forbinder med samisk fremstilling og *finneskatt* (jamfør Ottars beretning fra ca 890), ble omsatt.

Om vi videre benytter Bjørn Myhres (1987) tilhørende distribusjonskart for øvrige gullfunn fra romertid og folkevandringstid (i form av løsfunn, ”depot”- eller offerfunn) så opptrer denne distribusjonen på tilsvarende måte, med en veldig konsentrasjon på Jæren og på Lista foruten langs fjordene og oppetter enkelte vassdrag. Dyr- og Birk-/Bjerk-/Bjørk- synes sentrale også i denne oversikten i tillegg til at en rekke flere Fin(n)-, Fen, Vin(d/n)-, Ven-, Se(i)m-, Sven-/Svin-navn, foruten Hovd-navn og Ri(i)s-navn dukker opp like i nærheten. Hovd-navn kan tentativt relateres til gravplasser som ved Skjelahovda ved Skånevik hvor det er blitt gjort et større gullfunn. Det er fristende her å peke på den samiske kombinasjonen av *sijele* og *hávde* i betydning av offer/gave og grav på samisk. Gullet, både fra gravfunn og øvrig kontekster synes slik å kunne knyttes til transaksjoner og nærliggende handelsplasser hvor produkter av rein, elg og øvrige pelsdyr kan ha utgjort de sentrale handelsvarene, og hvor den lokale befolkningen kan ha blitt betegnet same eller *finne*. ”Jordbruksartikler” har neppe vært vesentlige for disse tentative handelsplassene (som ofte ligger i marginale jordbruksområder), hvor derimot produkter av lær, skinn, gevir, kjøtt, ost eller pels kan ha vært ettertraktet. I tillegg kan stedvis produksjon eller fremstilling av jern/stål og brynestein (relatert til datert jernutvinning i nærliggende områder) ha hatt omfattende etterspørsel fra Kontinentet (om ikke også fra Romerriket, i mellom fjerde- og femte århundre evt.). I tillegg til våpen og utrustning kan det tenkes å ha vært tilsvarende etterspørsel etter skinn og lær til både seil, pergament, tauverk, fottøy, bekledning og mye mer.

Handel av jern/stål og brynestein utelater heller ikke samene fra diskusjonen, snarere tvert imot, da samene og deres omtalte magiske evner kan assosieres med jernfremstilling og relateres til navn og skikkelser i sagalitteraturen. I tillegg synes samer å fullstendig dominere både smed- og båtbyggeryrket langs kysten lengre nordpå slik det fremstår i kirkepapirene fra 1600-tallet (Borgos 2020). Ser man til eldre funn finner man også at stål-fremstilling har foregått i Fennoskandia allerede 800-700 fvt., altså opp imot 700 år før man har tilsvarende funn hos romerne, hvorpå de eldste jernfunn og jernvinner er å finne på Nordkalotten (Brennerhag m.fl. 2021:1520; Jørgensen 2011). Blant gravfunn med smedutstyr fra jernalder har man da også funnet jaktredskaper og piler som stedvis også inneholder kløyvde jaktpiler som assosieres med samiske gravfunn, til tross for at disse smed-gravene befinner seg innenfor et tradisjonelt sett; ”norrønt” område eller kontekst (jfr. Jørgensen 2012:7,10).

4.3 Depotfunn eller offerfunn?

”Af de Oldsager fra Broncealderen, som ikke ere fundne i Grave, ere en del trufne under Omstændigheder, der vise, at de have været nedlagte i Jorden med Hensigt. De findes enten under større Stene eller i Myrer; ofte findes da flere Gjenstande sammen” (Rygh 1885, 1999b:44).

Om vi ser på de såkalte depotfunnene som er registrert i Sør-Norge og Sør-Skandinavia så virker majoriteten av de å kunne knyttes til fremtredende steinblokker eller tilsvarende terrengmarkører, foruten i myr (Amundsen 2021), i likhet med tilsvarende ”depotfunn” (evt. ”markfunn”) på kontinentet med dateringer gjennom bronsealder og mot yngre steinalder (Damlien m.fl.2021:128). Tilsvarende funn gjøres også frem til middelalder i nordområdene (Hansen og Olsen 2022:79), men da karakteriseres dette oftest som offerfunn, i tråd med typiske offerritualer vi finner i samisk tradisjon som har vedvart frem til moderne tid.

I det følgende trekker Julie Lund (2015) inn disse parallellen vi finner blant samisk og ”Sør-Skandinavisk” tradisjon;

*“(…) the south Scandinavian wetland depositions in the Viking Age clearly resemble the Sámi sacrificial places (…)*From the ninth century onwards,

metal artefacts were deposited in and at the edges of wetlands in south Scandinavia; thus the tradition of hoarding metal artefacts began in the same time period in north and south Scandinavia. As in the Sámi regions, many of the depositions were performed at the shores of lakes. In the south, some of the objects were thrown into the water from the edge of the lakes (...) Some of the same types of objects dominated in the Sámi sacrificial places with metal objects and in the south Scandinavian depositions: weapons, jewellery and coins. Other types of objects are also found in both types of depositions: kettles in iron and bronze” (Lund 2015:26).

Med andre ord synes tradisjonene å opptre samtidig i kjente samiske områder i nord som i Sør-Skandinavia, hvorpå de også utarter seg som relativt like. Når hun i det videre viser til dette som langvarige samiske tradisjoner og med likhet til stedsnavnmarkeringer man finner i sør, synes hun likevel å resonnerer til en merkverdig slutning:

“Some of the Sámi sacrificial places show a long continuity, being in use for 400–500 years. A similar long-term use can be identified in south Scandinavian lakes and wetlands such as Råbelöv Sjö in Scandia, Tissø on Zealand and Gudingsåkrarna on Gotland (...)As with the Sámi sites, many of the south Scandinavian acts of deposition were performed at places with sacral names (...) Yet, the social contexts of the two types of deposition practices are undeniably different” (Lund 2015:27, min understreking).

Hvilket grunnlag har man egentlig for å differensiere den sosiale konteksten mellom ”samisk” og ”Sør-Skandinavisk” tradisjon, utover forskningshistoriske postulater (jfr. Nielsen 1891 og Rygh 1897) fra forrige århundreskiftet?

Hva kan i dag underbygge denne oppfatningen av en parallell og kontemporær, ”Sør-Skandinavisk” kultur eller folk, som noe annet enn samisk, eventuelt; hvilken mening gir ”Sør-Skandinavisk tradisjon” om den er lik den samiske? Dersom vi tar innover oss at samene ikke har ”innvandret” til Skandinavia, men utviklet seg i Fennoskandia (jfr. Simonsen 1979:506; Zachrisson 1997:19; eventuelt innenfor områder som inkluderer langt større deler av Nord-Europa jfr. Nilsson 1866) lenge før romertid så kan et slikt skille mellom ”samisk” og ”Sør-Skandinavisk” virke unødvendig. Når vi

samtidig har få eller ingen andre betegnelser på andre folkegrupper som synes å dominere Skandinavia («*Gamle Skytia*») fra tidlig romertid (ref. Plinius, Tacitus og Ptolemaios); hvilken annen gruppering kan vi tillegge den ”Sør-Skandinaviske tradisjon”?

4.4 Asbestkeramikk

Til tross for omfattende investering i finansiering og katalogisering av funnene fra utgravningene på Kjelmøya i Varanger så ble ikke det omfattende keramiske materialet i oldsaksamlingen del av den samlede utgivelsen av Norske Oldsaker i 1885 (Rygh 1885, 1999b; Bjørnar 2024:21). Årsaken syntes å være de allerede sterke samiske assosiasjonene til materialet som ble sett på som en samisk forlengelse av den «arktiske kulturen», og som man i liten grad kunne relatere til Sør-Skandinavisk kultur (Olsen 2024:13,21) siden funnene forelå nært samiske kjerneområder og øvrige nærliggende funnkontekster, langt mot nord.

Asbestkeramikk er da keramikk hvor man har benyttet asbestfibre til magring (armering), selv om formuttrykk og mønsterpreg har regionale variasjoner. Slik har man tradisjon for å skille mellom Kjelmøy- og Risvikkeramikk i det siste årtusen fvt., med førstnevnte dominerende i Finnmark og Risvikkeramikk spredt fra Troms og sørover langs kysten til Agder (Olsen 1984, 1994; Jørgensen og Olsen 1988; Jørgensen 1988; Andreassen 2002; Oppvang 2009; Hop 2011, 2020). Av de to typene er det bare Kjelmøy som er blitt knyttet mot samisk identitet, med sin distribusjon på Nordkalotten (jfr. Olsen 1984, 1994:133; Hop 2020:103). Likevel er begge tradisjoner knyttet til asbestmagring og en eldre nordøstlig tradisjon og innflytelse. Dette synes også å ha vært vedtatt for keramikken på Risvikkeramikken lengst sør selv om man har poengtert og vektlagt at denne skal knyttes til den ”Sørskandinaviske bronsealderkulturen”, hvor jordbruk skal ha vært sentralt (Oppvang 2009:14). Samtidig er denne kulturen tradisjonelt sett (etter 1860) blitt fremstilt som ”norrøn”, eller i det minste som ”ikke-samisk”. Likevel kan det være betegnende å se på utbredelsen av asbestkeramikk under ett, slik Henriette Hop gjør i sin avhandling fra 2020 (se figur under):

(Figur 9: ”Asbestkeramikens utbredelse i Fennoskandia på kryss av kronologi og typer”; Hop 2020:52).

Ettersom Risvikkeramikken (og klebersteinskar) forsvinner i ytterkysten i tidlig førromersk jernalder (Jørgensen 1988: Andreassen 2002:82), så etablerer det seg noen hundre år senere en spannforma keramikk i de samme områdene (omkring 300 evt.). Denne har da også vesentlig likhetstrekk til den omtalte, samiske-assosierte Kjelmøykeramikken, som først forsvinner lengst nord i samme periode (omkring 300 evt.; Jørgensen 1988:54-55, 59-61):

”Utbredelsen av spannforma keramikk er tidligere satt i sammenheng med den ekspanderende, norrøne jernalderbefolkning, fra sør-vest-landet og mot nord (...) P. g. a. denne sørskandinaviske orientering fremstod de spannforma leirkar som en nyskaping i det norske arkeologiske materialet (...men...) Vendes blikket mot nord finnes et helt keramisk kompleks som typologisk tildels står svært nær den spannforma keramikken (...) I den eldre, nordlige «asbestkeramikken» finner man alle de trekk som Bøe (1931) etterlyser. Det gjelder karformene, magringsmidlene og tildels ornamentikken. De spannforma leirkar har dessuten vært forma på blokk (Bøe 1931:171, Fett 1954:35, Kleppe og Simonsen 1983) noe som utvilsomt også har vært tilfellet for store deler av asbestkeramikken. På flere kar fra Kjelmøy kan fremdeles sees innvendige avtrykk i bunnen etter årringene i stokken som karene blei forma over. (...) Forbildene for denne karakteristiske keramikken er imidlertid ikke å finne i den sørskandinaviske bronsealder (...og...) Teknologisk bygger keramikken på eldre asbestkeramiske tradisjoner” (Jørgensen 1988:54,55,59, mine anmerkninger).

Til tross for likhet i keramikktradisjon og en østlig innflytelse også for asbestkeramikken lengst sør opprettholder Henriette Hop (2020) et vesentlig kulturelt skille mellom kjelmøy- og risvikkeramikken:

”(...) gruppene Risvik og Kjelmøy har en lignende kronologisk tilhørighet, men er morfologisk forskjellige og med ulik distribusjon og kulturell kontekst (Jensen og Arntzen 2016:195)” (2020:103, min understreking).

Med tanke på den senere spannforma keramikken og dennes distribusjon i tidligere risvikkeramiske områder, og at begge disse derfor er blitt vektlagt en ikke-samisk kulturtilhørighet, kan synes urimelig i lys av den førstnevntes likheten til Kjelmøykeramikken. Ignoreringen eller manglende bevisstgjøring av en åpenbar nordøstlig innflytelse, også på den sørlig asbestkeramikken kan finne sin forklaring i følgende resonnement hos Roger Jørgensens fra 1988;

”(...) manglende kunnskap om nordre Fennoskandia (...henger...) trolig sammen med de sterke nasjonalistiske og etnosentriske trekk som har vært så

fremtredende i den (sør) skandinaviske forskertradisjon (Schanche og Olsen 1983). Dette forklarer hvorfor Gjessing (1941:323-324, 1943:147-148, 1945:230-231) vant så lite gehør for sin hypotese om at de spannforma leirkar var «kopier» av asbestkeramiske kar, fordi en «--- måtte forutsette påvirkninger fra den nordnorske fangstkulturen i vestnorsk pottemakerkunst. Det er en tanke nesten like forferdende som ville en påta seg å oppheve tyngdelova. Den sør-nord gående retning av kulturfremstegene har etter hvert fått naturløvs kraft.» (Gjessing 1941:423-424)

Likheten mellom asbestkeramikk og spannforma leirkar er imidlertid så åpenbar at det nå synes godtatt at den spannforma keramikken bygger på en teknologisk arv fra det nordre Fennoskandia (bl.a. Hagen 1967:204)” (Jørgensen 1988:54, min anmerkning).

Det at asbestkeramikken forsvinner i løpet av jernalderen kan ha flere årsaker, men med romertid dukker romersk import, tunanlegg og bygdeborger opp i kjølvannet av at risvikkeramikken og klebersteinkarene har forsvunnet fra kysten (Jørgensen 1988; Andreassen 2002:82). Med videre spredning av disse ”sørvestlige” elementene til Troms (300-550 evt.), så forsvinner Kjelmøykeramikken fra Finnmarkskysten, selv om årsakssammenhenger like gjerne kan søkes mot sørøstlige deler av Nordkalotten. Når så den senere spannforma keramikktadisjon brått ender omkring 600 evt. (Slomann 1971:7, Jørgensen 1988), så synes i midlertidig dette å korrespondere godt med den vulkanske fimbulvinteren omkring 536-550 evt. (Gräslund 2007, Gräslund og Price 2012; Dong m.fl. 2018), som også fører til at nærmere 90 % av gårdene på Jæren, som på Romerike og i Vestfold, forlates og gror igjen (Løken 2020; Solheim og Iversen 2019). Delvis kan keramikken forsvinning forklares med at det ble mer praktisk å anvende treboller ettersom redskaper av jern ble mer tilgjengelig. Både risvik- og kjelmøykeramikk kan slik minne om senere melkebøtter eller -boller/skjola (*skiellu* på samisk; Hansen og Olsen 2022:87) av tre.

(Figur 10: Foto fra Nils Thomassons fotosamling i Jamtlis fotoarkiv, gjengitt hos Braseth 2015:139).

Om Risvikkeramikk bemerket Gjessing (1942) følgende:

“Det har vært tynnveggede, etter måten små, bolleformete kar med største vidde noe nedafor midten. Tverrmålet har vært en 15-20 cm (...) Asbesten er blandet inn i lange fliser, slik vi oftere har sett det i nordnorsk og nordøsteuropéisk asbestkeramikk” (Gjessing 1942:278).

4.5.1 Boplass og bygg

Varianter av telt (louvo, lavvo) og gammer (gábma), også kalt kåter (goathi), kan ha blitt benyttet siden eldre steinalder, men det særpregede ildstedet hos samene har en utforming vi kan datere til førromersk jernalder (Svestad og Olsen 2023:11). Selv om flere av disse ligger oppå bakken, fremfor å være nedgravd, er det likevel kritisk å vektlegge dreneringsforholdene når man etablerer seg og sover på bakkenivå. Derfor finner man tuftene ofte på morenerygger, -terrasser, høyereliggende sandavsetninger,

og på strandvoller og nes slik at de stedvis opptrer i rekkeformasjoner. Ved særlig gode dreneringsforhold og sandige avsetninger kan det ha vært fordelaktig å senke gulvnivået for å øke romstørrelsen, om det ikke er blitt gravd gradvis dypere grunnet hygieniske årsaker jamfør gjentatte ”vårrengjøringer” av tilsmussede gulvflater. Senere synes ideelle plasseringer omkring samiske, opparbeidede beiteområder å ha vært gjenstand for bebyggelse med stedvis gård- og seteretablering;

“(...) naar Finnerne i Fiieldalene nogle aar kan have haft Sit tilhold med deris Reendyer, og dermed frødig-giordt, eller bemøeget det Støkke græs-land nogen Stædz imellem fiieldene, Saa derefter voxer godt Græs; Saa vil eendel bønder til Eigne Sig det Støcke græs-land til deris Egne Creaturer, og viiser Finnen der fra (Schnitlers prot. I: 63)” (sitert etter regjeringen.no).

(...) deres sætre gaaer viden op i Fiielddalene, da de benøtter sig saaledes af de Dale som Lapfinnerne med deres Reensdyr haver opgiødet og gjort frugtbare til Græsvext (Løøv 1989)” (sitert etter regjeringen.no).

Som med gravminnene finner man også variasjoner i utforming av både lavvoer og gammer hos samene, fra sirkelrunde, til ovale og rektangulære (jfr. Broadbent 2010:151-154). I tillegg varierte de i størrelser utfra om de fungerte som stabbur (alternativt *njalle*) eller jordkjellere (*boerne/buornna/burra*) til matoppbevaring, utstyrskojer, fjøs og utmarksløer; om de kun var dimensjonert for familien (i sommerhalvåret), eller om de også kunne huse husdyr eller storfamilie på større, felles vinterboplasser (tilsvarende som hos Skoltesamene omkring Pasvik i nyere tid; Hansen og Olsen 164-165).

Utgravninger som ble gjort i 1941 langs veitraséen ved Tyin, Filefjell (*Finnefield* på eldre kart) avdekket blant annet tre runde gammetufter hvorpå én ble utgravet og datert til vikingtid, med funn av samisk inventar (Zachrisson 1997). Tilsvarende gamle- og telttufter ble senere registrert i Hallingdal på 80-tallet, som i dag relateres til samisk tilstedeværelse (jfr. Gjerde:2008, 2016; Skogstrand 2023). Av disse ble 14 av 28 videre datert til perioden fra ca 890 til 1347 (svartedauden; Gjerde 2008:26,) med likhet til dateringer av gravminner og tufter omkring Vivallen på svensk side (Zachrisson 1997, 2020). Det samme gjaldt for rekkeildsteder utgravd ved Aursjøen

(Bergstøl 2008) foruten de såkalte stalletuftene lengre nordover langs kjølen (Storli 1994; Zachrisson 1997; Skogstrand 2023). I enkelte av tuftene omkring Hallingdal forekom det funn av slag (Gjerde 2008) som kan knyttes til nærliggende jernvinneområder og, som åpner for at man potensielt kan knytte disse til nærliggende utmarkskulturminner som inkluderer både kullfremstillingsanlegg og jernvinner. I forlengelsen av en slik tilknytning kan tidligere etniske skillelinjer bli mer diffuse eller blandede, ettersom dette er aktiviteter eller domener som tradisjonelt er forbeholdt nordmenn eller ”norrøn” kultur. Dette innvirker på tolkningsgrunnlaget omkring kulturminner knyttet til videre foredling av utmarksressursene fra vikingtid og middelalder, hvorpå omfattende kulturassimilering kan forventes i tilknytning blestertufter, eldbutufter/årestuer, løetufter, og tilsvarende tuftebetegnelser i utmark fra middelalder.

Videre ble det i 2019 avdekket gammetufter ved lavereliggende fjellstrøk på nordsiden av Surnadalen (midt i mellom Kristiansund og Trondheim) datert til omkring vår tidsregning, altså om lag 2000 år gamle (nordmormusea.no), som sier noe om langvarig og uendret byggeskikk hos samene.

”Små hustufter – runde og firkanta – er også kjende frå sær s gammal tid, som tuftene på Træna på Helgeland og Kråkerøy i Østfold; men dei høyrer eit anna miljø til, eit samfunn med fiskarar og fangstfolk og ikkje bufaste bønder”
(Hauglid 1980: 175).

4.5.2 Samiske indikasjoner i ”norsk” byggeteknikk

Om vi penser oss tilbake til den samiske tilstedeværelsen representert ved gammetuftene i Hallingdal (datert frem til middelalder og svartedauden), og liknende tufter lengre sør (kulturminnesok.no), som innebærer nærhet til jernutvinning og dettes implikasjoner for tilsørte etniske skillelinjer; så synes det også å være en rekke språklige paralleller i øvrig byggeskikk, mellom samisk og norsk. Til eksempel har vi betegnelsen (utmarks-)løer, eller låver, som likner det samiske *louve/lavvo* som benyttes både om telt, (oppbevarings)bod, men også om tørkestativer som kan nyttes til både høy og kjøtt. Dette gjør at både bruken og benevnelsen av *louve/lavvo* og *låve/loft* (*láfi/lófi* på ”norrønt” hos NAOB.no) er nærliggende mellom samisk og norsk.

Når låve er nevnt kan man også se til stabburene som i praksis er en *boerne/buornna/burra* (oppbevaringssted) på stabber (*stuohppo*; Kintel 2012) selv om man tradisjonelt (blant språkforskere) tolker det i retning *stafbúr* (stav-bur) på bakgrunn av en stående ytterkledning, selv om dette bare kjennetegner et fåtall (Berg 1974:177). Med tanke på formålet om oppbevaring av kjøtt, korn/mel og klær så burde kanskje heller stabbene, som sikrer bygget mot gnagere og andre uvedkomne gjennom gulv og vegger, være mer karakteristisk ved konstruksjonen (slik som med det samiske stabburet *njalle*, som ofte bare står på én stokk). I tillegg er de fleste stabburene også laftet (fremfor en stående kledning som vil være langt mer arbeidskrevende med kløyving og høvling av kledningsbord), som gjør bygget vanskelige, om ikke umulig, for hakkespekk og gnager å trenge seg inn i. Samtidig isolerer grove tømmervegger bygget slik at man ikke får vesentlige temperatursvingninger mellom natt og dag, noe som raskt vil forringe holdbarheten på både mat og klær man ønsker å oppbevare.

Stabbur utgjør sammen med loft (to-etasje bygg som stedvis gjenbrukes som stabbur, og som fonetisk minner om *láfi/lófi-louve/lavvo* nevnt ovenfor) og stuer (ett rom/ett plan ofte med ildsted i midten eller i et hjørne etter hvert som de fikk røykrør, framfor ei ljore/et hull midt på taket; også omtalt som arestover/årestuer/eldbu), store deler av de eldste laftede tømmerbyggene vi har bevart, og med de tidligste dateringer nedover mot tusentallet og vikingtid (Berg 1974, 1997; Hauglid 1980; Andresen 2019). Av de eldste bevarte tømmerkonstruksjonene våre i Sør-Norge så klynger det seg mot de sentrale fjellområdene og særlig i Telemark, men de er også å finne nord for Trøndelag som i Bindalen og Misvær (Andresen 2019). I historisk sammenheng er laftetradisjonen mest utbredt i Nord-Skandinaviske, samiske, østersjøsfinske og russiske områder selv om de også er å finne i enkelte fjellområder på kontinentet (Hauglid 1980). Stabburene blir fortsatt benyttet til lagring av mat og klær beskyttet fra både gnagere og rovdyr, og i historiske kilder finner vi de også referert til i den eldre Gulatingsloven i form av ”*bur*” (jfr. Berg 1974:177), som tross alt ikke er så ulikt *boerne/burra* på samisk.

Ser man på utbredelsen av bevart, eldre lafteteknikk (før 1350/svartedauden), såkalt *findalslaft*, så synes det å korrespondere godt med utbredelse av finn-navn,

”utmarkskulturminner” og øvrig ”ukjent arkeologi” med hovedvekt i fjellområder, og ofte i marginale jordbruksområder. Slik havner man samtidig raskt innenfor overlappende områder med kjent samisk tilstedeværelse (jfr. Bergstøl 2004, 2006, 2008; Gjerde 2008, 2016). I tillegg er eldre gammer, med laftede underdeler også blitt foreslått som laftebyggenes opprindelse:

”Om den nordiske setstuens (laftet seter-stue/bolig) opprinnelse har det vært mange teorier (...blant annet...) Den primitive finske kåte (goathi på samisk) med laftet underdel” (Hauglid 1980:174, mine anmerkninger).

I anledning «stue» kan man også merke seg at *stuovvaot/stuovjdit/stuovvásit* har betydningene; bli fast, stabil, permanent bofast og stasjonær på lulesamisk (Kintel 2012). Og som med den keramiske innflytelse og utbredelse kan det synes å være tegn til østlig og/eller nordlig innflytelse også på lafteskikken:

”Det er vel neppe noen tilfeldighet at de eldste norske byanlegg med laftehus som Nidaros og Oslo, og i Sverige, Sigtuna er grunnlagt eller bygget ut under konger som hadde sterke forbindelser med det storrussiske rike (...) I Russland var laftetekunsten da for lengst ikke bare kjent, men enerådende i byene og på landet. Det samme i Baltikum. Jfr. Beretningen i Egils saga (kap. XLIV) over hans tok i Kurland i 923 hvor huset han ble fanget i, var gjort av «timberstockum storum», og hvor det (...også...) omtales (...) låve (ref. louve/lavvo)” (Hauglid 1980:175, 177 mine anmerkninger og understreking).

Fin(n)dalslaft, som er den eldste laftemetoden i Norge (Berg 1974, 1997; Hauglid 1980; Andresen 2019), er vel og merke tidligere blitt tolket som en forenkling av ”fyrndarslaft” i betydningen ”gammeldags” laft (jfr. Berg 1997:85), men dette (mener jeg) like gjerne kan være et forsøk på en nasjonalromantisk avledning av forstavelsen *fin(n)*-. I tillegg kan man belyse navn og stedsnavn knyttet flere kjente laftede loft og stuer fra 1300-tallet, som *Finneloftet* på Voss (Hauglid 1980:163), loftet på Seim og på Vindlaus (Ibid:250, 262), og stuene i Sem, Vinje og Finne (Ibid:181, 188). Alle disse *Fin(n)*- *Vin(d)*- og *Se(i)m*- virker å kunne knyttes til henholdsvis *finn* og *sámi* når man tar hensyn til v/f-omyd i germanske språk og alderen tatt i betraktning. Og opp mot øvrige funnkontekster og historisk litteratur virker *sámi* som et mer rimelig

alternativ til Se(i)m-navn, enn Oluf Ryghs re-konstruerte *Sæheimr* (NG/Rygh 1897-1924, Maixner 2019) i betydningen sjø-heim. Jamfør et hjem ved sjø eller vann, til tross for at dette bare er karakteristisk for et fåtall av stedene.

4.5.3 Byggeskikk og hybriditet

På Norsk Folkemuseum er vinklingen på gammebruken i Finnmark slik:

”Fram til 1600- og 1700-tallet ble lokale materialer brukt ved bygging av boliger. Det var lite trevirke i Finnmark (her er det nok bare snakk om ytterkyst) derfor var gammen i bruk både for mennesker og husdyr. Den hadde reisverk av trevirke, vegger og tak var kledd med never og torv. Ildstedet var ofte midt på golvet, med røykhull i taket.

Gammen har vært oppfattet som typisk samisk. Nordmenn og kvener bodde som regel i laftede trehus, men kunne også ha gammer på gården. Sent på 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet forsvant bolig-gammen gradvis, men noen steder var den i bruk helt fram til krigsårene 1940–1945. Da kunne den ha fått tregulv, vinduer, tapet, skorstein og grue eller komfyr med røykrør. Etter hvert var det bare utvendig en kunne se forskjell på en gamle og et lite trehus. Uthus- og utmarksgammer var vanlige fram til etter 2. verdenskrig.”
(norskfolkemuseum.no, min anmerkning).

Denne beskrivelsen tenker jeg også kan nyttes som analogi for utviklingen i Sør-Norge i løpet av vikingtid og middelalder; gradvis fra ytterkyst og oppover innlandsdalene våre. En slik hybridisering kan også komme til syne i betegnelser for ildstedet i bygget slik man har aernie/arran på samisk, som likner det norske *are* eller *åre*, og som vi finner igjen i betegnelsen are-/årestue kjent som bolig for *husmenn* og andre ”*nordmenn*” siden eldre tider;

”(…) åren var ara, alteret som mange gamle forestillinger knyttet seg til”
(Hauglid 1980:213)

”Langt opp mot 1700 var årestuer ennå i bruk over store deler av landet. I daler som Setesdalen og Telemark kom ikke peisen i alminnelig bruk før enda

senere. På Vestlandet holdt åren seg like til røkovnen begynte å trenge inn i siste del av 1700-tallet”(Hauglid 1980:178).

”Antikvar N. Nicolaysen godtok ikke tanken om at den middelalderiske bondestuen og dens innredning, slik vi kjenner den, skulle skyldes Olav Kyrre. Han mente den gikk tilbake til hedensk tid (...)” (Hauglid 1980:208).

Her kan det passe å sitere Jørn Sandnes (1974) i hans avhandling om stedsnavn og bosetning i Norge siden vikingtid (800-tallet);

”Rud-(gårds-)namna speglar óg ei sosial differensiering i bondesamfunnet. Enda klarare kjem dette fram i namna som inneheld ordet kot «kott, ringt lite hus» (goutie/kåte/gamme). Slike namn som Kotar, Kottan, Kotarud fortel beinveges om småkårsfolk, dei som i gammalnorsk tid vart kalla kotkarlar, og som visseleg for ein stor del må ha vore av træle-ætt” (Sandnes 1974:167, mine anmerkninger og understreking).

Om vi ser til siden for ”norsk” og ”samisk” differensiering av boligformene så spør det om vi ikke kan øyne en glidende overgang fra den samiske gammen (goathi) til både den ”norske” kåten og årestuen;

”(årestuen) hadde utbygde svaler, ingen vinduer og var bygget «paa den gamle norske Maade med Røggab midt på Taget, hvorigjennem Lyset kom ned og Røgen drev ud, under hvilket de havde Ildsted midt paa gulvet» (Hauglid 1980:200, min anmerkning og understreking).

Kapittel 5: Språklige fellestrekk, stedsnavn og ”låneord”

”Sprogforklareren (...) maa afholde sig fra al Utledning af en hel Sprogklasse, og aldrig anføre noget Ord, som han utgiver for skytisk, sarmatisk, gotisk, kimbrisk, keltisk eller desl. (som med ”norrønt”), men bestemt angive i hvilket eller hvilke Sprog det findes; ti Erfaring har lært, at man som oftest har ganske opdigtet slige Ord, for at besmykke en forudfattet Mening paa en Maade, som ikke lettelig igjendrivs, da man ikke ved i hvilket Sprog eller hvilken Sprogart man maatte søge det mistænkte Ord(...)” (Rask 1818:31 min anmerkning).

Rasmus Rask syntes å ha rettet berettiget kritikk mot tradisjoner for etymologiske undersøkelser som postulerer språklige opphav og opphavsbetydning av ulike ord siden man ikke nødvendigvis har oversikt over de mange formene som eksisterer, eller som har eksistert. Denne kritikken treffer Norske Gaardnavne (Rygh 1897-1924), Norsk Stadnamnsleksikon (Sandnes og Stemshaug 1973, 1997), *Det Norske Akademis Ordbok* (NAOB.no) og tilsvarende etymologiske oppslagsverk som har en tendens til å postulere ord og betydningers opphav som ”norrøne” når de ikke finner kjente ”indoeuropeiske” paralleller, selv om samisk og finsk synes å ha tilsvarende ord og betydninger.

I fortsettelsen blir Rasks sitat også en kritikk av den historisk-/komparativ lingvistikken (eventuelt ”indoeuropeisk språkutviklingsteori”), som baseres på tilsvarende opphavs-postulater. I stedet for å avdekke likheter mellom ulike språk eller språkarter på tvers av geografisk utbredelse så virker det som om man i historiefagene har selektert en (politisk akseptabel) språkutviklingskronologi, som siden er forsøkt underbygget (over drøyt 200 år), med til dels innfløkte og kompliserte både regler og unntak (jfr. Austefjord 2011; Albris og Vasshus 2023).

Med dette som bakteppe vil jeg i det følgende løfte en rekke likhetstrekk mellom ”nordisk” eller ”norrønt”, og samisk, som ytterligere svekker den etablerte språkmetodikken og onomastikken/navn- og stedsgranskningen. Dette er da tradisjoner som aktivt er benyttet som tungtveiende argumenter mot en tidligere større samisk utbredelse i Norden siden midten av 1800-tallet.

5.1 Grammatiske likhetstrekk

Til tross for at det ble oppdaget en rekke fellestrekk i språk og ordforråd mellom de skandinaviske språkene og samisk på 17- og 1800-tallet så ble det fra 1850-1860-tallet satt en kategorisk føring for forståelsen av disse likhetene, i tråd med forståelsen av indoeuropeisk språkteori med adskilte språklige og kulturelle «arter». Slik sett skulle det svenske språket ha vært mer utviklet enn det samiske, som følgelig må ha tilpasset seg og lånt av det svenske:

”I svenska språket har icke bevisligen något enda lapskt ord ingått, hvilket bordt vara händelsen, icke blott med ett utan med många, om någor städes i landet Lappar funnits talrika i beröring med invandrarne. Desses språk var då hvarken så fast eller utbildadt som nu, och inympning var då vida lättare än nu” (Düben 1873:390).

Tilsvarende slutning som hos Gustav von Düben ble siden benyttet om omfanget av fellestrekk i redskapskultur som med språk og mytologi av Alexander Bugge i 1912:

”Da finner og lapper først kom i beröring med nordboerne, modtog de sterke indtryk fra disses overlegne kultur. Nordiske redskaber hjalp dem i deres daglige liv, nordiske laanord fyldte deres sprog, og nordiske guder satte bo i deres himmel (...) (Bugge 1912:162).

Dette dogmet kan fortsatt synes sementert i moderne språkutviklingsforståelse slik den er å lese hos Torp og Vikørs *Hovuddrag i norsk språkhistorie* (1994, 2014):

”Den norske busetjinga i området (på Nordkalotten) ser ut til å ha starta i folkevandringstida, dvs. urnorsk tid i språkhistoria, og samisk har bevart ein del norske låanord i urnorsk tid” (Torp og Vikør 1994:303 min understreking).

Slik kan flere lingvister synes å stå fjernt fra arkeologenes historiske og forhistoriske forståelse av kulturutviklingen i Fennoskandia.

Tove Bull (2004, 2011, 2017; foruten Jurij Kusmenko (2008) som hun bygger på; se Bull 2013) har siden 2011 gått denne forståelsen i møte uten nødvendigvis å komme helt igjennom på den lingvistiske arenaen i Norge. Ei heller Jurij Kusmenko (2009) om vi legger til grunn arbeider på finsk side med Ante Aikio (2012), Mikko Heikkilä (2014) og Janne Saarikivi (2022).

Disse sistnevnte finske arbeidene synes å gjenspeile en temmelig énspektet indoeuropeisk språkutvikling, uten å trekke inn vesentlige realhistoriske eller arkeologiske vurderinger i sine betraktninger, og der forståelsen av at ”låneord” går fra en ”høyerestående kultur” til en laverestående synes uomstridt. Dette virker problematisk sett i relasjon til en rekke etnografiske eller sosialantropologiske arbeider som siden 70-tallet har åpnet og dreid den arkeologiske konsensusen mot hybridisering, assimilering og mer symbiotiske forhold og samspill (jfr. Olsen 2000; Falck 2003; Bruun 2007). Når det videre skal foreligge omkring 3000 ”låneord” mellom samisk og skandinavisk språk, hvorpå mange av de relateres til yngre jernalder (550-1050; Kusmenko 2009:65) så virker det direkte usannsynlig at alle disse kun er et resultat av lån fra skandinaviske språk til samisk.

I sin forskning har Tove Bull (2011, 2017) vist til en rekke grammatiske former som nordgermanske språk deler med samisk og finsk, men som ikke er å finne hos vest- og østgermansk. Her kommer jeg selv for kort i bruken av den lingvistiske terminologien, men slik jeg forstår Tove Bull (2017) så synes disse fellesformene å inkludere tykketunge forstavelser, prefikstap, omfang av tostavelersvokabular, dobbelkonsonanter, etterhengt bestemt artikkel, refleksive verb, negasjonssuffiks og doble preposisjoner (her kan vi kanskje også legge til omfanget av preposisjoner?). Dette skiller nordgermansk fra øvrig germansk på Kontinentet og knytter disse til samisk og finsk språk, som er nok til at Tove Bull postulerer en nær og symbiotisk kulturkontakt om ikke direkte blanding igjennom vikingtid og middelalder (Bull 2017:21-22).

5.2 Samiske stedsnavn

Fenni-betegnelsen har siden Tacitus hengt ved i senere historiske verker jamfør *phinnoi*, *fyn*, *fyender*, *fin*, *fin(n)d*, *findher*, *ffinner*, *finnaithae* (om ikke også *vinovilot*). Senere omtales også *skridfinner* (*skridende finner*; ”samer på ski”), *skrithifinoi*,

scretefennae, scerefennae, crefennae, scrideuin(n)um, scrideuindie, scirdifini, serdifenni, skridowinni, scritobini, scritofinni, skric-finns, rerefennae, rerefeni; deretter lop, lopar, lap, lapis, lappam, lappefinner, finlapp, fjeldlap/viellapp, wildlapp og pillapp (Hansen og Olsen 2022:49-51 og Nansen 1911:175 m.fl.) for å nevne noen. Disse blir omkring middelalder vekselvis benyttet synonymt med *finner, lapper* og *semsveiner*, og vedvarer i betegnelsen av samer slik vi kjenner de i dag. Om vi legger merke til at *f*-bokstav og -lyd varierer mellom *ph-*, *b-*, *ui-*, *v-* og *w-*, og at påfølgende *i* (i finn-) svinger mellom *y-* og *e-* i skriftform ser vi at skriftformen for *finn* har opptrødd i varierende former gjennom tid og rom. Dette er viktig å ta i betraktning i møte med stedsnavn da tilsvarende både *Bin(n)-*, *Pin(n)-*, *V/Win(d)-* og *V/Wen(n)-* navn og liknende potensielt kan knyttes til *finn* og tidligere samisk tilstedeværelse; .”(…) på grund av den germanske lydforskyvning av ord *Fin ventes at ha lydt Pen eller noget lignende i hin fjern tid*” (Nansen 1911:163).

Finn-navnet benyttes da særlig i kilder og litteratur fra Norge og Island, mens ”lop” etablerte seg i russisk litteratur på 1000-tallet, med likhet til det finske lappi og lappalainen (Hansen og Olsen 2022:49-50; Broadbent 2010:15). Lapp etableres da etter hvert også hos Saxo Grammaticus fra 1200-tallet (Zachrisson 1997:159; Hansen og Olsen 2022:50) og vedvarer deretter i omtalen av samer senere i både dansk, svensk og finsk litteratur (Nilsson 2012). Når det er sagt så finnes det likevel mengder av *lap(p)-* og *lop(p)-*stedsnavn på norsk side som kan hentyde til tidligere samiske boplasser fra omkring middelalder (stedvis i kombinasjon med *-dal*, *-tjern*, *-myr*, *-hol*, *-knote*; foruten *-stad*, *-rud*, *-set*, *-seter*, *-gard*, *-voll*, hvorpå flere av de sistnevnte gårdsnavn-endingene ofte dateres til høy- og senmiddelalder). Tilsvarende har man også mengder av eldre finn-stedsnavn i sørlige deler av Sverige og i Danmark (jfr. Olsen 2010:22, se figur under).

(Figur 11: Fin(n)-navn. Åpen ring viser omtrentlig plassering. Olsen 2010:22)

I tillegg til disse *finn*-stedsnavnene foreligger det også en rekke gårdsnavn som Finn Myrvang (1993) har undersøkt og samlet siden 70-tallet (hvorpå to arbeider fra 2019 og 2022 ligger vedlagt i appendiks). Ved å systematisk undersøke uforståelige eller uklare navn i NG (Rygh 1897-1924) blant *-rud*-gårder (jfr. *-rydning*; en gårdsnavnsbetegnelse man ofte daterer til høy- og sen-middelalder) fant han en rekke likhetstrekk til samiske stedsnavn hvor betydningen ofte var å finne i nærliggende terreng- og landskapsmarkører. Ved deretter å sammenholde eldre skriveformer på gårdsnavnene og fonetiske paralleller gav dette ofte en god forklaring på ellers uklare eller intetsigende stedsnavn hos NG, og som stedvis har samiske paralleller lengre

nord. Som eksempler kan jeg trekke frem *-rud* navn som Mus, Padde, Makrell, Katt, Høne, Gåse, Hund, Galte, Kalve, og lignende som neppe er oppkalt etter mus, padder, katter, høner osv. Derimot dreier det seg om rette, eller beine formasjoner, åsrygger, dalender, sand(strand), lyng, granskog, oppkommer/kilder, vadesteder og liknende terrengbeskrivelser som utgjør praktiske referansepunkter i landskapet og som umiddelbart kan undersøkes ved hjelp av tilgjengelig, digital kartdata.

Man kan også se videre til Gul(l)- navn og Lys-/Lus-/Los- navn langs kysten fra Kola/"Gola" til Gullmarn, foruten langs alle innlandselvene og sjøene, da *guelie* betyr fisk og *luese* betyr laksefisk (kan slik også betegne ørret på innlandet). Ellers kan man påpeke de omfattende Sol/Sål-øyene og frittstående –fjellformasjonene langs kysten, som i innlandet, som rimer med det samiske *suole/sååle* i betydningen øy. Videre heter det Sogn/Sokn innerst i mange av fjordene våre i Sør-Norge hvorpå *sågge* på lulesamisk betyr "innerst i fjord" (Kintel 2012). Alternativt betyr *suognat* og *socke* å "gå inn (til)", og å "tilhøre/slekte/sokne til" (Ibid). Man kan slik også trekke frem *Soggendal/Sokndal* lengst sør i Rogaland like vest for *Winfioerd* (tentativt Eidfjorden eller Fedafjorden) i Vest-Agder i henhold til eldre kartverk (jfr. Niuwe Groote Zee-Spiegel 1662:36-37). Tilsvarende indikasjoner synes nærmest ubegrensede, det virker derfor unødvendig og fylle flere inn her. I kraft av det metodiske grepet som er blitt gjort av Finn Myrvang (1993), har man altså åpnet for en samiskspråklig utbredelse betydelig lengre sør enn tidligere.

5.3 De "norrøne" gårdsnavns-paradoksene

"Gjennom stadnamn og arkeologiske funn kan vi i store drag slå fast omfanget av busetnaden i landet vårt i (norrøn språkperiode 700-1350). Institusjonen garden var da skapt. Han har seinare vore sjølve vekstcella i den norske samfunnsutviklinga, og busetnaden let seg følgje gjennom gardsnamna" (Sandnes 1974:150, min anmerkning)

Med Jørn Sandnes ord fra 1974 som innledning ønsker jeg i det følgende å løfte noen gårdsnavn og stedsnavn som tidligere er blitt fremstilt som "erkenorske" stedsnavn (Hesjedal 2000:54-56). Disse er i hovedsak hentet fra en artikkel av Odmund Møllerop fra 1973 som løftet disse gårdsnavnene opp mot dateringer, tidligere

tolkninger fra det forrige århundreskiftet (jfr. Rygh 1897-1924 og Hansen 1904) og hvorvidt disse kunne ses i sammenheng med migrasjonshypoteser. Samtidig har jeg ikke inntrykk av at dateringer eller tolkninger av disse har endret seg nevneverdig frem til i dag (jfr. Sandnes og Stemshaug 1973, 1997; Maixner 2019), og derfor benytter jeg altså denne 50 år gamle artikkelen.

Når store deler av disse gårdsnavnene virker å være eldre enn den norrøne språketableringen i Norge (norrøn språkperiode; 700-1350) kan det også arte seg som et paradoks å benevne disse som ”norrøne” eller rotnorske stedsnavn. Benevnelsen forsvinner nemlig, eller «går ut av mote», med den norrøne etableringen. Misforstå meg rett; gårdsnavnene er fortsatt i bruk, men det anlegges få eller ingen nye gårder med disse navnene i den norrøne språkperioden.

Ut fra utgravning og datering i Rogaland anså Møllerup i 1973 at *heim*-gårdene (altså gårdsnavn som inneholder *heim*) syntes å ha;

”(...)kommet til i en meget kort periode, sannsynligvis siste del av yngre romertid for de sentrale områder, kanskje noe senere for de mer perifere”(Møllerup 1973:276, min understreking).

Med andre ord later disse gårdsnavnene å komme til i samme periode som man får et omfattende tilfang av romerske importvarer i Sørvest-Norge, foruten etablering av tunanlegg, bygdeborger og andre arkeologiske tegn til endringsprosesser i ytterkysten. Hva skjer om man ikke tolker disse –heim-navnene i henhold til NG (Rygh 1897-1924; Sandnes og Stemshaug 1997) og NAOB.no, som gir navnet et ”norrønt opphav” i form av *heimr* (med tilnærmet uendret betydning i forhold til moderne norsk)? Kan det heller være tilfellet at *heim* kan knyttes samisk begrep, som *ieme* på lulesamisk, som betyr *opphavelig; opprinnelig; vanlig; velkjent; som har vart lenge; i-hus; innfødt* (Kintel 2012)? Alternativt kan man også peke på mulig paralleller i nordsamiske og finsk; *heaibmu/heimo*, i betydningen stamme (Aikio 2012:75), om man ikke også påpeker *Häme* og *hämäläinen* som knyttes til Tavastia, sørlige Finland, og som Ante Aikio anser som etymologisk identisk med samenes endonym *sāmē* (Aikio 2012:95). Med tanke på *ieme*'s mangfoldige betydning kan det passe seg å sitere Rasmus Rasks betraktning om hvor ord «hører hjemme»:

”Findes samme Ord i flere Sprog, da maa det antages at høre hjemme der, hvor det findes i sin uundværligste, sanseligste og almindeligste Betydning”
(Rask 1818:40).

Tilsvarende er -stad(ir)-navnene (i Rogaland) også rimelig gamle, med tyngdepunkt omkring 400-500-tallet, men med vedvarende bruk eller benyttelse frem til middelalder (Møllerop 1973:276). Stadir- navnene har i likhet med rud-(rydning)-navn oftest en plassering lengre opp i åsene, vekk fra bygdens sentrum (jfr. Hansen 1904; Møllerop 1973; Hesjedal:2000:56). Stadir blir også tradisjonelt tolket som opphavelig norrønt, i formen *staðr*, gitt betydninga “*avgrenset området, plass*”, tilsvarende *locus* på latin (NAOB.no). Samtidig blir denne betydningen tilnærmet meningsløs for et stedsnavn da “*avgrenset området/plass*” ligger implisitt for alle stedsnavn. I stedet kan man benytte betydningene “*(...)at man holder stand, (...) ikke (...) viger tilbake*”, “*Sted hvor noget standser og forbliver*” eller “*Sted hvor en har stadig ophold*”, som vil være mine forslag ut fra Johan Fritzners 16 ulike tolkninger av *staðr* (Fritzner 1954:509,510). Dermed får *staðr* også nærliggende betydning til det lulesamiske *stádde* som både benyttes om ambolt, støtte, stødig og fast (Kintel 2012).

Deretter løfter Møllerop (1973) *-land-* gårdene, og av disse ligger majoriteten i Sørvest-Norge. Land-gårdsnavn ble ikke med over til Island, så her kunne man slutte at de gikk ut av bruk i vikingtid (Møllerop 1973:277), altså i den norrøne språkperioden. Ordet eller navnet fikk i stedet en annen betydning i form av et større landområde, jamfør Island, Grønland, Vinland og så videre. Hos NAOB.no gis også *land* et etymologisk opphav i det ”norrøne” og uendrede “*land*”, gitt betydningen “*jordoverflate/fast grunn*”. Men denne etymologiske tolkningen gir heller ingen mening for gårdsnavnene våre siden man neppe ville ha etablert en gård i sjøen, under overflaten eller i fritt luftspenn! Tolkningsforslaget til *Det Norske Akademis Ordbok* gir slik ingen semantisk informasjon eller praktisk betydning for gårds plasseringen, og følgelig virker tolkningen å være urimelig, om ikke fullstendig meningsløs. Ser vi derimot til lulesamisk så blir *lænndo* oversatt til mo (Kintel 2012), som derimot gir både mening og informasjon om gårds plasseringen i landskapet, i form av at gården eller boplassen ligger på en sandholdig slette, noe som også virker å stemme med karakteristikken for en mengde land-gårdsnavn etter en nærmere undersøkelse på

norgeskart.no. Eksempelvis passer *lænndo* også godt til landsbyen Landa i Rogaland (Forsandmoen), med kontinuitet siden bronsealder (snl.no).

Sist men ikke minst omtales –vin-gårdene, som preges av å ligge i utkanten av den eldre bebyggelsen både i Rogaland som på Østlandet, men med dateringer tilbake til 400-tallet; (Møllerop 1973:276);

”Hvis man sammenligner de topografiske forhold i det sentrale –vin-området rundt Oslofjorden, med områder med –vin-navn i Vest-Agder, Rogaland og Nord-Norge, vil man oppdage at det rett og slett ikke er mange steder i de siste områder som kan tilfredstille disse kravene (om fellestrekk i landskapet, min anmerkning; Møllerop 1973:276, min tilføyelse).

Her kan det tilføres at O. Heitmann Andersen (1947, 1954), etter en topografisk gjennomgang av samtlige –vin navn, medgav at ”gresseng” ikke lenger kunne være betydningen, da dette ikke var karakteristisk på stedene, noe allerede A. M. Hansen påpekte i 1904 angående vin-navnenes uregelmessige topografi (Hesjedal 2000:56). Likevel står *eng* som tolkningsforslag for ”norrøne” *vin* hos NAOB.no. Om vi i stedet relaterer til fonetiske paralleller så kan –fin(n) og –fen(n)-navn stedvis knyttes til myrområder gitt myr-betydning, men samtidig virker disse navnene i langt større grad å relatere til samiske boplasser slik vi finner dette lengre nord. Tar man i betraktning både datering, plassering og v/f-omlyden i germansk, så mener jeg –vin(n)- og –ven(n)-gårdsnavn/stedsnavn derfor, i de aller fleste tilfeller, bør kunne likestilles med –fin(n) og –fen(n)- navn, og som dermed i stor grad kan assosieres med tidligere samisk tilstedeværelse.

I retrospekt kan derfor påfølgende omtale av *vin*-gårdsnavnene fra A. M. Hansen (1904) kanskje virke motstridende til hans øvrige kulturnasjonalistiske utsagn og den etablerte samisk-etniske stereotypien i moderne tid:

”Den måte hvorpå så mange av vore bedste jordbruksbygder viser sig besat av viner med jevne avstande (...og tilsvarende...) tykkbygdene er likefrem fuldt optat av viner, kan – saavidt jeg ser – kun tolkes på én vis: således, at bosætningen med vin-navnet på bostederne virkelig repræsenterer den første

bosætning av et jordbrukende folk” (Hansen 1904:30, min anmerkning og understreking).

Altså virker denne jordbruksbosetningen å kunne knyttes til samer, noe som også kan belegges med nyere arkeologiske undersøkelser med korndyrkningfunn fra samiske boplasser fra eldre jernalder (jfr. Bergman og Hörnberg 2015). Og i forlengelsen av denne gjennomgangen synes flere av –land, –vin og –heim-navnene våre å kunne relatere til flere nærliggende gravfelt med dateringer til bronsealder (Hansen 1904; Hesjedal 2000:57), noe som muligens indikerer en tidsdybde vi ikke finner igjen i andre stedsnavn. Dette kan tentativt knytte samiske boplasser til både bronsealdergravfeltene, foruten stedvis nærliggende helleristningsfelt, hvor disse opptrer i umiddelbar nærhet (noe som synes å forekomme både på Sørvestlandet, som i Vestfold og Østfold; kulturminnesok.no). Helleristningene kan videre, på det generelle plan, peke mot kontinuitet i former fra eldre jernalder til eldre steinalder, hvor de i stor grad domineres av avbildninger av vilt og havpattedyr fra Agder og nordover langs kysten.

5.4 ”Låneord”

Selv har jeg undersøkt og funnet en rekke både tentative ”låneord” og synonymer i samisk med paralleller både til de skandinaviske språkene, som med språk lengre sør (se appendiks Utkast: Leksikalske paralleller: A(gne) - S(kar)). Dette med utgangspunkt i Anders Kintels digitale lulesamiske ordbok (Kintel 2012) som er tilgjengelig via UiTs hjemmesider. Her kan man med noe kjennskap til spansk og engelsk, foruten litt tysk finne en rekke likhetstrekk, som i dag raskt lar seg krysspeile med andre digitale ordbøker (som translate.google.com) og etymologiske oppslagsverk (som [NAOB.no](https://naob.no) og [Etymonline.com](https://etymonline.com), som jeg har benyttet i stor grad til resultatene). Her tar jeg også hensyn til svakheter og feil (særlig hos google), i tillegg til at tilfeldigheter selvsagt også utgjør en faktor. Likevel, om man tar i betraktning de øvrige kildene jeg har løftet i oppgaven som indikerer en tidligere, større samisk utbredelse i Sør-Skandinavia og mot Kontinentet; med kort avstand til omkringliggende Nordsjøland, så blir også de tidligere samisk-språklige ”kontaktflatende” forskjøvet langt mer sør og sentralt i Europa. En slik situasjon av direkte kontakt mener jeg også kan sannsynliggjøre mer direkte tilegnelse av ord og eventuelt utvikling av et ”felles vokabular” og kreolisering, uten at dette må ses som

langveistransport via ”germanske” grupperingers vandringer i Europa. Denne språklige interaksjonen og flyten gjør også avgrensningen av fortidige «språk» vanskelige, om ikke umulige. Omfanget av språklige fellestrekk og vokabular med sørlige deler av Europa, kan slik både indikere en tidligere større samisk utbredelse, men samtidig også at språklig, etnisk, og kulturell tilhørighet vanskeligere lar seg definere som samisk. Som vi ser er problematikken her lik den som nasjonalismen forsøkte å etterstrebe, nemlig at nasjoner skulle baseres på klart definerte folk som var forskjellige fra andre. Også her viste imidlertid virkeligheten seg å være mer kompleks med flytende grenser og forstyrrende blandinger.

Kapittel 6: Konklusjon; en sen ”norrøn” og ”norsk” etnogenese?

Slik kildene (både de arkeologiske og historiske) fremstår og vitner om en kjent kulturdualisme, altså en tilstedeværelse av både samer og nordmenn i Norge gjennom flere hundre år, gjør det interessant å se til tidligere tolkninger av dette i arkeologien. Kulturdualistiske tolkninger knyttes da gjerne ved skifter eller endringer i det arkeologiske materialet (enten dette dreier seg om gravskikker, gravminner, gravfunn, boplass, bolig eller gjenstandsfunn) i et område, men hvor tilsvarende endringer uteblir i tilgrensende eller andre områder, noe som kan virke å avbilde to ulike kulturer. Det har da også forekommet en rekke slike kulturdualistiske tolkninger, bare på Vestlandet de siste 160 årene (dersom man overser den tidligere vitenskapelige konsensusen før 1860):

”Debatten om kulturdualisme er et av norsk arkeologis mest seiglivede fenomener, og har satt sitt preg på faget i over 160 år. Noen ganger har den hvilt og ligget stille, men den har alltid reist seg igjen i nye former og forkledninger” (Bergsvik 2005:229).

Etter Knut Andreas Bergsviks (2005) vurdering kan nok denne oppgaven slik føye seg inn i rekken av ”nye forkledninger”. Samtidig ønsker jeg her innledningsvis å trekke frem Guttorm Gjessings migrasjonshypotese (også omtalt som innvandringsteori) for Nord-Norge fra 1929, da denne hypotesen belyste tilsvarende ”problemer” ved de etablerte ideene om en nasjonal, ”indre utvikling” siden bronsealder, også for Sørvestlandet. Innvandringsteori-benevningen kan også være litt misledende da motargumentene oftest vektla manglende grunnlag for «omfattende innvandring» (jfr. Magnus og Myhre 1973), når det like gjerne kunne vært mindre grupper, som til tross for undertall evnet å etablere seg. Og selv om det her innledningsvis ikke er snakk om Skagerrak så kan dette eksempelet likevel være betegnende for en tilsvarende arkeologisk utvikling man finner omkring Viken.

6.1 Tidligere krakelering av ”norrøn” kontinuitet i Norge

Guttorm Gjessing pekte allerede i 1929 (1929, 1930) på omfattende arkeologiske spor av en kolonisering av Nord Norge i slutten av romertid, gitt den brå overgangen fra

nærmest funntomhet med spredte bronsefunn, til en konsentrasjon av importfunn og gravhauger mot slutten av romertid (jfr. Simonsen 1962; Sjøvold 1973:258). Kombinert med liket i gjenstandstyper og stedsnavn fra Sørvestlandet, så kan det som åpenbare tegn på en slags kolonisering av de nordlige områdene fra Jæren i yngre romertid (Gjessing 1929, 1930). Dette fikk støtte av flere, men ikke av Anton Wilhelm Brøgger (1931) siden dette også satte Sørvestlandet i en tilsvarende situasjon, bare 200 år tidligere:

”Det er den samme økning i fundene heroppe som sørpå, den samme naturlige vekst i bebyggelsen som overalt ellers i landet. Det er vanskelig å forstå hvorfor vi skal være nødt til å etablere en innvandring og fremmed kolonisasjon for Nord-Norge for de samme fenomen som vi sørpå mener skyldes en indre, jevn vekst. (...)

Bedre kan det ikke uttrykkes, det som stort sett foregår overalt i Norge i de første århundrer etter Kristus. Ljåen og sigden, vinnavn og heimnavn skyldes ikke noen steder egentlige innvandringer, de er en «folkeidé» i en grunnleggende tid, som vokser frem overalt på germansk grunn ved det fruktbare møte med romersk kultur” (Brøgger 1931:26).

Deretter pekte Perry Rolfsen (1973) på tilsvarende endringer på Finlands sørvestkyst, med en viss kontinuitet i jordbrukskultur (dyrkingsspor) siden bronsealder (dog med markert brudd omkring romertid);

”Den er en fortsettelse av bronsealderkulturen med kontakt til Skandinavia. Det er denne kulturen som danner bakgrunnen for funnene fra (slutten av) romertid” (Rolfsen 1973:283,284, min anmerkning).

Med andre ord la han seg på lik linje med Brøggers idé, som en; *”selvvekst av gamle folkeelementer fra bronsealder” (Brøgger 1931:25)* som en forklaring på funnene i både nord og i sør.

Wencke Slomann (1971, 1973) virket derimot mer åpen for kulturvariasjon langs kysten av Norge i romertid, og påpekte at områder med ”funntomheten” ikke indikerte at områdene var tomme, men at det heller kunne bero på at området var

bebodd av en annen kultur med en annen økonomisk basis, enn i disse samtidige bosetningene på Jæren, i Vestfold og i Østfold (Slomann 1973:287). Videre mente hun;

”(...) bevegelsen fra Sørvestlandet nordover har vært et ”overklassefenomen” i den forstand at det har utgått fra og vel også vært ledet av folk fra ”gode” forhold. Og hvor utmerket det enn var for disse nykommere å finne dyrkbar jord og gode beiter, det var ikke det som lokket spesielt. Det kan kun ha vært de naturlige råvarer fra fangst på sjø og land. De skaffet det nødvendige overskudd, ved salg, eventuelt videresalg sørover” (Slomann 1973:287).

6.2 Kolonisering, romanisering og germanisering i romertid?

Som vi ser av omfanget romerske importfunn fra både gravfunn, løsfunn, ”depot”-funn og offerfunn (Myhre 1987; Amundsen 2021) så konsentrerer disse seg i enkelte enklaver både på Sørvestlandet, som på Sørøstlandet og i spredte kontaktpunkter og elveutløp mot Nordsjøen fra omkring midten av romertid, parallelt med nye gravskikker og at runeskriften dukker opp i tilsvarende områder. Samtidig etableres ringformede tunanlegg, og bygdeborger langs kysten og oppover vassdragene (med økende intensivering frem mot folkevandringstid jfr. Lindh 2018). I tillegg synes deler av befolkningen å ha etablert bosetninger i hellere og huler lengre inn i landet ettersom disse tas i bruk i samme periode;

”bosetningsform og gravskikk, smykesett og våpensett, redskapsutstyr i gravene og keramikkproduksjon, og glassimport (...) nye fibelformer (...) bronsekarimport og skipsnaust” (Slomann 1971:23, 25).

Kolonisering eller migrasjon (som Wencke Slomann synes å støtte) kan nok også være en vesentlig faktor for disse endringene i arkeologien langs kysten i sør, men i tillegg, siden enkelte elementer fortsatt kan synes å ha kontinuitet (bevaring av eldre stedsnavn, språklig resonans/likhet, tentativ samhandel med finner/samer i indre strøk og øvrige «blandede» kulturtrekk) så mener jeg en hybridisering og assimilering også inngår som en vesentlig faktor (jfr. Falck 2003; Bergstøl 2004; Bruun 2007). Det synes ikke å gjenspeile en komplett erstatning av tidligere befolkning, men heller en gradvis innblanding. Som bilde på endringsprosessen kan man jo benytte Tacitus

(*Germania*) skildringer av en gradvis romanisering av ”germanske” stammer i grenseområdene lengre sør på Kontinentet:

”Sølv og gull har gudene nektet dem, og det er uvisst om dette skyldes himmelens gunst eller vrede. (...) De bryr seg ikke videre om å eie og nytte edle metaller. En kan se sølvkar hos dem, som deres sendemenn eller høvdingar har fått som gaver, og de akter dem ikke høyere enn kar av leire. De stammene som bor nærmest oss, setter imidlertid større pris på gull og sølv, og grunnen til dette er deres handelsforbindelse med romerne; de velger ut og godtar også visse av våre mynter, mens de som bor lenger inne i landet, bruker den eldre og enklere metode med varebytte. (...) De vil heller ha sølv enn gull, ikke fordi de har noen forkjærighet for sølv i seg selv, men fordi sølvmynt er bekvemmere å bruke for dem som skal kjøpe simple og alminnelige ting” (Width 1997:66).

Samtidig som jeg antar at kreolisering og assimilering inngår som en vesentlig faktor, ser jeg i likhet med Wenche Slomann (1971, 1973) få holdepunkter for å vurdere dette som en utelukkende *”selvvekst av gamle folkeelementer fra bronsealder”* (Brøgger 1931:25) ut fra det arkeologiske materialet som foreligger, selv om Brøggers oppfatningen (1931). Dette til tross for at genetiske analyser, endrede gravskikker og andre kulturelle indikatorer viser at migrasjoner eller kolonisering av varierende dimensjoner har vært relativt hyppig forekommende siden steinalderen. Noe som tentativt også vil ha medført periodevis vold, trusler og trelbinding av tidligere etablerte grupperinger. Samtidig har man disse tegnene til hybridisering som virker parallelt med den omtalte romaniseringen, og som virker å oppstå i møte mellom ulike grupper i grenseområdene. Mens man tidligere har fremhevet hvordan dette har medvirket til at de etniske skillelinjene kommer tydeligere til uttrykk (jfr. Barth 1969; Odner 1983), har man i senere forskning i større grad også vektlagt hybridisering og «blandinger» (jfr. Falck 2003; Bergstøl 2004; Bruun 2007; Olsen m.fl. 2011; Svestad 2013). I disse møtene i havnene, kjøpsstedene, kjøpsfjordene, og dalene (som tentativt omfatter tidligere omtalte ”birk”-stedsnavn), kan man også forvente språklig pidginisering og videre kreolisering mellom både språk og kulturer.

6.3 Fimbulvinter, ”nordmannisering” og kulturdualisme

Omkring midten en 500-tallet så opphører den arkeologisk kontinuiteten og handelsekspansjon langs kysten, hvorpå gårdene forlates og gror igjen, og med globale paralleller på den nordlige halvkule (både i Kina som i Amerika; jfr. Gräslund 2007, Gräslund m.fl. 2012). Sentralt her var en plutselig klimatisk forverring, som trolig hadde sammenheng med to store vulkanutbrudd i Mellom Amerika, og som førte til *Fimbulvinteren* i Norden (jfr. Hamilton 2013; Brewington m.fl. 2015; Guillet m.fl. 2017; Dong m.fl. 2018; Dull m.fl. 2019). Medvirkende til krisen var også den etterfølgende justinianske pest-epidemien, i tillegg til at påfølgende ergotisme/meldrøye (soppinfisert rug grunnet kjøligere og fuktigere klima) også kan ha påvirket befolkningsnedgangen i Nord-Europa. Et markant arkeologisk brudd inntreffer med etterfølgende få funn som vedvarer frem mot 6-700-tallet, da det arkeologiske materialet igjen øker, noe som gjenspeiler befolkningsvekst, økende handel og gårdsetablering;

”(...) vi får igjen boplasser og hustuffer, men sett under ett må man si at forholdene i Sørvest-Norge i vikingtiden mer likner på dem i Danmark enn på dem i det øvrige Norge hva funnmasser angår” (Slomann 1971:28).

Som opponenter til kolonisering- eller migrasjonsforslag siden 1970-tallet sto Perry Rolfsen (1973), Magnus og Myhre (1973), Olav Sverre Johansen (1990), og Johansen og Vorren (1986). I likhet med A. W. Brøgger i 1931 avviste de migrasjonshypotesen til Gjessing (1929, 1930) da de ikke mente det arkeologiske materialet nødvendigvis gjenspeilet en ”omfattende innvandring”. Dette mener jeg var en avledning av den egentlige diskusjonen (enten bevisst eller ubevisst), siden Gjessings migrasjonside like gjerne kunne dreie seg om mindre styrende dynastier eller politiske eliter av kolonister som etablerte seg i nord (se også Gjessing 1973), og slik sett behøvde det ikke å ha vært noen «omfattende» migrasjon eller kolonisering. Det kan også ha vært grupper av romaniserte, krigsvante ”sjørøvere” i stand til å etablere seg i enklaver på kysten av Norge, og som maktet å erstatte lokale høvdinge og ta handelssentre og strandflater med lokale festningsanlegg i besittelse. Og som deretter gradvis klarte å underlegge seg den lokale befolkningen i området, en prosess som også kan ha innebåret transaksjoner og grader av assimilering til omgivelsene (eksisterende

befolkning) i regionen. Slik kan man på sett og vis argumentere for en tilsvarende modell som den anglosaksiske erobringen av England i folkevandringstid:

”Early in this century both archaeologists and historians argued for the existence of petty kingdoms in South and West Norway in the Migration Period. According to the hypothesis Germanic tribes from Denmark and the Continent should have captured vast territories and established ruling dynasties. The invasion of England by Angles and Saxons was clearly the model transferred to Norway” (Myhre 1987:187).

Om vi ser til Ottar og hans like blant innbyggerne lengre sør som kaller seg nordmenn på slutten av 800-tallet, så kan jo han være en representant for et tilsvarende ”overklassefenomen” (eventuelt kolonister) som gradvis etablerte seg nordover med utgangspunkt i Sørvest-landet på 3-400-tallet, slik Wenche Slomann skisserte i 1971. Det arkeologiske materialet, eller rettere sagt; utviklingen på 7-800-tallet (både i nord, som i sør) kan minne om utviklingen på 3-400-tallet, med tiltagende importfunn fra Kontinentet, men i hovedsak distribuert langs den slanke strandflaten som Ottar tilskriver nordmennene. Selv drev han da også utstrakt handel på markedsplasser langt sør; i Skiringssal som i Hedeby i Schleswig, og trolig også i England. Kanskje dette også var farvann han var mer fotrolig med sammenliknet med hans mer begrensede kjennskaper til nordområdene. Med andre ord kan han høres mer ut som en ”søring” enn en ”nordlending”, og som gjorde det godt på å frakte råvarer og produkter fra Troms til markeder på Kontinentet, og slik mer næringsbundet enn tradisjonsbundet til Nord-Norge hvor han mottok skatter fra lokale samer.

Eddakvadet Ringstula kan også bidra med indikasjoner på tilsvarende forhold lengre sør med underleggelse av den tidligere lokale befolkningen, og som da muligens belyser et ”nor(d)mannisk” eller ”norrønt” landnåm om man ser til Alexander Bugges (1912) analyse:

”Digteren (av Ringstula) skildrer trælene som det ældste lag af folket. Vi tør dog vel ikke tro, at han har tænkt sig, at de var landets urindvaanere. (...) Da tog Oldemor en grov lefse, tung og tyk. Fuld a favner. Det var trælenes kost. Siden fødte Oldemor en søn, som fik navnet Træl. Han skildres med høvdingens hele foragt. Hans type er ikke germansk, men heller uarisk, slig

som vi kan tenke os de jæger- og fiskerfolk, som i den ældste forhistoriske tid flakket rundt i Norge. (...) Trælene var det økonomiske grundlag for vikingetidens samfund i endnu høiere grad, end de havde været det for de tidligere tider” (Bugge 1912:234-235).

De omtalte endringene av de arkeologiske materialet i overgangen mellom merovingertid og vikingtid korresponderer som sagt med begynnende norrøn språkperiode. Dette korresponderer også med de etablerte gammetuftene ved Tyin (Zachrisson 1997), Hallingdal og på nordsiden av Hardangervidda (Gjerde 2008, 2016; Skogstrand 2023) og på Aursjøen (Bergstøl 2008), og Vivallen på svensk side (Zachrisson 1997), foruten ”stallotuftene” i fjellstrøkene lengre nord (Storli 1994). Jeg mener vi også kan forvente tilsvarende dateringer på en rekke ”runde/ovale” tufter, ”steinalderboplasser”, ”ukjent arkeologi” og ”utmarkkulturminner” i Agder, Telemark og Buskerud, ettersom dette kan forklares som deler av en redusert og tidligere fortrent kystbefolkning. En gruppe som ikke lengre risikerte å bo ved kysten grunnet opportunistiske sjørøvere. Eventuelt den delen av befolkningen som heller valgte friheten, fremfor å bli båndlagt og skattlagt av fremmede ”søringer”.

Jeg er følgelig ikke uenig i Lisbeth Skogstrands forslag (2023; med likhet til Storli 1994) om at disse gammetuftene og dateringer representerer en homogenisering eller standardisering av samisk identitet og kultur over hele Sápmi i denne perioden. Samtidig vil jeg nok snu forslaget litt på hodet og heller vektlegge, som bakenforliggende årsak, at det materialiserer seg en ikke-samisk (les norrøn eller *nordomanner-*) identitet i ytterkyst i denne norrøne perioden, som fortrenger en tidligere tilnærmet, dog mer heterogen, samisk kultur langs kysten. Og med opportunistisk sjørøvere (eventuelt vikinger) så hentyder jeg til disse *nordomannere*, *nortmannere*, *normanni* og *askomannere* som herjet omkring Nordsjøbassenget og i Østersjøen fra omkring 700-tallet til nærmere 1100-tallet i følge Einhard (Nansen 1911:128), Dicuil (Ibid:124-125), Ottar (Ibid:130) og Adams beretninger (ca 1070; Danielsen og Frihagen 1993). Disse nordmennene synes å ha trosset Danenes hegemoni nord i Nordsjøen i løpet av 700-tallet slik Ravenna-kosmografen gjengis hos Nansen 1911:

”Fremdeles ved siden av Serdifenni ved oceanets kyst er det land som kaldes Dania, (...) Dette Dania kaldes nu Nordomannernes land” (Nansen 1911:118).

Når man sammenlikner det arkeologisk materialet og de historiske kildene som er blitt belyst, i tillegg til de språklige og mytologiske likhetene og omtalte stedsnavn, så mener jeg det fortsatt synes å foreligge en vesentlig andel ”samisk” kulturarv hos majoritetsbefolkningen i Skandinavia ved innledende kristning i slutten av jernalderen. For hvem utgjorde da tentativt også deler av både trellestanden og mer hybride grupperinger i strandsonen, og særlig lengre nordover langs kysten?

Dersom man holder fast ved de hybride tradisjonene som nordmenn og samer deler (som språk, mytologi, byggeskikk, jordbruk, jakt og fiske) og benytter en analogi til ”romaniserte germanere” (i og omkring fremvoksende handelssentre utenfor Romerriket i romertid), kan man da muligens også åpne opp for enkelte grupperinger (les høvdingdømmer) av ”germaniserte”, eventuelt ”karolingiserte” (grunnet karolingernes innflytelse på sørsiden av Nordsjøbassenget fra 700-tallet) eller ”frankiserte” samer på Sørvestlandet på 700-tallet? Og at slike grupperinger også inngikk i betegnelsen ”nordmenn” i møte med sydligere europeere? Jeg vil hvert fall påstå at det er en reell sannsynlighet for at dette også forekom om man vurderer omfanget av språklige og øvrige kulturelle likheter, da kystlinjen langs Nordsjøen i større grad var utsatt for press og politisk påvirkning fra større befolkningsgrupper lengre sør. Noe som over tid kan ha materialisert seg i utskillelsen av en befolkning som betegnet seg som Nordmenn og ikke-samer, en prosess som hovedsakelig har utviklet seg langs ”Decapolis” (disse større bydannelsene mellom Konghelle og Nidaros i høymiddelalder, jfr. betegnelsen i *Historia Norvegia*), og særlig lengst sør i løpet merovingertid og vikingtid.

Samtidig, når flere av de førkristne samfunnene i Sør-Skandinavia synes å ha vært meritokratiske og preget av opportunistisk sjørøveri så vil også en bakgrunn som jeger og fisker ha hatt vesentlige fortrinn i en mer voldelig tid med tanke på favoriserende egenskaper og ferdigheter. Jeg mener derfor også at en omfattende assimilering i ytterkyst (og særlig på Sørvestlandet og Sørøstlandet med nærheten til kontinentet,) kan ha inngått som en vesentlig faktor ved de endringsprosessene som

utspiller seg i Skandinavia i løpet av både eldre- og yngre jernalder. Og mens deler av befolkningen trakk seg unna (samene) valgte andre å bli eller å tilpasse seg utviklingen omkring byområdene (nordmenn). Dersom samer også inngikk i trellestanden kunne disse stedvis arbeide seg fri og inngå i leidangen (vikingtidens og middelalderens heimevernsplikt), og gjennom ferdigheter og egnethet tiltre høyere samfunnsposisjoner i en meritokratisk samfunnsordning. Når så trellestanden omsider ble avskaffet eller frigitt i løpet av høymiddelalder, så ble nok flere av disse tidligere trellestandene til såkalte ”norske” husmenn (kanskje med likhet til observert utviklingen hos kystsamer i Nord-Norge og hos Sockenlappene mellom 1600- og 1800-tallet; Svanberg 1999; Dunfjeld-Aagård 2005; Borgos 2020) som etablerte husmannsplasser med vekselvis bruk av årestuer, kåter og gammer (med likhet til både samisk boligform og dets benevnelse), mellom de større gårdene og utmarka. Jernutvinning, smiing, setring, tømmerdrift og blandet håndverksarbeid har nok også gitt økende livsvilkår for både samer og mer ”nordmanniserte” husmenn gjennom både jernalder og middelalder.

I middelalderen ryddes også en rekke nye gårder (som med *-rød*, *-rud* og *-rugårdsnavn*) hvor samer øyensynlig inngikk som bofaste bønder (jfr. alle *finn*-gårdsnavnene vi har, foruten en mengde bufinner omtalt i sagalitteraturen; se Olsen 2010:118-122), men at et gradvis større kulturelt skille hadde vokst frem mellom de som assosierte seg som nordmenn og de mer tradisjonelle som fremdeles betegnet seg som samer. Urbanisering, kristning og befolkningsvekst i ”*Decapolis*” hvor innbyggerne i større grad ble utsatt for skiftende politiske reformer (jfr. lovverk og kristenrett), innvandring, skattlegging og underleggelse synes dels å distansert seg fra samisk kultur, samtidig som man også ser tegn til hybridisering og assimilering, eller «tilpasninger» i utmark og distrikter (jfr. Bergstøl 2004). Kanskje delvis også grunnet kollapser av viltbestandene etter overbeskatning i løpet av middelalderen foruten nye klimaforverringar mot slutten av 1200-tallet (vulkanutbrudd med påfølgende nedkjøling og pestutbrudd i senmiddelalder). Med svartedauden, økende kirkelig- foruten tysk handelsinnflytelse (hanseatene), og en endelig Kalmarunion-inngåelse med gradvis utskifting av adel og riksråd, embetsspråk og lovverk, så syntes ikke majoriteten lenger å ha noe vesentlig slektskap til de mer tradisjonelle samene; verken i språket eller i kulturen. Og de påfølgende trolldomsprosessene gjorde det nok også

vanskeligere for de som eventuelt holdt rester av ritualer og tradisjoner i hevd blant befolkningen.

6.4 En siste ære og appell.

For 1800-tallets historikere som hadde en viktig nasjonspolitisk oppgave i å forene landets innbyggere i møte med truende utenlandske, økonomiske- og politiske krefter, så må det ha vært imperativt å forankre majoriteten til det norske landskapet. Det å skape samhold i befolkningen gjør det vesentlig lettere å rekruttere personell som er villige til å ta opp våpen for landet for å hevde nasjonal suverenitet, og tentativt løsrive seg fra Sverige. Det var snakk om symbolpolitikk, som Brøgger omtalte i sin tiltredelsesforelesing i 1916 (Østigård 2001). Jakt, fiske, ski og korndyrking ble følgelig fremstilt i nasjonalromantiske former, og samlende historieverk ble utgitt hvor gården og den norske bonden sto i sentrum, mens samene og den samiske kulturen ikke passet innenfor denne nasjonale rammen, siden samer og nordmenn ikke lot seg fremstille som *ett* folk. Så enten man var patrioter eller økonomisk involvert i kraftutbygging, eller bare inspirert av de industrialiseringens og «sivilisasjonens fremskritt», så kan embetsverket (og professoratet) forståelig nok ha sett på samene og den samiske kultur med avsky, slik den fremsto som uendret og fremmed. I den herskende sosial-darwinistiske forståelsen fremsto samene i større grad som en direkte kulturell motsetning, og som derfor på ingen måte kunne være beslektet med skandinaver. Ved å fraskrive samene historien ble det langt enklere å definere landegrensener, etablere gruvedrift og bygge ut vannkraftverk for å ruste en nødvendig økonomisk og politisk selvstendighet. ”Spis eller bli spist” eller tilsvarende forståelser kan nok ha preget embetskulturen og den politiske eliten i langt større grad enn hos jordbrukere og øvrige folk på bakken, hvorpå kyniske beslutninger fikk enklere politisk gjennomslag. For folk (inkluderer samer og øvrige minoriteter) som fikk det verre med de nye føringene ble løsningen å tilpasse seg storsamfunnet med dets arbeid, språk og kultur; å bli ”norsk”, dersom man ikke emigrerte (som nok mange også gjorde, med likhet til flere av landnåmsmennene på Island på 8-900-tallet).

Det har med andre ord vært grunner for at nasjonalbyggerne og historikerne våre gjorde som de gjorde, og de fleste kan ha hatt de beste intensjoner for majoriteten og landet som helhet (nasjonal selvstendighet), og kan ha arbeidet iherdig utfra sitt

verdensbilde og forståelse. Likevel må tiden i dag være moden for å tre av ”OSCAR MONTELIUS` og OLUF RYGHS store plattform” (upublisert manus sitert etter Østigård 2001:11,12), og snu grunnsteinene for våre tradisjonstyngede metoder i historiefagene. Stedsnavns- og historisk-/komparativ-lingvistikk-metodikk og teorier knyttet ”norrøn” eller ”germansk” kontinuitet i Skandinavia må revurderes fullstendig, hvorpå samisk språk og kultur må inkorporeres.

6.5 Måloppnåelse på problemstillinger

- 1) *-Hva skjedde med den tidligere diskusjonen og urfolkstatusen etter 1850?
-Hvorfor endret den fullstendig karakter, hvem fremstilte det og hva var utslagsgivende?*

Disse synes jeg å ha funnet flere svar på som jeg har forsøkt å trekke frem og redegjøre for i kapittelet ”Urfolkstempel og bakteppe”. Nøkkelord blir følgelig; eskalerende industrialiserte økonomier; falmende bibelske verdensbilder; nasjonalromantikk og utvikling av kulturnasjonalisme; Henry Thomas Buckle (1857), Charles Darwin (1859) og John Lubbock (1865); nasjonalisering, sosial-darwinisme og raselære; Hans Hildebrand (1866), Oluf Rygh (1867), Gustav von Düben (1873), Ernst Sars (1873-1891) og Oscar Montelius (1876); etablering av en alternativ, nordisk steinalder i Sør-Skandinavia; ignorering av samenes innvirkning og historiske betydning; videreutviklingen av historisk-/komparativ lingvistikk (”indoeuropeisk språkutviklingsteori”) og stedsnavn-reform med tilhørende metodikk; Yngvar Nielsen (1891), Andreas Martin Hansen (1904), Gustav Kossina (1911), Alexander Bugge (1912), Just Knud Qvigstad (1912), Anton Wilhelm Brøgger (1912, 1916, 1931); Fraskrivelse av finn-navnet på samene og tidligere tilstedeværelse i både Sør- og Nord-Norge; etablering av en gjennomgående norsk, nordisk, norrøn og germansk-identitet knyttet til både arkeologi, språk og tradisjoner i Norge; ensidig utlån av denne identiteten til det samiske.

- 2) *-Hva kan en gjennomgang av disse registreringene avdekke av samisk tilstedeværelse – og omfanget av denne – i de sørligste områdene av Norge?*

Mengden, plasseringene og relasjonen til nærliggende, tentative, samiske stedsnavn synes å kunne understøtte øvrige arkeologiske og historiske indikasjoner på ”samisk”

tilstedeværelse, ikke bare omkring Skagerrak, men også lenger sør i Skandinavia, muligens også på Kontinentet, siden romertid eller eldre jernalder mer generelt. Dersom vi går utenom etnisitets-definisjoner, så synes dagens samer å utgjøre våre eldste ”kulturbærere” i Norden, gjennom å videreføre opp til moderne tid en bosetningsform, økonomi, samfunnsorganisering og teknologiske løsninger som resten av Europa kan ha forlatt i steinalderen. Deres slektskap med opphavelige kulturer støttes også av DNA-studiene (jfr. Tambets m.fl. 2004; Achilli m.fl. 2005), med fellestrekk både sørvestover langs Atlanterhavet (MtDNA), og østover mot sirkumpolare strøk, tundra og taiga (Y-DNA; Huyghe m.fl. 2011; Lamnidis m.fl. 2018; noe som rimer overaskende godt med Sven Nilssons slutninger basert på skallemåling på 1830-tallet; Nilsson 1866). Derved bør man også kunne sannsynliggjøre at samer har hatt en langt videre utbredelse tidligere enn dagens Sápmi i relativt nær fortid, selv om de etniske skillelinjene også blir mindre tydelige. Svar på problemstillingen må her følgelig ses indirekte som en samlet vurdering som jeg har forsøkt å skissere i dette avsluttende kapittelet.

- 3) *-Er det rester av dette vi finner i dialektuttrykk og i mye nynorsk, om man ikke også ser på likheter i grammatikk og omfanget av preposisjoner, dobbeltkonsonanter og øvrig felles vokabular mellom samisk og norsk?*

Omfanget av felles vokabular, synonymmer og grammatikk mellom norsk og samisk synes å kunne avspeile en omfattende kreolisering mellom språkene. Implisitt kan dette dekke svar på problemstillingen i tillegg til at dette også påvirker vår vurdering av svensk- og dansk- språk, foruten øvrige såkalte ”germanske” språk, da disse også later til å ha en rekke fellestrekk (jfr. Kusmenko 2009). Å vurdere pidginisering og kreolisering som reel språkutvikling (jfr. McWorther 2018, se også Heggarty 2014) fremfor evolusjonistiske modeller fra 1800-tallet synes kanskje fortsatt å være kontroversielt blant flere lingvister. Likevel mener jeg at både det blandede arkeologiske materialet, vårt blandede DNA, og historiske hendelser som fimbulvinter, pest, ergotisme, krig og okkupasjon er argumenter for å vurdere språkutvikling som mer tilfeldig og flytende.

Litteraturliste:

Aasberg, Åsmund 2023. Utdrag fra tidligere oppgaver.

Achilli, Alessandro, Chiara Rengo, Vincenza Battaglia, Maria Pala, Anna Olivieri, Simona Fornarino, Chiara Magri, Rosaria Scozzari, Nora Babudri, A. Silvana Santachiara-Benerecetti, Hans-Jürgen Bandelt, Ornella Semino, Antonio Torroni 2005. *Saami and Berbers—An Unexpected Mitochondrial DNA Link*, The American Journal of Human Genetics, Volume 76, Issue 5, 2005, Pages 883-886.

Albris og Vasshus 2023. *Placing place names in Norwegian archaeology Key themes, challenges and reflections*. Placing place names in Norwegian archaeology. Current Discussions and Future Perspectives. UBAS University of Bergen Archaeological Series. 14.2023. Sofie Laurine Albris (ed.). University of Bergen.

Alsaker, Sigmund Kinn, Kalle Sognnes, Lars F. Stenvik, Merete Røskoft, Olav Skevik 2005. *Landskapet blir landsdel. Fram til 1350*. Trøndelags historie bind 1. Tapir akademiske forlag.

Amundsen, Marie 2021. *Glimrende gull. En utforskende studie av gull fra folkevandringstid i Rogaland, Vestfold og Østfold*. Doktorgradsavhandling i arkeologi og konservering. Universitetet i Oslo.

Andersen, O. Heitmann 1947: *Seterbruk og seterbusetning i gammel tid*. Eget forlag. Oppsal, Bryn, Oslo.

Andersen, O. Heitmann 1954. *Vin-navnenes problem*. Eget forlag: Opsal, Bryn pr. Oslo 1954.

Andreassen, Dag Magnus 2002. Risvikkeramik. En analyse av teknologisk stil på Nordkalotten i sein steinbrukende tid. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø høsten 2002.

Andresen, Kjell 2019. Intervjuet i podkast riksantikvaren. Mellomalderhus i tre. Nov 14, 2019; <https://riksantikvaren.libsyn.com/2019>

Austefjord, Anders 2011. *Våre språklege røter. Ei innføring i indoeuropeisk*. E-bok publisert mai 2011. <https://bora.uib.no/>

Baglo, Cathrine 2001. *Vitenskapelige stereotypier. Om konstruksjonen av samene som kulturhistorisk enhet i tida fram mot 1910*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.

Bakker, Peter 2017. *Comparative overview of creole language*. Chapter 5. Creole typology I. *Creole Studies – Phylogenetic Approaches* (pp.79-101). DOI:[10.1075/z.211.05bak](https://doi.org/10.1075/z.211.05bak) Researchgate.net.

Barth, Fredrik 1969. Introduction. i *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget. Oslo.

Berg, Arne 1974. *Hus og tun*. Norrøn kulturhistorie. Olav Bø og Olav Høyland. Det norske samlaget. Oslo 1974.

Berg, Arne 1997. *Et utvalg av hans artikler om bygningshistorie samlet i anledning hans 80-års dag*. Redaksjon: Håkon Christie, Jan Michael Stornes, Ola Storsletten. Alvheim og Eide. Akademisk forlag. Øvre Ervik 1997.

Bergman, I. og Hörnberg, G. 2015. Early cereal cultivation at Sámi settlements: Challenging the hunter-herder paradigm? *Arctic Anthropology* 52 (2):57-66.

Bergsland, Knut 1970 "Om middelalderens Finnmarker" i: *Historisk Tidsskrift* 49:365-409

Bergsland, Knut 1974 "Synsvinkler i samisk historie" i: *Historisk Tidsskrift* 53:1-36

Bergsland, Knut 1985 "Sørsamiske arvefjell på 1700-tallet", i *Áarjel-saemieh, Samer i sør*. Saemien Sijte Årbok nr. 2: 55-78

Bergsland, Knut 1994: Samisk forklaring av norske stedsnavn. I: NN 11 1994:7-10.

Bergsland, Knut 1995. *Bidrag til sydsamenes historie*. Skriftserie – Nr. 1. Senter for samiske studier.

- Bergstøl, Jostein 1997: *Fangstfolk og bønder i Østerdalen*. Rapport fra Rødsmoprojektets delprosjekt «marginal bosetning». Varia 42. Universitetets oldsaksamling. Oslo.
- Bergstøl, Jostein 2004. Creoles in Iron Age Norway? Archaeological Review from Cambridge. 19 (2) Reconsidering Ethnicity Material Culture and Identity in the Past. Edited by Hakenbeck & Matthews. pp 7-24.
- Bergstøl Jostein 2008: *Samer i Østerdalen?: en studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Doctor Thesis, Universitetet i Oslo.
- Bergsvik, Knut Andreas 2005. *Kulturdualisme i vestnorsk jernalder*. Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Nordisk 1. 2005.
- Borgos, Johan I. 2020: *Samer ved storhavet*. Orkana forlag AS
- Braseth, Leif 2014: *Samer sør for midnattsola. Sørsamenes historie, kultur og levemåte*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS. 2. Opplag 2015.
- Brate, Erik 1924. *Södermanlands runeinskrifter*. Granskade och tolkade av Erik Brate. Kungl. vitterhets historie och antikvitetsakademien. Wahlström & Widstrand.
- Brennerhag, Carina, Lena Grandin, Eva Hjærtner-Holdar, Ole Stilborg, Kristina Söderholm 2021. *Hunter-gatherer metallurgy in the Early Iron Age of Northern Fennoscandia*. Antiquity 2021 Vol. 95 (384): 1511-1526.
- Bruun, Inga Malene 2007. Blandede graver – blandede kulturer? En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder. Mastergradsoppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø. Våren 2007.
- Brøgger Anton W. 1909 no.1 1925 *Det norske folk i oldtiden*. Aschehoug & co. Oslo

- Brøgger, Anton Wilhelm 1931. *Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie C II – 4. Det Mallingske boktrykkeri. Oslo.
- Buckle, Henry Thomas 1891. *Civilisationens historie i England*. Oversat af Th. Blakstad. Forlag: Bibliothek for de tusen hjem. Fagerstrand pr. Høvik.
- Bugge, Alexander 1912. *Norges historie. I binds første del tidsrummet indtil ca. 800*. H Aschehoug & Co (W. Nygaard) Kristiania 1912.
- Bull, Tove. 2004. Samisk–nordisk språkkontaktforskning. Eit statusoversyn. I: Jurij Kusmenko (red.), *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of Contact*. Hamburg: Dr. Kovač, 183–198.
- Bull, Tove 2011: *Samisk påvirkning på norsk språk*. NOA norsk som andrespråk – Årgang 27 – 1/2011.
- Bull, T. (2013). Jurij Kusmenko: Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen. *Maal Og Minne*, 102(2). Hentet fra <https://ojs.novus.no/index.php/MOM/article/view/288>
- Bull, Tove 2017. *Samisk (og eventuell finsk?) innverknad på skandinavisk*. Folkmålstudier. Vol 55 journal.fi
- Byock, Jesse L. 1993: *Medieval Iceland: Society, sagas and power*, Hisarlik press: London, s.51-76 (26 s.) [ISBN: 1874312052]
- Christensen, P. W. 1862. *Adam af Bremen om menigheden i Norden under Erkesædet i Bremen og Hamborg (788-1072). Tilligemed sammes Beskrivelse af de nordiske Lande*. Kjøbenhavn 1862. Karl Schönbergs forlag. G. S. Wibes Bogtrykkeri.
- Christiansen, Eric 1997: *The Northern Crusades*, Penguin: London, s. 50-65;109-22;177- 98 (52 s.) [ISBN: 0140266534]

Dahl, Ottar 1980. Grunntrekk i historieforskningens metodelære. Universitetsforlaget Oslo – Bergen – Tromsl. 2. Utgave 3 opplag. ISBN 82-00-03217-5

Damlien Hege, Inger Marie Berg-Hansen, Lene Melheim, Axel Mjærum, Per Persson, Almut Schülke og Steinar Solheim 2021. *Steinalderen i Sørøst-Norge. Faglig program for steinalderundersøkelser ved Kulturhistorisk museum*. Cappelen Damm akademisk. Open Access.

Danielsen, Bjørg Tosterud og Anne Katrine Frihagen 1993. *Adam av Bremen. Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopens bedrifter og øyrikene i Norden*. Forlagt av H. Aschehoug & Co. i samarbeid med fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og det norske akademi for sprog og litteratur. Oslo 1993. ISBN 82-03-20028-1

Dommasnes, Liv Helga 2001. *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk. II. Fra Vereide til vikingtid*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter. Universitetet i Bergen.

Dong, L Wu et. al. 2018. *MISR Radiance Anomalies Induced by Stratospheric Volcanic Aerosols*. Remote Sens. 2018, 10(12), 1875
<https://doi.org/10.3390/rs10121875>)

Düben, Gustaf von 1873. *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske: ethnografiska studier*.

<https://archive.org/details/8SCSUP77386NOR/page/n7/mode/2up>

Dull, Robert A., John R. Southon, Steffen Kutterolf, Kevin J. Anchukaitis, Armin Freundt, David B. Wahl, Payson Sheets, Paul Amaroli, Walter Hernandez, Michael C. Wiemann, Clive Oppenheimer, *Radiocarbon and geologic evidence reveal Ilopango volcano as source of the colossal 'mystery' eruption of 539/40 CE*, Quaternary Science Reviews, Volume 222, 2019, 105855, ISSN 0277-3791,
<https://doi.org/10.1016/j.quascirev.2019.07.037>.
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277379119301465>)

Dunfjeld-Aagård, Lisa 2005. *Sørsamiske kystområder. Tolking av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.

Elton, Oliver 1905. *The nine Books of the Danish History of Saxo Grammaticus in two Volumes*. Norræna society. Anglo-saxon classics. Copyright T. H. Smart

Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi 1981. *Den finske fare – sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Universitetsforlaget.

Eriksen, Thomas Hyllan 1993 *Ethnicity and Nationalism. Anthropological perspectives*. London: Pluto Press

Falck Tori 2003: *Polluted places: Harbours and hybridity in archaeology*. Norwegian Archaeological Review 36:2, 105-118. Published online 17.05.10

Fjellheim, Sverre 2019. *Når en professor blir en samisk tragedie. ”En trængslernes historie”*. En antologi om museumsmannen og historikeren Yngvar Nielsen. Camilla Ruud og Gro Ween (red.). Orkana forlag.

Fritzner, Johan 1954. *Ordbok over det gamle norske språk*. Nytt uforandret opptrykk av 2. Utgave (1883-1896). Tryggve Juul Møller forlag. Oslo 1954.

Fulsås, Narve 1999. *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Det blå bibliotek. Universitetsforlaget AS 1999. ISBN 82-00-12985-3

Fulsås, Narve 2001 ”Kva er gale med det historiske kjeldeomgrepet. Ein kritikk av kjeldekritikken” i: *Historisk Tidsskrift* 80:231-246

Gadamer, H. G. 2010. *Sannhet og metode*. Oslo: Pax forlag

Geyl, Pieter 1965. *Bruk og misbruk av historien*. Oversatt av Lotte Holmboe. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.

Gimbutas, Marija 1963. *The Balts*.

<https://archive.org/details/GimbutasMarijaTheBaltsEN1963237P./page/n3/mode/2up>

Gjerde, Hege Skalleberg 2008: *Runde tufter i Hallingdal –en indikasjon på samisk bosetning?* Masteroppgave i arkeologi ved institutt for arkeologi, konservering og historie. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Gjerde, Hege Skalleberg 2010: *Tilfeldig? Neppe. Finsk-Ugriske smykker i Sør-Norge*. Viking, Volum LXXIII, s. 49-60.

Gjerde, Hege Skalleberg 2015: *Sørsamisk eller førsamisk? Arkeologi og sørsamisk forhistorie i Sør-Norge – en kildekritisk analyse*. Avhandling levert for graden Philosophiae doctor (Ph.d.). Kulturhistorisk museum. Det humanistiske fakultet. Universitetet i Oslo.

Gjessing, Gutorm 1929. *Ophavet til Håloygjarlenes rike. En liten arkeologisk skisse*. Håloygminne 1929.

Gjessing, Gutorm 1930. *Mere om opphavet til Håloygjarlenes rike*. Håloygminne 1930.

Gjessing, Guttorm 1942. *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XXXIX. H. Aschehough & Co. (W. Nygaard). Oslo.

Gjessing, Gutorm 1973. *Norge i sameland*. Gyldendal Norsk Forlag A/S.

Gräslund, Bo 2007. *Fimbulvintern, Ragnarök og klimakrisen år 536-537 e.Kr*. Saga och sed, Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok.

Gräslund, Bo & Neil Price 2012. *Twilight of the gods? The “dust veil event” of AD 536 in critical perspective*. *Antiquity*: Jun 2012: 86,332; ProQuest pg.428.

Guillet, Sébastien; Corona, Christophe; Stoffel, Markus; Khodri, Myriam; Lavigne, Franck; Ortega, Pablo; Eckert, Nicolas; Sielenou, Pascal Dkengne; Daux, Valérie; (Sidorova), Olga V. Churakova; Davi, Nicole; Edouard, Jean-Louis; Zhang, Yong;

Luckman, Brian H.; Myglan, Vladimir S.; Guiot, Joël; Beniston, Martin; Masson-Delmotte, Valérie; Oppenheimer, Clive (2017) Climate response to the Samalas volcanic eruption in 1257 revealed by proxy records. *Nature Geosci* 10, 123–128 (2017). <https://doi.org/10.1038/ngeo2875>

Hagen, Anders 1986. *Arkeologi og politikk*. Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi. Bind XLIX – 1985/86. Norsk arkeologisk selskap. Oslo.

Hamilton, Garry 2013. *Mystery blast: The lost volcano that changed the world*, New Scientist, Volume 220, Issue 2939, 2013, Pages 38-41, ISSN 0262-4079, [https://doi.org/10.1016/S0262-4079\(13\)62487-2](https://doi.org/10.1016/S0262-4079(13)62487-2). (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0262407913624872>)

Hansen, Lars Ivar 2000. *Om synet på "de andre" – ute og hjemme*. *Geografi og folkeslag på Nordkalotten i følge Historia Norwegiae*. s. 54-88 i *Olavslegenden og den latinske historieskrivning i 1100-tallets Norge*. Artikkelsamling av Inger Ekrem, Lars Boje Mortensen og Karen Skovgaard-Petersen. Museum Tusulanum Forlag. København Universitet 2000.

Hansen, Lars Ivar 2010: "The Arctic Dimension of 'Norgesveldet'", Steinar Imsen (red.): *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100 – c.1400* ("Norgesveldet", occasional papers No. 1, Rostra books - Trondheim studies in history), Tapir Akademisk Forlag: Trondheim, s. 199-228, (30 s.) [ISBN: 9788251925631]

Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen 2004. *Samenes historie. Fram til 1750*. Cappelen Damm AS, Oslo.

Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen 2022. *Samenes historie. Fram til 1750*. 2. Utgave, 1. Opplag. Cappelen Damm AS, Oslo.

Hauglid, Roar 1980. *Laftekunst: laftehusets opprinnelse og eldste historie*. Oslo: Dreyer forlag. ISBN 8209018507

Heide, Eldar 2006. *Gand, seid og åndevind*. Dr. art.-avhandling. Universitetet i Bergen.

Heide, Eldar 2022. *Old Icelandic and Sami Ancestor Mountains: A Comparison*. In: Rydving, H. and Kaikkonen, K. (eds.) *Religions around the Arctic: Source Criticism and Comparisons*. Pp. 31–76. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbu.c>. License: CC BY 4.0

Heikkilä, Mikko. 2014. *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Doktorgradsavhandling Helsingfors universitet. <http://um.fi/URN:ISBN:978-951-51-0066-5>

Helle, Knut 2003a): “Towards nationally organised systems of government. Introductory survey”, Knut Helle (red.) *The Cambridge History of Scandinavia. Prehistory to 1520*, Cambridge University Press: Cambridge, s. 345-52 (8 s.) [ISBN: 0521472997]

Helle, Knut 2003b): “Growing inter-Scandinavian entanglement”, Knut Helle (red.), *The Cambridge History of Scandinavia. Prehistory to 1520*, Cambridge University Press: Cambridge, s. 411-20 (10 s.) [ISBN: 9780521472999;E-ISBN: 9781139053570;

Hesjedal, Anders 2000. *Samisk forhistorie i norsk arkeologi*. Phd. UiT.

Hop, Henriette Maria Børslid 2011. *Sørlig asbestkeramikk –En presentasjon av funn, lokaliteter og teknologiske valg*. Masteroppgave i arkeologi. Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap. Universitetet i Bergen.

Hop, Henriette Maria Wendelbo 2020. *Keramikk fra norske bronsealdergraver. En studie av morfologi, kronologi, forbindelser og deponeringspraksiser i tidsrommet 1700-500 f.Kr.* Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Bergen.

Huyghe J.R, Fransen, E., Hannula, S., Van Laer, L., Van Eyken, E., Mäki-Torkko, E., Aikio, P., Sorri, M., Huentelman, M.J. & Van Camp, G. (2011). A genome-wide analysis of population structure in the Finnish Saami with implications for genetic association studies. *European Journal of Human Genetics* 19 (3): 347–352.

Hødnebo, Finn og Magnus Rindal 1995: *den eldre Gulatingsloven*. Det kongelige bibliotek København.

Høyland, Olav 1974. *På ferd. Samferdsla i norrøn tid*. Norrøn kulturhistorie. Olav Bø og Olav Høyland. Det norske samlaget. Oslo 1974.

Ihre, Johannis 1780. Forord i *Lexicon Lapponicum*. Av Eric Lindahl. Forlagt ved Joh. Georg. Lange.

Johansen O.S. & Vorren K-D. 1986. The prehistoric expansion of farming into "Arctic" Norway: A chronology based on 14C dating. *Radiocarbon* 28: 739-747.

Johansen, Olav Sverre 1990. *Synspunkter på jernalderens jordbrukssamfunn i Nord-Norge*. Universitetet i Tromsø.

Jünge, Åke 1996: *Spor etter samar i Midt- og Sør-Skandinavia –To historieoppfatninger i debatt 1970-1996*. Dokumentar Forlaget.

Jørgensen, Roger 1988. *Spannforma leirkar. Opphavsproblemene sett fra en nordskandinavisk synsvinkel*. Viking – Tidsskrift for norrøn arkeologi. Bind LI – 1988. Norsk arkeologisk selskap. Tangen Grafiske senter, Drammen.

Jørgensen, Roger 2011. *Prehistoric iron production in North Norway*. *Acta Archaeologica* vol. 82, 2011, pp 97-128.

Jørgensen, Roger 2012. *The Social and Material Context of the Iron Age Blacksmith in North Norway*. *Acta Borelia*, 29:1, 1-34.

Koht, Halvdan 1921. *Den eldste Noregs-historia*. Det norske samlaget (Landsmålslaget). Johansen & Nielsen. Oslo

Koht, Halvdan 1923. Tacitus: Folk og seder i Germania. Klassiske bokverk i norsk umsetjing utgjevne av studentmållet. Nr. 5. Det norske samlaget, Oslo 1923.

Kusmenko, Jurij 2009. *Sámi and Scandinavians in the Viking Age*. *Researchgate.net* May 2009. *Scandinavistica Vilnensis* DOI: [10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2009.2.5](https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2009.2.5)

Kvandahl, Henrik 1925. Samefolks historie. Forlag: Martin Jonassen, Gjøra. Ødegårds aksidenstrykkeri, Røros.

Kvandahl, Henrik 1947. Samenes historie III. Nordlys trykkeri

Lamnidis, T. C., Majander, K., Jeong, C., Salmela, E., Wessman, A., Moiseyev, V., Khartanovich, V., Blanovsky, O., Ongyerth, M., Weihmann, A., Sajantila, A., Kelso, J., Pääbo, S., Onkamo, P., Haak, W., Krause, J., Schiffels, S. (2018). Ancient Fennoscandian genomes reveal origin and spread of Siberian ancestry in Europe. *Nature Communications* 9 (5018): 1–12.

Larsson, Lars-Gunnar 2005: *Sami Speakers i Central Sweden*. *Folia Uralica Debreceniensia* 12. 59-68.

Lindh, Christian Henrik 2018. Bygdeborger i Vestfold. Symolikk, skikk og bruk belyst ved lokaliseringsanalyse. Masteroppgave i arkeologi. Institutt for arkeologi, konservering og historie. UIO.

Lindkjølen, Hans 1995. *Nordkalotten. Oppdagelse – Ressurser – Misjon. Nordisk saga på 1700-tallet*. Atheneum Forlag.

Looijenga, Jantina Helena 1997. *Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700; texts & contexts*. University of Groningen.

Lund, Julie 2013. *Fragments of a conversion: handling bodies and objects in pagan and Christian Scandinavia AD 800-1100*. *World Archaeology* vol. 45, issue 1: *Archaeology of Religious Change*. Edited by Julia Shaw. Pages 46-63.

Lund, Julie 2015. *Living Places or Animated Objects? Sámi Sacrificial Places with Metal Objects and Their South Scandinavian Parallels*. Acta Borealia: A Nordic Journal of Circumpolar Societies, 32:1, 20-39, DOI: 10.1080/08003831.2015.1029846

Løken, Trond 2020. *Bronze Age and Early Iron Age house and settlement development at Forsandmoen, south-western Norway*. AmS-Skrifter 28. Museum of Archaeology, University of Stavanger.

Maixner, Birgit 2019. *Sæheimr: Just a Settlement by the Sea? Dating, Naming Motivation and Function of an Iron Age Maritime Place Name in Scandinavia*. Springer Nature.

McWhorter, John H. 2018. *The Creole Debate*. Cambridge University Press. ISBN: 9781108601931

Masdalen, K.-O. (2010). "Uden Tvivl - med fuldkommen Ret. Hvor lå Sciringes heal?". *Aust-Agder-Arv*. Aust-Agder Kulturhistoriske Senter. [ISSN 0572-4368](https://doi.org/10.1080/05724368.2010.500000)

Mees, Bernard 2000. *The North Etruscan Thesis of the Origin of the Runes*. Arkiv för nordisk filologi. Vol 115 s. 33-82.

Messenio, Johanne 1615. *Chorographia Scandinaviæ sive Descriptio vetvstissima regionum & populorum Aquilonarium, Sueciæ, Daniæ & Norwegiæ, per venerabilem virum Adamvm, Bremensis Ecclesiæ Canonicum, anno M.LXII. nempè ante D.XL. Holmiæ cvm gratia regia*.

Minde, Henry 1995. *Dagen er kommet. Henrik Kvandahl og hans verk – Samenes historie I–III*. I: Hammar'n 4-1995.

Moreland, John 2006. *Archaeology and Texts: Subsurvience or Enlightenment*. Department of Archaeology, University of Sheffield. *Annu. Rev. Anthropol.* 2006. 35:135-51.

Mortensen, Lars Boje (og Inger Ekrem) 2006. *Historia Norwegie*. Translated by Peter Fisher. Museum Tusulanum Press. University of Copenhagen (e-book 2006). ISBN 87-635-0612-2 https://www.academia.edu/5676309/Historia_Norwegie

Mortensson, Ivar 1905. *Edda-kvæde, norrøne fornsongar. I. Gudekvæde*. Det norske samlaget, Oslo.

Munch, Peter Andreas 1852/1941. *Det norske folks historie*. Serie C: Norske historikere. Nr. 1. Instituttet for historisk forskning. Oslo 1941.

Mundal, Else 1996 “The perception of the Saamisk and their religion in Old Norse sources” i: J. Pentikäinen (red). *Shamanism and Northern Ecology. Religion and Society* vol. 36: 97-116.

Mundal, Else. 2000. Coexistence of Sami and Norse Culture – reflected in and interpreted by Old Norse myths. I: Barnes, Geraldine & Clunius Ross, Margaret (red.), *Old Norse Myths, Literature and Society*. Sydney: Centre for Medieval Studies, University of Sydney, 346–355.

Mundal, Else 2003. *Foredrag av Else Mundal på seminar om sørsamisk historie*. Trondheim 21.03.03. <https://gaavnoes.no/wp-content/uploads/2016/12/foredrag-av-else-mundal-p-seminar-om-srsamisk-histoire-trondheim-21--03-03--kva-fortel-dei-nornne-skriftlege-kjeldene-om-historia-til-srsamane-002.pdf>

Mundal, Else. 2004. Kontakt mellom nordisk og samisk kultur reflektert i norrøne mytar og religion. I: Kusmenko, Jurij. (red.), *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 41–53.

Myhre, Bente Magnus og Bjørn Myhre 1972. *The Concept "immigration" in Archaeological Contexts Illustrated by Examples from West Norwegian and North Norwegian Early Iron Age*. Pensumlitteratur ved ARK-3021, vår 2023

Myhre, Bjørn 1987. *Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period.* – s. 169-88. Studien zur sachsenforschung. 6(1987). Verlag August Lax Hildesheim.

Myrvang, Finn 1993: Samiske stadnamn finst i kvar ei bygd - sørpå? I: Håløygminne hefte 1 - 1993 (19. bind):13-26 og hefte 2:49-63.

Myrvang, Finn 2019: *Inspirerer i nord, irriterer i sør?* Håløygminne hefte 1 – 2019.

Myrvang, Finn 2022: *Nasjonsbygging i heilnorsk ved? Metodisk skråblikk på "Norske Gaardnavne"*, upublisert tekst 2022 vedlagt i appendiks.

Myrvoll, Elin Rose 2005. *Samiske urgraver.* Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. NIKU Rapport 7. – xx ISSN 1503 4895 ISBN 82-8101-026-6.

Møllerop, Odmund 1973. *Jernaldergården i Rogaland.* Særtrykk fra Bondeveidemann bofast-ikke bofast nordisk forhistorie. Foredrag og diskusjoner fra XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970. Tromsø museums skrifter vol. XIV. Redigert av Povl Simonsen og Gerd Stamsø Munch. Universitetsforlaget 1973. Tromsø-Oslo-Bergen.

Näsman, Ulf 1998. *Sydskandinavisk samhällstruktur i ljuset av morovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det som centralplatserna är centrala?* Centrala Platser – Centrala Frågor, s 1-26. Pensumlitteratur i ARK-3021, vår 2023.

Nansen, Fridtjof 1890. *Paa ski over Grønland. En skildring af den norske grønlands-ekspedition 1888-1889.* H. Aschehoug & Co.s forlag. Kristiania.

Nansen, Fridtjof 1911. *Nord i Tåkeheimen.* Utforskning av jordens nordlige strøk i tidlige tider. Jacob Dybwads forlag. Kristiania 1911.

- Narmo, Lars Erik 2000. Oldtid ved Åmøtet. Østerdalens tidlige historie belyst av arkeologiske utgravninger på Rødsmoen i Åmot. Åmot historielag.
- Nielsen, Alf Ragnar 2022. Samisk fortid i Lofoten. Museum Nords skriftserie nr. 2. Museum Nord.
- Nielsen, Yngvar 1891 Lappernes fremrykking mod syd i Thronhjems stift og Hedemarkens amt, *Det norske geografiske selskabs årbog* bd I, 1889-1890. Kristiania
- Nilsson, Sven 1866. *Skandinaviska nordens ur-invånare, ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till människoslägtets utvecklings historia*. Stockholm 1866. P. A. Norstedt & Söner.
- Nilsson, Kristian 2012. Baltic-finns and Scandinavians: Comparative-Historical Linguistics and the Early History of the Nordic Region. (Doctoral Thesis (monograph), Centre of Languages and Literature). Avd. För idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet.
- Norberg, E. (2019). The Meaning of Words and the Power of Silence. In: Hermanstrand, H., Kolberg, A., Nilssen, T., Sem, L. (eds) *The Indigenous Identity of the South Saami*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05029-0_5
- Nordbø, Halvor 1928. *Ættesogor frå Telemark*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Hist.-Filos. Klasse 1928. No. 1. I kommisjon hos Jacob Dybwad.
- Odner, Knut 1983. *Finner og terfinner: Etniske prosesser i det nordlige Fennoskandinavia*. Oslo Occasional Papers in Social Anthropology. Department of Social Anthropology, University of Oslo.
- Olavsson, Torleiv 1914a: *Ældre Borgartingslov. Vikens kristenrett*. P. Solberg boktrykkeri. Kristiania.

Olavsson, Torleiv 1914b: *Ældre Eidsivatings lov*. P. Solberg boktrykkeri. Kristiania.

Olsen, Bjørnar 1984. Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. – 1700 e.Kr. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø.

Olsen, Bjørnar 1986. Norwegian Archaeology and the people without (pre-)history: Ot how to create a myth of a uniform past. *Archaeological Review from Cambridge* 5 (1).

Olsen, Bjørnar 1991. Kjelmøyfunnenes (virknings)historie og arkeologi. *Viking LIV*: 65-80.

Olsen, Bjørnar 1994. Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie. Universitetsforlaget. Oslo.

Olsen, Bjørnar 1997. *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiver i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget.

Olsen, Bjørnar 2000. *Belligerent Chieftains and Oppressed hunters? – Changing conceptions of Inter-Ethnic Relationships in Northern Norway during the Iron age and early Medieval Period*. Identities and Cultural Contacts in the Arctic. Utgave 8 av Danish Polar Center publication. Red: Martin Appelt, Joel Berglund, Hans Christian Gulløv.

Olsen, Bjørnar 2001. The end of history? Archaeology and the politics of identity in a globalized world. I. R. Layton, P. Stone & J. Thomas (red.), *The destruction and conservation of cultural property*. London: Routledge.

Olsen, Bjørnar 2024. De første. Om Kjelmøyfunnene og deres skjebne i norsk arkeologi. Fragmenter av Nord-Norges fortid. s. 9-38. Red.: Roger Jørgensen, Marianne Skandfer, Inger Storli. Orkana Akademisk.

Olsen, Bjørnar, Przemyslaw Urbanczyk, Colin Amundsen 2011. *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the archaeology of multi-room houses*. Novus Forlag 2011.

Oppvang, Janne 2009. Asbestkeramikk fra Slettnes, Finnmark. Typologi, teknologi og bruk. Mastergradsoppgave i arkeologi. Det samfunnsfaglige fakultet. Universitetet i Tromsø, våren 2009.

Pedersen, Ellen Anne 2011: *Hardangervidda gjennom 9500 år*. Prosjektrapport, "Kulturminner på Hardangervidda". Buskerud fylkeskommune.

Pedersen, Steinar 2019. *Yngvar Nielsen – en norsk åndshøvding og samene. "En trængslernes historie"*. En antologi om museums mannen og historikeren Yngvar Nielsen. Camilla Ruud og Gro Ween (red.). Orkana forlag.

Perry, Richard Russel 1984. *The Origin of the Magyar-Hungarian, Language, Homeland, Migration and Legends to the Conquest*. University of Toledo, Ohio.

Peterson, Lena 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. Femte, reviderande utgåven. Institutet för språk och folkminnen. Uppsala 2007

Ptolemaios Geographia 1508. In hoc opera haec continentur. Nb.no
<https://www.nb.no/items/d99cd7f14b1f5029f9dfe2058cee662b?page=0>

Ptolemaios Geographia 1540. Geographia universalis, uetus et nova, complectens Claudij Ptolemaei Alexandrini enarrationis libros VIII. Nb.no
<https://www.nb.no/items/764d60c4f604a2419ff0dd04d4d2418b?page=3>

Ramqvist, Per H. 2001. *Utbytessytem under det första årtusendet e.Kr.* Ideér utgående från tre mellannorrländska älvar. Fornvännen96. Stockholm.

Rask, Rasmus 1818. *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*. Et af det Kongelige Danske Vitenskabers Selskap kronet Prisskrift. Gyldendal forlag.

Robberstad, Knut 1937. *Gulatingsslovi*. Norrøne bokverk 33. Johansen og Nielsen. Oslo.

Rognstad, Ole, Anne Ingun Løvberget og Trond Amund Steinset 2015. *Landbruket i Norge 2015 – Jordbruk – Skogbruk – Jakt*. Statistisk sentralbyrå, Statistics Norway. Oslo- Kongsvinger.

Rolfesen, Perry 1973. *Har det vært innvandring til Nord-Norge i eldre jernalder?* Særtrykk fra Bonde-veidemann bofast-ikke bofast nordisk forhistorie. Foredrag og diskusjoner fra XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970. Tromsø museums skrifter vol. XIV. Redigert av Povl Simonsen og Gerd Stamsø Munch. Universitetsforlaget 1973. Tromsø-Oslo-Bergen.

Rygh, Oluf 1999a. *Norske Gaardnavne*. Tapir forlag, Trondheim.

Rygh, Oluf 1999b. *Norske Oldsager*. Tapir forlag, Trondheim.

Ryymin, Teemu og Per Pippin Aspaas 2009. *Kvenbegrepet hos Henrik Gabriel Porthan*. Arina. Nordisk tidsskrift for kvensk forskning 2009-2010. Vol 5. 2010.

Salvesen, Helge 1980 "Tendenser i den historiske sameforskning - med særlig vekt på politikk og Rygh, K. forskning", i: *Scandia*: 21-52

Salvesen, Astrid 1990. *Norges historie. Theodricus munk Historien om de gamle norske konger. Historien om danenes ferd til Jerusalem*. Oversatt av Astrid Salvesen. Thorleif Dahls kulturbibliotek. H. Aschehoug & Co med tillatelse fra fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og det norske akademi for sprog og litteratur. Oslo 1990.

Sandnes, Jørn 1973 "Om samenes utbredelse mot sør i eldre tid" i *Historisk Tidsskrift* 52:113- 137

Sandnes, Jørn 1974 Stadnamn og busetnad i tida ca. 800-1300. Norrøn kulturhistorie. Olav Bø og Olav Høyand. Det norske samlaget. Oslo 1974.

Sandnes, Jørn 1999. Forord i *Norske Gaardnavne*. (Rygh, Oluf 1999a)Tapir forlag, Trondheim

- Sandnes, Jørn og Ola Stemschaug 1973. *Norsk stadnamnsleksikon*. Det norske samlaget.
- Sandnes, Jørn og Ola Stemschaug 1997. *Norsk stadnamnsleksikon*. 4 utg. Det norske samlaget.
- Sandved, Arthur O. 1995. *Ottars beretning*. Ottar. Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum nr. 208 1995.
- Saarikivi, Janne 2022 The divergence of Proto- Uralic and its offspring. A descendent reconstruction. *The Oxford Guide to the Uralic Languages* (pp.28-58) DOI:[10.1093/oso/9780198767664.003.0002](https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.003.0002)
- Schanche, Audhild 2000 *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji. Karasjok
- Schanche, Audhild og B. Olsen 1983 Var de alle nordmenn? En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi i: *Kontaktstencil* Tromsø: 22-23.
- Simonsen, Povl 1962. *Nord-Norges bosetningshistorie i oldtiden*. Ottar. Nr. 32-33.
- Simonsen, Povl 1979. *Veidemann på Nordkalotten*. Hefte 3: Yngre steinalder og overgang til metall tid. Stensilserie B-historie nr. 17. Institutt for samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Sjövold, Thorleif 1973. *Den norske innvandring til Nord-Norge*. Særtrykk fra Bondeveidemann bofast-ikke bofast nordisk forhistorie. Foredrag og diskusjoner fra XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970. Tromsø museums skrifter vol. XIV. Redigert av Povl Simonsen og Gerd Stamsø Munch. Universitetsforlaget 1973. Tromsø-Oslo-Bergen.
- Skard, Sigmund 1932. *Jordanis Gotesoga*. Bokverk frå millomalderen. Studentmållaget. Det norske samlaget. Oslo 1932.

Skogheim, Vegard 2014. *Samer og Nordmenn. Etnisk interaksjon i vikingtid og tidlig middelalder*. Masteravhandling i arkeologi. Institutt for arkeologi, konservering og historie. UiO.

Skogstrand, Lisbeth 2023. *Round or square? Ethnic processes and Saami dwelling practices in Hallingdal, southern Norway*. Acta Borealia. A Nordic Journal of Circumpolar Societies. Volume 40, 2023 – Issue 1. Pages 19-45.

Skre, Dagfinn 2001. *The Social Context of Settlement in Norway in the First Millennium AD*. Norwegian Archaeological Review, Vol. 34, No. 1, 2001.

Slomann, Wencke 1971. *Bosetning og bosetningsproblemer i Sydvest-Norge i eldre jernalder*. Stavanger museums årbok 1972:5-38. Dreyer Stavanger 1972. ISBN 82 90054 00 9

Slomann, Wencke 1973. Fra innspill i diskusjon ved; Særtrykk fra Bonde-veidemann bofast-ikke bofast nordisk forhistorie. Foredrag og diskusjoner fra XIII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970. Tromsø museums skrifter vol. XIV. Redigert av Povl Simonsen og Gerd Stamsø Munch. Universitetsforlaget 1973. Tromsø-Oslo-Bergen.

Solberg, Bergljot 2000. *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen Akademisk Forlag

Solberg, Bergljot 2019. *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen Akademisk Forlag

Solheim Steinar og Frode Iversen 2019. *The mid-6th century crisis and their impacts on human activity and settlements in south-eastern Norway*. Settlement Change Across Medieval Europe. Old Paradigms and New Vistas. Edited: Niall Brady & Claudia Theune. Rurality XII s.423-435.

Solli, Britt 2002. *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Pax. Oslo

- Spangen, Marte 2005. *Edelmetalldepotene i Nord-Norge. Komplekse identiteter i vikingtid og tidlig middelalder*. Hovedfagsoppgave, Institutt for arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Spurkland, Terje 2000. *I begynnelsen var futark -Norske runer og runeinnskrifter*. Landslaget for norskundervisning (LNU) og J. W. Cappelens Forlag AS, Oslo 2001.
- Storli, Inger 1991. *De østlige smykkene fra vikingtid og tidlig middelalder*. Viking bind LIV: 89-104.
- Storli, Inger 1993. Fra «kultur» til «natur». Om konstitueringa av den «arktiske» steinalderen. Viking. Bind LVI-1993. S7-23. Norsk arkeologisk selskap. Red: Mikkelsen og Molaug.
- Storli, Inger 1994: "*Stallo*" –boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Novus forlag. Instituttet for sammenliknende kulturforskning.
- Storm, Dikka 2018. *The process of recording the Sámi place names at Stuorgieddi in the region of southern Troms, Northern Norway*. Placing Place Names in Norwegian Archaeology. Current Discussions and future Perspectives. Sofie Laurine Albris (ed.). Universitetet i Bergen.
- Storm, Gustav 1880. *Monumenta Historica Norvegiæ. Latinske kildeskrifter til Norges historie i middelalderen*. Utgivne efter offentlig foranstaltning. Trykt hos A. W. Brøgger. Kristiania 1880.
- Suhm, Peter Frederik 1793. Kammerherre og kongelig historiographus Peter Friderich Suhms samlede skrifter. Ellefte Deel. København 1793. Paa. S. Poulsens forlag trykt hos Matthias Seest.
- Svanberg, Ingvar 1999. Hästslaktare och korgmakare: resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar. Johan Nordlander-sällsk. Umeå.
- Svendsen, Åsmund 1997. *Konservativ og nasjonsbyggende historieskriving? –Ludvig L. Aaaes og Yngvar Nielsens konservative nasjonalhistoriske fortelling 1882-1884*. Norges forskningsråd. KULTs skriftserie nr. 91. UiO.

Svennung, J. 1962. *Svearnas ö och sithonerna hos Tacitus*. Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1962_193 Ingår i: samla.raa.se

Svestad, Asgeir 2011. The Impact of materiality on Sámi burial customs and religious concepts. *Fennoscandia Archaeologica* XXVIII: 39-56.

Svestad, Asgeir 2013. *Sámi Burials and Sacred Landscape: Aspects of the Impact of Materiality on Sámi Religious Conceptions and Practices*. Sacred Sites and Holy Places: Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space, ed. by Sæbjørg Walaker Nordeide and Stefan Brink

Svestad, Asgeir 2019: *The Sound of Silence*: Tiina Äikäs and Anna-Kaisa Salmi (eds.) Indigenous Perspectives on the Historical Archaeology of Colonialism p. 193. Berghahn Books, New York and Oxford. 236 p. ISBN: 978-1-78920-329-5/ ISBN 978-1-78920-330-1

Svestad, Asgeir og Bjørnar Olsen 2023. Archaeology, Language, and the Question of Sámi Ethnogenesis. *Acta Archaeologica* 93.2 (2023) 1-29. Brill.com/acar.

Tambets m.fl. 2004. The Western and the Eastern Roots of the Saami - The Story of Genetic "Outliers" Told by Mitochondrial DNA and Y Chromosomes". *American Journal of Human Genetics*, 74: 661-682.

Thur, Rebekka 2018. *The Origin of the Runes and their Migration to Scandinavia*. Department of Anglo-Saxon, Norse and Celtic. University of Cambridge. Dissertation offered for Part II in Easter Term 2018.

Torp, Arne og Lars S. Vikør 1994. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Gyldendal Norsk Forlag.

Torp, Arne og Lars S. Vikør 2014. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Gyldendal Norsk Forlag.

Albris, Sofie Laurine og Krister Vasshus 2023. *Placing place names in Norwegian archaeology. Key themes, challenges and reflections*. Side 15-38 i *Placing place names in Norwegian archaeology. Current Discussions and Future Perspectives*. Ed.: Albris. UBAS University of Bergen Archaeological Series. 14. 2023.

Vorren, Ørnulf og Ernst Manker 1958. *Samekulturen. En oversikt*. 2. Opplag. Tromsø Museums skrifter vol. V. Tromsø museum.

Wang, Solveig Marie 2023: *Decolonising Medieval Fennoscandia: An Interdisciplinary Study of Norse-Saami Relations in the Medieval Period*. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston. ISBN 978-3-11-078416-9

Width, Trygve 1997. *Cornelius Tacitus. Agricola og Germania*. Forlagt av H. Aschehoug & Co i samarbeid med fondet for Thorleif Dahls kulturbibliotek og det norske akademi for sprog og litteratur. Oslo 1997.

Zachrisson, Inger 1984 *De samiska metalldepåerna år 1000-1350*. *Archaeology and environment* 3. University of Umeå. Department of Archaeology.

Zachrisson, Inger 1985 “Comments on Saamis, Finns and Scandinavians”, i: *Norwegian Archaeological Review* 18:19-22

Zachrisson, Inger 1997: *Möten i gränsland: Samer och germanere i Mellanskandinavien*. Stockholm, Statens historiska museum.

Zachrisson, Inger 2002: *Samer i sør i eldre tid. Nya rön om arkeologi, språk och genetik*. Sørsamisk seminar i Elgå 29-31 maj 2002. Rapport fra seminar om samisk kultur og historie avholdt på Femund Fjellstue, Elgå, Engerdal.

Zachrisson, Inger 2011. Nordiskt – samisk – internationellt. Academia.edu.

https://www.academia.edu/118341069/Nordiskt_samiskt_internationellt

Zachrisson, Inger 2021. Järnåldersskidor –mönster, myter och verklighet. META historiskarkeologisk tidsskrift DOI: <https://doi.org/10.59008/meta.vi.10744>

Zachrisson, Inger 2022. Aktuell samisk arkeologi i syd. En översikt. Academia.edu https://www.academia.edu/86496311/Aktuell_samisk_arkeologi_i_syd_En_översikt

Østigård, Terje 2001. *Norge uten nordmenn: En antinasjonalistisk arkeologi*. Spartacus Forlag AS, Oslo 2001. ISBN 82-430-0190-5.

Østigård, Terje 2004: *Gammel fremtid eller demokratisk fortid? Hva skjer når religiøse og ideologiske forestillinger legges til grunn for arkeologisk forskning?* Arkeologiske perspektiver på Israel/Palestina-konflikten. Babylon nordisk tidsskrift for midtøstenstudier. Nr. 2 (2004): Israel og Palestina: Et folk for mye? DOI:<https://doi.org/10.5617/ba.4304>

Nettsider:

Etymonline.com

Kintel, Anders 2012 Lulesamisk ordbok Sametinget

<https://gtweb.uit.no/old-webdict/ak/smj2nob/index.html>

Kulturminnesok.no

NAOB.no

Nasjonalbiblioteket.no

"Novus Atlas, das ist Welt-Beschreibung mit schönen neuen
aussführlichen Taffeln". 1649. {{nb.no|NBN:no-
nb_digibok_2018040928002}}

"Dioecesis Bergensis Tabula". 1662. {{nb.no|NBN:no-

nb_digikart_gaa0010000808}}.

"Nieuwe Groote Zee-Spiegel". 1662. {{nb.no|NBN:no-

nb_digibok_2018040928001}}.

Norgeshistorie.no

<https://www.norgeshistorie.no/oljealder-og-overflod/1924-da-samene-ble-norges-urfolk.html>

Norgeskart.no

Nordmormusea.no

<https://nordmormusea.no/artikler/samisk-bosetning-i-rindal-i-eldre-jernalder-og-nyere-tid/>

Norskfolkemuseum.no

<https://norskfolkemuseum.no/gammer-og-sveitserhus>

Ordbokene.no

Regjeringen.no

<https://www.regjeringen.no/contentassets/b1750a634d6f485591383c589056b072/no/pdfs/nou200720070014000dddpdfs.pdf>

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2007-14/id584312/?ch=3>

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2007-14/id584312/sec20?q=sortland>

Snl.no

Appendiks:

1. *Inspirerer i nord, irriterer i sør?* Av Finn Myrvang 2019
2. *Nasjonsbygging av heilnorsk ved? Metodisk skråblikk på «Norske Gaardnavne».* Av Finn Myrvanng 2022
3. *Utkast: Leksikale paralleller: A(gne) – S(kar). "Låneord" og synonymmer i lulesamisk.* Av Åsmund Aasberg 2024.